

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
WALTER VAN GERVEN
της 27ης Οκτωβρίου 1993 *

Περιεχόμενα

I — Ιστορικό	I -1213
II — Έχει εφαρμογή η Συνθήκη ΕΚΑΧ ή η Συνθήκη ΕΟΚ;	I -1218
III — Ποια άρθρα της Συνθήκης ΕΚΑΧ έχουν εν προκειμένω εφαρμογή;	I -1221
Α — Άρθρο 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1221
Β — Άρθρο 60 της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1225
Γ — Άρθρο 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1228
Δ — Άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1231
IV — Οι διατάξεις της Συνθήκης για τις οποίες γίνεται λόγος έχουν απευθείας εφαρμογή;	I -1232
Α — Μπορούν οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ γενικώς να έχουν άμεσο αποτέλεσμα;	I -1233
Β — Τα κριτήρια που πρέπει να χρησιμοποιηθούν σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1236
Γ — Εξέταση του άμεσου αποτελέσματος των συναφών διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ	I -1237
V — Η εξουσία και/ή η υποχρέωση, για τα εθνικά δικαστήρια, να επιδιώκουν αποζημίωση σε περίπτωση παραβάσεως των προαναφερομένων άρθρων των Συνθηκών	I -1243
Α — Εξέταση του κοινοτικού ερείσματος του δικαιώματος αποζημίωσης σε περίπτωση παραβάσεως των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού	I -1243
Β — Αγωγή αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από την παράβαση κανόνων κοινοτικού δικαίου	I -1251
VI — Σημασία, για τα εθνικά δικαστήρια, μιας αποφάσεως που εξέδωσε η Επιτροπή σε ανάλογη περίπτωση ανταγωνισμού	I -1260
Α — Ο αντίστοιχος ρόλος της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού	I -1261
Β — Σε ποιο μέτρο τα εθνικά δικαστήρια δεσμεύονται από τις πραγματικές και/ή νομικές διαπιστώσεις μιας αποφάσεως της Επιτροπής;	I -1263

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

1. Στην υπό κρίση υπόθεση το High Court of Justice of England and Wales, Queen's Bench Division, Commercial Court (στο εξής: εθνικό δικαστήριο) ζητεί την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως βάσει των άρθρων 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και 177 της Συνθήκης ΕΟΚ επί ερωτημάτων ως προς την ερμηνεία των κανόνων ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΚΑΧ και της Συνθήκης ΕΟΚ. Το προδικαστικό ζήτημα ανέκυψε σε δίκη κατόπιν αγωγής αποζημιώσεως που άσκησε η H. J. Banks & Company Limited (στο εξής: Banks) κατά της British Coal Corporation (στο εξής: British Coal) όπου η Banks προβάλλει την παράβαση ορισμένων διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ ή της Συνθήκης ΕΟΚ.

Προς καλύτερη εξέταση των ερωτημάτων αυτών, νομίζω ότι είναι αναγκαίο να αρχίσω εκθέτοντας σε γενικές γραμμές το αρκετά περίπλοκο ιστορικό της διαφοράς.

I—Ιστορικό

2. Η Banks είναι ιδιωτική εταιρία παραγωγής άνθρακα που χρησιμοποιεί, μεταξύ άλλων, μεθόδους εξορύξεως ανοικτού ορυχείου βάσει αδειών που παρέχονται σ' αυτήν από την British Coal. Η British Coal

είναι δημόσιος οργανισμός ελεγχόμενος εξ ολοκλήρου από την κυβέρνηση και στον οποίο, βάσει του Coal Industry Nationalization Act 1946 (νόμος περί εθνικοποιήσεως της ανθρακοβιομηχανίας, στο εξής: CINA 1946), περιήλθε σχεδόν το σύνολο του ακατέργαστου άνθρακα της Μεγάλης Βρετανίας¹. Η British Coal έχει κατά νόμο ως αποστολή την παραγωγή άνθρακα στη Μεγάλη Βρετανία αποκλεισμένου οποιουδήποτε άλλου (εκτός αν άλλως ορίζεται στον CINA 1946)². Οφείλει επίσης να εξασφαλίζει την αποτελεσματική ανάπτυξη της ανθρακοβιομηχανίας³. Σύμφωνα με τον CINA 1946, η British Coal έχει εξουσία να χορηγεί άδειες, με ή χωρίς όρους, για την εξόρυξη άνθρακα από τρίτους⁴. Η πρακτική της British Coal συνίστατο στη χορήγηση αδειών σύμφωνα με μια από τις εξής δύο βάσεις: (i) με καταβολή δικαιωμάτων (royalty licence) όταν ο αδειούχος καταβάλλει ένα δικαίωμα ανά τόνο παραγομένου άνθρακα και μπορεί να πωλήσει τον εν λόγω άνθρακα σε οποιονδήποτε χωρίς περιορισμό, και (ii) χωρίς καταβολή δικαιωμάτων (delivered licence) όταν ο αδειούχος υποχρεούται να πωλήσει και να διαθέσει τον άνθρακα στην British Coal σε ορισμένη τιμή. Η British Coal δεν χορηγεί πλέον τέτοιου είδους άδειες⁵.

Ο κύριος καταναλωτής άνθρακα στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι η Electricity Supply Indu-

1 — Μέχρι το 1946 η British Coal ήταν γνωστή ως National Coal Board. Κατόπιν του Coal Industry Act 1987, μετονομάσθηκε σε British Coal Corporation.

2 — Άρθρο 1(1)(a) του CINA 1946. Από τα στοιχεία που παρέχονται με την απόφαση της Επιτροπής της 23ης Μαΐου 1991 (βλ. κατωτέρω παράγραφο 3) καθίσταται προφανές ότι η συνολική παραγωγή άνθρακα στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά το 1989/90 ανήλθε σε 96 εκατομμύρια τόνους περίπου, από τους οποίους η British Coal παρήγαγε 93 εκατομμύρια τόνους περίπου (δηλαδή περίπου 97 % του συνόλου). βλ., επίσης, κατωτέρω παράγραφο 23.

3 — Άρθρο 1(1)(b) του CINA 1946.

4 — Άρθρο 36 του CINA 1946.

5 — Σύμφωνα με τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην απόφαση της Επιτροπής που αναφέρεται στην υποσημείωση 2, η ολική παραγωγή άνθρακα βάσει αδειών το 1989/90 ανήλθε σε 3 εκατομμύρια τόνους περίπου.

stry (ηλεκτροπαραγωγική βιομηχανία, στο εξής: ESI). Ο τομέας αυτός ιδιωτικοποιήθηκε μετά την 1η Απριλίου 1990. Μέχρι τότε οι κύριοι παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας και, επομένως, οι κύριοι αγοραστές άνθρακα στην Αγγλία και Ουαλλία ήταν οι National Power Plc και PowerGen Plc (στο εξής: National Power και PowerGen). Λίγο πριν από την ιδιωτικοποίηση, το 1989/90, η British Coal άρχισε συνομιλίες με τις δύο αυτές επιχειρήσεις για τη σύναψη συμβάσεων προμήθειας άνθρακα (στο εξής: συμβάσεις προμήθειας άνθρακα) κατά τις οποίες η British Coal εγγυόταν για ορισμένα έτη (από 1η Απριλίου 1990 έως 31 Μαρτίου 1993) συγκεκριμένες ποσότητες άνθρακα σε καθορισμένες τιμές.

των ανταγωνιστών της, δηλαδή τους αδειούχους μικρούς παραγωγούς άνθρακα (κατά παράβαση του άρθρου 66, παράγραφος 7 της Συνθήκης ΕΚΑΧ). (ii) οι ενδιαφερόμενες ηλεκτροπαραγωγικές εταιρίες, δηλαδή οι National Power και PowerGen, εκμεταλλεύονταν τη δεσπόζουσα θέση τους καθιερώνοντας διακρίσεις εις βάρος των μελών των καταγγελλουσών ενώσεων σε σχέση με την British Coal όσον αφορά την αγορά άνθρακα (κατά παράβαση του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ). και (iii) οι συμβάσεις βάσει των οποίων η British Coal παρείχε άδειες σε τρίτους για την εξόρυξη άνθρακα και, ειδικότερα, το ύψος των καταβαλλομένων προς τούτο δικαιωμάτων συνεπάγονταν παράβαση των άρθρων 60 και 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και, εφόσον η τελευταία αυτή διάταξη δεν έχει εφαρμογή, του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ.

3. Αυτές ακριβώς οι συμβάσεις προμήθειας άνθρακα είχαν ως αποτέλεσμα την εκ μέρους της Επιτροπής κίνηση της διαδικασίας λόγω παραβάσεως των κανόνων ανταγωνισμού και, εν συνεχεία, την άσκηση προσφυγής ενώπιον του Πρωτοδικείου, που υπό διάφορες επόψεις σχετίζονται με τα ζητήματα που εκκρεμούν στην κύρια δίκη. Στις 28 Μαρτίου 1990, η National Association of Licensed Opencast Operators (στο εξής: NALOO), της οποίας η Banks είναι μέλος, και η Federation of Small Mines of Great Britain (στο εξής: FSMGB) υπέβαλαν καταγγελία στην Επιτροπή⁶. Κατήγγειλαν ότι: (i) η British Coal εκμεταλλευόταν τη δεσπόζουσα θέση της στην προμήθεια άνθρακα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας για να εξασφαλίσει βάσει των συμβάσεων προμήθειας άνθρακα ευνοϊκούς όρους, ειδικότερα όσον αφορά τις ποσότητες και την τιμή, επί ζημία

Τον Οκτώβριο/Νοέμβριο του 1990 η British Coal, σε συνεργασία με την ESI και την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, υπέβαλε προτάσεις στις NALOO και FSMGB με σκοπό τον διακανονισμό της διαφοράς που προέκυπτε από την καταγγελία. Η British Coal πρότεινε, μεταξύ άλλων, τη μείωση των καταβαλλομένων δικαιωμάτων βάσει των royalty licences σε 5,50 στερλίνες (UKL) ανά τόνο για ποσότητα μέχρι 50 000 τόνους και 6 UKL για κάθε επιπλέον τόνο. Οι NALOO και FSMGB απέρριψαν την προσφορά. ωστόσο, η British Coal μείωσε το ύψος των δικαιωμάτων αναδρομικώς από 1ης Απριλίου 1990.

6 — Στις 5 Ιουνίου 1990 παρόμοια καταγγελία υποβλήθηκε από τη South Wales Small Mines Association (στο εξής: SWSMA).

Στις 23 Μαΐου 1991 η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση⁷. Στην απόφαση αυτή αναφέρεται ρητά ότι σ' αυτήν εξετάζεται μόνο η κατάσταση στην Αγγλία και Ουαλλία που προκύπτει από την εφαρμογή των συμβάσεων προμήθειας άνθρακα από 1ης Απριλίου 1990 μεταξύ, αφενός, της British Coal και, αφετέρου, των National Power και PowerGen⁸. Με την απόφαση, η Επιτροπή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: (i) τα άρθρα 60 και 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν έχουν εφαρμογή και, επομένως, τα κεφάλαια της καταγγελίας που βασίζονται στα άρθρα αυτά απορρίπτονται⁹. κατά την Επιτροπή, το άρθρο 60 εφαρμόζεται μόνο στις πρακτικές των πωλητών όσον αφορά τις τιμές και όχι στην επιβολή καταβολής δικαιωμάτων επί της παραγωγής¹⁰, ενώ το άρθρο 65 δεν εφαρμόζεται στις συμβάσεις προμήθειας άνθρακα μεταξύ, αφενός, της British Coal και, αφετέρου, των National Power και PowerGen καθόσον οι δύο τελευταίες επιχειρήσεις δεν είναι επιχειρήσεις κατά την έννοια του άρθρου 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ¹¹. (ii) η καταγγελία βάσει των άρθρων 63 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ και των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ δικαιολογείται κατά το μέτρο που αφορά την κατάσταση μετά την 1η Απριλίου 1990 όταν οι συμβάσεις προμήθειας άνθρακα άρχισαν να εφαρμόζονται¹². (iii) αν οι όροι των προτάσεων που υπέβαλαν οι αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου τον Οκτώβριο του 1990 περιληφθούν στις συμβάσεις των National Power και Power Gen σύμφωνα με την απόφαση, οι αδειούχοι παραγωγής άνθρακα δεν θα υφίστανται πλέον δυσμενή μεταχείριση σε σχέση με την British Coal. επομένως, η καταγγελία —

κατά το μέτρο που βασίζεται στα άρθρα 63 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ και στα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ — δεν είναι πλέον βάσιμη και συνεπώς πρέπει να απορριφθεί¹³. και, τέλος, (iv) όσον αφορά την καταγγελία βάσει του άρθρου 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ σχετικά με το ύψος των δικαιωμάτων της British Coal, το νέο ύψος των δικαιωμάτων που πρότειναν οι αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου στις 24 Οκτωβρίου 1990 και εφάρμοσε εν συνεχεία η British Coal αναδρομικά από 1ης Απριλίου 1990 δεν ήταν παράλογα υψηλό, με αποτέλεσμα η αίτηση αυτή να μην είναι πλέον βάσιμη και πρέπει να απορριφθεί.

4. Στις 9 Ιουλίου 1991, η NALOO, βάσει του άρθρου 33 της Συνθήκης ΕΚΑΧ άσκησε ενώπιον του Πρωτοδικείου προσφυγή ζητώντας να ακυρωθεί η απόφαση κατά το μέτρο που αφορά την καταγγελία της NALOO ως προς το ύψος των δικαιωμάτων που καταβάλλονται βάσει των royalty licences και τα ποσά που καταβάλλει η British Coal βάσει των delivered licences. Η προσφυγή πρωτοκολλήθηκε ως υπόθεση T-57/91 και τώρα εκκρεμεί ενώπιον του δεύτερου τμήματος του Πρωτοδικείου. Με την προσφυγή της η NALOO υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι η Επιτροπή παρέλειψε να λάβει υπόψη τα στοιχεία και τις σχετικές αποδείξεις που υπέβαλε η NALOO και ότι η Επιτροπή δεν εφάρμοσε ορθά τη Συνθήκη ΕΚΑΧ. Η NALOO ζητεί επίσης να εκδοθεί απόφαση υποχρεώνουσα την Επιτροπή να επαναλάβει την έρευνα ως προς το ύψος των καταβαλλομένων δικαιωμάτων βάσει των royalty licences και ως προς την τιμή του

7 — Η απόφαση δεν δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα. Συντάχθηκε υπό μορφή εγγράφου απευθυνόμενο προς τις NALOO, FSMGB και SWSMA και υπογράφηκε από τον Sir Leon Brittan, αντιπρόεδρο της Επιτροπής.

8 — Όπως αναφέρεται στην πρώτη παράγραφο της αποφάσεως (χωρίς αριθμό) και στο σημείο 79.

9 — Σημείο 80 της αποφάσεως.

10 — Σημείο 47 της αποφάσεως.

11 — Σημείο 69 της αποφάσεως.

12 — Σημείο 81 της αποφάσεως.

13 — Σημείο 82 της αποφάσεως. Στο σημείο 67, η Επιτροπή αναφέρει ότι η απόφαση βασίζεται στην υπόθεση ότι στις συμβάσεις αυτές θα εξαλειφθεί η διάκριση μεταξύ της British Coal και των «αδειούχων» ανθρακορυχείων, και ότι επιφυλάσσεται να επανεξετάσει την καταγγελία αν η υπόθεση αυτή αποδειχθεί αβάσιμη.

άνθρακα βάσει των delivered licences. Στις 30 Ιανουαρίου 1992 επετράπη στη British Coal να παρέμβει στη δίκη ενώπιον του Πρωτοδικείου. Με απόφαση της 14ης Ιουλίου 1993, ο Πρόεδρος του Πρωτοδικείου ανέστειλε τη διαδικασία, σύμφωνα με το άρθρο 47 του Πρωτοκόλλου περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου της ΕΚΑΧ, μέχρις ότου το Δικαστήριο αποφανθεί επί της παρούσας υποθέσεως.

Εξάλλου, η British Coal ισχυρίζεται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου κυρίως ότι (i) η Συνθήκη ΕΚΑΧ δεν έχει εφαρμογή στις διαφορές της παρούσας υποθέσεως. (ii) η συμπεριφορά της δεν συνιστά παράβαση των άρθρων 4, στοιχείο δ', 60, 65 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. (iii) τα άρθρα αυτά δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα στο αγγλικό δίκαιο και δεν δημιουργούν δικαιώματα και υποχρεώσεις ιδιωτικού δικαίου, η δε Επιτροπή έχει αποκλειστική εξουσία, τουλάχιστον σε πρώτο βαθμό, να προσδιορίζει κατά πόσον υπάρχει παράβαση των διατάξεων αυτών, και (iv) τα εν λόγω άρθρα αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα μόνο μετά από απόφαση της Επιτροπής και/ή ολοκλήρωση όλων των διαδικασιών που ορίζονται με τις διατάξεις αυτές και/ή την εξάντληση όλων των μέσων έν-

5. Μετά την απόφαση της Επιτροπής ορισμένοι αδειούχοι παραγωγοί άνθρακα, περιλαμβανομένης και της Banks, άσκησαν ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου αγωγή αποζημιώσεως κατά της British Coal. Οι αγωγές τους βασίζονταν στις παραβάσεις των άρθρων 4, στοιχείο δ', 60, 65 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Στην κύρια δίκη, η Banks προβάλλει ειδικότερα ότι η British Coal παρέβη τις διατάξεις αυτές όσον αφορά το ύψος των καταβαλλομένων δικαιωμάτων βάσει των royalty licences και το ύψος των τιμών που καταβάλλονται βάσει των delivered licences. Κατά την άποψή της, το ύψος των δικαιωμάτων που καθόρισε η British Coal βάσει των royalty licences είναι υπερβολικό και δεν επιτρέπει στην Banks να πραγματοποιήσει λογικό κέρδος, ενώ οι τιμές που καταβάλλει η British Coal βάσει των delivered licences είναι αδικαιολόγητα χαμηλές. Εφόσον τα προαναφε-

Εξάλλου, η British Coal ισχυρίζεται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου κυρίως ότι (i) η Συνθήκη ΕΚΑΧ δεν έχει εφαρμογή στις διαφορές της παρούσας υποθέσεως. (ii) η συμπεριφορά της δεν συνιστά παράβαση των άρθρων 4, στοιχείο δ', 60, 65 ή 66, παράγραφος 7 της Συνθήκης ΕΚΑΧ. (iii) τα άρθρα αυτά δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα στο αγγλικό δίκαιο και δεν δημιουργούν δικαιώματα και υποχρεώσεις ιδιωτικού δικαίου, η δε Επιτροπή έχει αποκλειστική εξουσία, τουλάχιστον σε πρώτο βαθμό, να προσδιορίζει κατά πόσον υπάρχει παράβαση των διατάξεων αυτών, και (iv) τα εν λόγω άρθρα αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα μόνο μετά από απόφαση της Επιτροπής και/ή ολοκλήρωση όλων των διαδικασιών που ορίζονται με τις διατάξεις αυτές και/ή την εξάντληση όλων των μέσων έν-

δικης προστασίας που διαθέτει η Banks βάσει της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

ΕΚΑΧ άμεσο αποτέλεσμα και παρέχουν στους πολίτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προστατεύουν;

6. Το εθνικό δικαστήριο έχει την άποψη ότι, υπό τις ειδικές περιστάσεις της παρούσας υποθέσεως, η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο αρχικό στάδιο της διαδικασίας συνιστούσε τον καλύτερο τρόπο διασαφήνισης των σχετικών ζητημάτων ουσίας και διαδικασίας προκειμένου να κερδιθεί χρόνος και να μειωθούν τα έξοδα και υποβάλλει στο Δικαστήριο τα εξής ερωτήματα:

(4) Έχει το εθνικό δικαστήριο εξουσία και/ή υποχρέωση βάσει του κοινοτικού δικαίου να επιδικάσει αποζημίωση λόγω παραβάσεως των εν λόγω άρθρων των Συνθηκών ΕΚΑΧ και ΕΟΚ για ζημία που προκλήθηκε από μια τέτοια παράβαση;

«(1) Έχουν τα άρθρα 4, στοιχείο δ', 60, 65 και/ή 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως άνθρακα, στα καταβαλλόμενα δικαιώματα και τους σχετικούς όρους καταβολής;

(5) Σε ποιο βαθμό (αν υπάρχει) εξαρτώνται οι απαντήσεις στα ερωτήματα 3 και 4 από:

(2) Αν η απάντηση στο ερώτημα 1 είναι θετική;

i) προηγούμενη απόφαση της Επιτροπής, και/ή

ii) Έχουν εφαρμογή τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ υπό τις περιστάσεις που αναφέρονται στο ερώτημα 1;

ii) την εξάντληση των σχετικών μέσων ένδικης προστασίας (αν υπάρχουν) βάσει της Συνθήκης ΕΚΑΧ, και/ή

iii) Επηρεάζεται η απάντηση στο σκέλος (i) του ερωτήματος από το άρθρο 232, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ;

iii) την ολοκλήρωση ενεργειών ή διαδικασιών που αναφέρονται στις σχετικές διατάξεις;

(3) Έχουν τα άρθρα 4, στοιχείο δ', 60, 65 και/ή 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης

(6) Αν η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση κατόπιν καταγγελίας, όπως εν προκει-

μένω η απόφαση της 23ης Μαΐου 1991, σε ποιο βαθμό το εθνικό δικαστήριο δεσμεύεται από την απόφαση αυτή:

i) ενόψει των ζητημάτων τα οποία κριθηκαν από την Επιτροπή, και

ii) ενόψει της ερμηνείας από την Επιτροπή των άρθρων της Συνθήκης ΕΚΑΧ;»

II — Έχει εφαρμογή η Συνθήκη ΕΚΑΧ ή η Συνθήκη ΕΟΚ;

7. Το πρώτο ζήτημα που τίθεται ενώπιον του Δικαστηρίου είναι κατά πόσον η εξόρυξη άνθρακα εμπίπτει κατ' αρχήν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ μάλλον παρά σ' αυτό της Συνθήκης ΕΟΚ και, συνεπώς, αν τα άρθρα 4, στοιχείο δ', 60, 65 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ ή τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ έχουν εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως άνθρακα και στα σχετικά δικαιώματα και τους όρους πληρωμής των δικαιωμάτων αυτών. Προτού εξετάσω αν οι διατάξεις αυτές έχουν εφαρμογή εν προκειμένω (βλ. κατωτέρω, παράγραφο 10 επ.), θα εξετάσω το ζήτημα αν η Συνθήκη ΕΚΑΧ έχει κατ' αρχήν εφαρμογή στα προϊόντα επί των οποίων η διαφορά της κύριας δίκης και στις σχετικές με αυτά πράξεις και συναλλαγές.

8. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται στο άρθρο 232, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ, το οποίο ορίζει τα εξής:

«Η παρούσα Συνθήκη δεν τροποποιεί τις διατάξεις της Συνθήκης περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, ιδίως όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατών μελών, τις εξουσίες των οργάνων της Κοινότητας αυτής και τις διατάξεις της περί της λειτουργίας της κοινής αγοράς άνθρακα και χάλυβα.»

Θεσπίζοντας τον κανόνα αυτόν οι συντάκτες της Συνθήκης ΕΟΚ απέβλεπαν σαφώς στο να αποφύγουν οποιαδήποτε σύγκρουση όσον αφορά την οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ σε σχέση με εκείνο της Συνθήκης ΕΚΑΧ¹⁴. Ουσιαστικά, το άρθρο 232, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ επιβεβαιώνει την αρχή *lex specialis derogat legi generali*¹⁵. Όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφασή του στην υπόθεση Gerlach, από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι:

«οι κανόνες της Συνθήκης ΕΚΑΧ και το σύνολο των διατάξεων που έχουν θεσπιστεί

14 — Τον ίδιο σκοπό τονίζει το άρθρο 232, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ, το οποίο ορίζει ότι οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ δεν θίγουν τις διατάξεις της Συνθήκης περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας.

15 — Συγχρόνως, η διάταξη αυτή συνιστά εξαίρεση από την αρχή του διεθνούς δικαίου *lex posterior derogat priori*: βλ. C. Vedder, «Artikel 232», ΟΤΟ Grabitz, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, Μόναχο, Beck, σ. 1, no 1.

κατ' εφαρμογή της εξακολουθούν να ισχύουν μολονότι παρεμβλήθηκε η Συνθήκη ΕΟΚ»¹⁶.

Αντιθέτως, από τη διάταξη αυτή προκύπτει επίσης ότι, εφόσον ορισμένα ζητήματα δεν ρυθμίζονται από τη Συνθήκη ΕΚΑΧ ή από τις διατάξεις εφαρμογής της, η Συνθήκη ΕΟΚ ή οι διατάξεις εφαρμογής της μπορεί όντως να έχουν εφαρμογή, μολονότι τα σχετικά προϊόντα εμπίπτουν κατ' αρχήν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Με την απόφαση Deutsche Babcock Handel το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι το άρθρο 232, παράγραφος 1, εκπληρώνει και αυτό τον δεύτερο σκοπό:

«Το γράμμα και μόνο της διατάξεως αυτής επιβάλλει την ερμηνεία της διατάξεως υπό την έννοια ότι, εφόσον ορισμένα ζητήματα δεν αποτελούν αντικείμενο διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ ή ρυθμίσεων που έχουν εκδοθεί βάσει της τελευταίας αυτής, η Συνθήκη ΕΟΚ και οι διατάξεις που έχουν εκδοθεί προς εκτέλεσή της μπορούν να εφαρμόζονται σε προϊόντα που εμπίπτουν στη Συνθήκη ΕΚΑΧ.»¹⁷

Προσθέτω για μια ακόμη φορά ότι η Συνθήκη ΕΚΑΧ περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό ειδικών διατάξεων στον τομέα του ανταγωνισμού — μερικές από τις οποίες εφαρμόζονται εν προκειμένω — ώστε σε υποθέσεις οι οποίες επικεντρώνονται σε ζητήματα που

προκύπτουν σ' αυτό τον τομέα, η επικουρική εφαρμογή των κανόνων της Συνθήκης ΕΟΚ έχει πολύ λιγότερη σημασία¹⁸.

9. Αυτό συμβαίνει εν προκειμένω: κατά την άποψή μου, οι άδειες για την εξόρυξη άνθρακα και τα δικαιώματα και οι όροι καταβολής των δικαιωμάτων αυτών που περιλαμβάνονται στις άδειες εμπίπτουν όντως στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Είναι σαφές κατά το άρθρο 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ ότι αμφότεροι οι διάδικοι της κύριας δίκης, η Banks και η British Coal, είναι επιχειρήσεις στις οποίες έχει εφαρμογή η Συνθήκη ΕΚΑΧ: «επιχειρήσεις κατά την έννοια της παρούσας Συνθήκης, είναι εκείνες που ασκούν δραστηριότητα παραγωγής στον τομέα άνθρακα και χάλυβα εντός των εδαφών των αναφερομένων στην παράγραφο 1 του άρθρου 79 (...)»¹⁹. Από την απόφαση Vloeberghs προκύπτει σαφώς ότι η εκμετάλλευση ανθρακωρυχείου (ή εξόρυξη) πρέπει προφανώς να θεωρηθεί ως «παραγωγή στην ανθρακοβιομηχανία» κατά την έννοια του προαναφερόμενου ορισμού, ανεξαρτήτως του αν η δραστηριότητα περιλαμβάνεται στην ονοματολογία του παραρτήματος I της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε, σχετικά με την έννοια της επιχειρήσεως κατά το άρθρο 80, ότι:

«η Συνθήκη εκτός από την εξόρυξη δεν θεωρεί ως δραστηριότητα παραγωγής παρά μόνο τις δραστηριότητες τις οποίες αναγνωρίζει ρητά ως δραστηριότητες παραγωγής. Για να κριθεί αν συγκεκριμένη δραστηριό-

16 — Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1985, 239/84, Gerlach (Συλλογή 1985, σ. 3507, σκέψη 9).

17 — Απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1987, 328/85, Deutsche Babcock Handel (Συλλογή 1987, σ. 5119, σκέψη 10).

18 — Βλ. E.-U. Petersmann, «Artikel 232», στο von der Groeben — Thiesing — Ehlermann, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, IV, Baden-Baden, Nomos, 1991, σ. 5715, 5716.

19 — Η υπογράμμιση δική μου. Η παράγραφος 1 του άρθρου 79 της Συνθήκης ΕΚΑΧ ορίζει τα εδάφη στα οποία έχει εφαρμογή η Συνθήκη ΕΚΑΧ.

τητα συνιστά δραστηριότητα “παραγωγής” είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη η ονοματολογία του παραρτήματος I της Συνθήκης»²⁰.

Η εξόρυξη άνθρακα συνιστά αναμφίβολα «παραγωγή» κατά την έννοια του άρθρου 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ²¹, προφανώς υπό την προϋπόθεση ότι τα εμπλεκόμενα προϊόντα είναι «καύσιμα» όπως καθορίζονται στο παράρτημα I της Συνθήκης. Το τελευταίο αυτό σημείο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί εφόσον το παράρτημα αυτό — στο οποίο οι όροι «άνθρακας» και «χάλυβας» καθορίζονται για τους σκοπούς εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ (βλ. άρθρο 81) — αναφέρει στην πρώτη σειρά υπό τον κωδικό αριθμό ΟΕΟΣ 3100 τον λιθάνθρακα, ο οποίος είναι ο τύπος του άνθρακα που παράγεται στη Μεγάλη Βρετανία. Το επιχείρημα του Ηνωμένου Βασιλείου ότι ο ακατέργαστος άνθρακας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα τέτοιο προϊόν, καθόσον εξ ορισμού δεν μπορεί να είναι αντικείμενο εμπορίου μεταξύ κρατών μελών και, επομένως, δεν μπορεί να υπάρξει κοινή αγορά ως προς το προϊόν αυτό, δεν μπορεί να μειώσει την άποψη αυτή. Στην υπόθεση Société des Fonderies de Pont-à-Mousson το Δικαστήριο διασαφήνισε πλήρως ότι οι όροι «παραγω-

γή» και «προϊόν», κατά την έννοια του άρθρου 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και του σημείου 1 του παραρτήματος I της Συνθήκης αντιστοίχως, δεν περιορίζονται στην παραγωγή προϊόντων τα οποία είναι κατάλληλα προς εμπορία²². Το Δικαστήριο συνήγαγε από τον πίνακα του παραρτήματος I της Συνθήκης ΕΚΑΧ — που κατατάσσει υπό τον τίτλο «σιδήρου και χάλυβας» μεγάλο αριθμό προϊόντων τα οποία συχνά μεταποιούνται σε άλλα προϊόντα διαφορετικά από τεχνική άποψη — ότι «ένα ενδιάμεσο ή και ακόμη εφήμερο κατά κάποιο τρόπο προϊόν» διέπεται από τη Συνθήκη ΕΚΑΧ²³. Ο ακατέργαστος άνθρακας ο οποίος, προκειμένου να διατεθεί, προορίζεται προς κοσκίνισμα και πιθανόν προς πλύσιμο (και ο οποίος υπό την έννοια αυτή είναι εφήμερο προϊόν) είναι ως εκ τούτου προϊόν κατά την έννοια του παραρτήματος I της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Εν πάση περιπτώσει, το ίδιο το Ηνωμένο Βασίλειο δέχεται με τις γραπτές του παρατηρήσεις ότι οι όροι υπό τους οποίους παρέχονται στις επιχειρήσεις οι άδειες προς εξόρυξη άνθρακα μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να επηρεάζουν το εμπόριο εξορυγμένου άνθρακα ή των παραγώγων του μεταξύ κρατών μελών²⁴.

22 — Απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1959,14/59 (Jurispr. 1959, σ. 481, ειδικότερα σ. 507 έως 508).

23 — Όπ. π., σ. 510.

24 — Δεν θεωρώ αναγκαίο να εξετάσω λεπτομερώς τα άλλα δύο επιχειρήματα που προβάλλει το Ηνωμένο Βασίλειο προς στήριξη της απόψεως ότι ο ακατέργαστος άνθρακας δεν συνιστά προϊόν κατά την έννοια του παραρτήματος I της Συνθήκης ΕΚΑΧ: (i) το πρώτο επιχείρημα, που συνάγεται από το γεγονός ότι οι πρώτες ύλες που αναφέρονται στον κωδικό αριθμό ΟΕΟΣ 4190 αποκλείονται από τον ορισμό του παραρτήματος I, είναι ασήμαντο καθόσον, σύμφωνα με την υπομνηστική 1 του παραρτήματος αυτού ο κώδικας αναφέρεται μόνο στις «άλλες πρώτες ύλες που δεν κατονομάζονται αλλού για την παραγωγή χυτοσίδηρου και χάλυβα» και, επομένως, όχι για την παραγωγή καυσίμων, περιλαμβανομένου και του λιθάνθρακα. (ii) το δεύτερο επιχείρημα, που συνάγεται από ανακρίβωση εκδοθείσα από την Επιτροπή το 1986 σχετικά με την ερμηνεία των όρων «λιθάνθρακας» και «φραγές λιγνίτη» (ανακοίνωση 86/C254/02, ΕΕ 1986, C 254, σ. 2), δεν αποκλείει ούτε αυτό επιρροή: κατά την άποψή μου, δεν μπορεί να συναχθεί από το γεγονός ότι η Επιτροπή αποφάσισε να θεωρήσει ορισμένα καύσιμα που παράγονται στην Ισπανία ως λιθάνθρακα κατά την έννοια του παραρτήματος I του παραρτήματος I, κατ' αυτό τον τρόπο, απελευσιστεί το ότι ο — ακατέργαστος — αυτός άνθρακας συνιστά προϊόν κατά την έννοια του παραρτήματος I της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

20 — Απόφαση της 14ης Ιουλίου 1981, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 9/60 και 12/60, Vloeberghs κατά Αγιοτάτης Αρχής (Jurispr. 1961, σ. 413 και ειδικότερα σ. 445) (η υπογράμμιση δική μου). Βλ. τον ορισμό του έδωσο ο γενικός εισαγγελέας Lagrange στην υπόθεση Société des Fonderies de Pont-à-Mousson του όρου «παραγωγή», κατά την έννοια του άρθρου 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, δηλαδή «ο, τίδηποτε περιλαμβάμενα στον όλο κύκλο επεξεργασίας του πλέον επεξεργασμένου προϊόντος από της εξορύξεως της πρώτης ύλης έως το στάδιο τελειώματος στο οποίο θεωρείται ότι πρέπει να σταματήσει κανείς»: υπόθεση 14/59 (Jurispr. 1959, σ. 531).

21 — Βλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Roemer στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 9/60 και 12/60 (Jurispr. 1961, σ. 467), κατά τον οποίο προκύπτει από το παράρτημα I της Συνθήκης ΕΚΑΧ ότι «ακόμη και στον τομέα του άνθρακα, γίνεται λόγος για “παραγωγή” ακόμη και για τον λιγνίτη, μολονότι δεν υπάρχει στην περιπτώση αυτή μεταβολή του προϊόντος, αλλά αποκλειστικά εξόρυξη πρώτης ύλης. Η απλή εξόρυξη του άνθρακα συνιστά επομένως “παραγωγή” κατά την έννοια της Συνθήκης».

III — Ποια άρθρα της Συνθήκης ΕΚΑΧ έχουν εν προκειμένω εφαρμογή;

10. Στη Διάταξη περί παραπομπής το εθνικό δικαστήριο παραθέτει τέσσερις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ήτοι τα άρθρα 4, στοιχείο δ', 60,65 και 66, παράγραφος 7, θέτοντας το ερώτημα ποια από αυτές τις διατάξεις έχει εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως άνθρακα και στα δικαιώματα και τους όρους πληρωμής των δικαιωμάτων αυτών. Θα εξετάσω καθεμία από τις διατάξεις αυτές κατά αριθμητική σειρά και τα επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ ή κατά της εφαρμογής τους.

A — Άρθρο 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ

11. Τα σχετικά αποσπάσματα του άρθρου 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ έχουν ως εξής:

«Θεωρούνται ότι δεν συμβιβάζονται με την κοινή αγορά άνθρακα και χάλυβα και κατά συνέπεια καταργούνται και απαγορεύονται εντός της Κοινότητας, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στην παρούσα Συνθήκη: (...)

(β) τα μέτρα ή κάθε πρακτική που εισάγουν διάκριση μεταξύ παραγωγών, μεταξύ αγοραστών ή μεταξύ καταναλωτών,

ιδίως όσον αφορά τους όρους των τιμών της παραδόσεως και τα τιμολόγια των μεταφορών, καθώς και τα μέτρα ή κάθε πρακτική που εμποδίζουν την ελεύθερη επιλογή του προμηθευτή από τον αγοραστή.(...)

(δ) κάθε περιοριστική πρακτική η οποία αποσκοπεί στην κατανομή ή την εκμετάλλευση των αγορών.»

Οι απόψεις των διαδίκων σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου αυτού στην παρούσα υπόθεση δίστανται σημαντικά. Κατά την Banks, πρακτικές εισάγουσες διακρίσεις και περιοριστικές πρακτικές σχετικές με την παραγωγή άνθρακα, περιλαμβανομένης και της χορηγήσεως αδειών προς εξόρυξη άνθρακα, καλύπτονται από τις εν λόγω διατάξεις. Η British Coal και το Ηνωμένο Βασίλειο ισχυρίζονται ότι το άρθρο 4, στοιχείο δ', δεν μπορεί να εφαρμοστεί μεμονωμένο, αλλά μόνο σε συνδυασμό με τα άλλα άρθρα που παρατίθενται στην προδικαστική παραπομπή. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από την Επιτροπή: το άρθρο 4, στοιχείο δ' της Συνθήκης ΕΚΑΧ πρέπει, κατά την άποψή τους, να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με άλλες διατάξεις της Συνθήκης και, λαμβανόμενο μεμονωμένα, δεν είναι αρκετά σαφές και πλήρες ώστε να εφαρμοστεί στις εν προκειμένω εξεταζόμενες άδειες.

12. Ποια άποψη πρέπει να γίνει δεκτή; Δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ως προς τον θεμελιώδη χαρακτήρα του άρθρου 4 στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Αυτό προκύπτει ήδη από το άρθρο 2 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, το οποίο εξαρτά την εκπλήρωση των στόχων της ΕΚΑΧ από τη «δημιουργία

μας κοινής αγοράς κατά τους όρους του άρθρου 4»²⁵. Με τις πρώτες αποφάσεις του στις υποθέσεις 1/54 και 2/54 το Δικαστήριο τόνισε τον ουσιώδη χαρακτήρα του άρθρου 4 (και των άρθρων 2 και 3) της Συνθήκης ΕΚΑΧ: αυτά συνιστούν «θεμελιώδεις διατάξεις με τις οποίες εγκαθιδρύεται η κοινή αγορά και ορίζονται οι κοινοί στόχοι της Κοινότητας»²⁶.

Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο περιέλαβε στη νομολογία του αρκετές ενδείξεις όταν είχε την ευκαιρία να απαντήσει στο ερώτημα αν το άρθρο 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ μπορεί να εφαρμοστεί μεμονωμένα ή — όπως υποβάλλει το γράμμα του άρθρου αυτού αν ερμηνευθεί σύμφωνα — «με τους όρους που προβλέπονται στην παρούσα Συνθήκη».

13. Συναφώς, η πρώτη σημαντική απόφαση εκδόθηκε στην υπόθεση *Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises*. Μολονότι το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ορισμένες πρακτικές που αναφέρονται στο άρθρο 4 αναφέρονται επίσης σε άλλες διατάξεις της Συνθήκης

ΕΚΑΧ, τόνισε, βάσει του άρθρου 84 της Συνθήκης²⁷, ότι:

«οι διατάξεις που περιλαμβάνονται σε όλα αυτά τα κείμενα είναι εξίσου δεσμευτικές και δεν μπορεί καν να γίνεται λόγος αντιστοίχης τους αλλά μόνο ταυτόχρονης εξετάσεώς τους για την κατάλληλη εφαρμογή τους».²⁸

Αφού υπενθύμισε τον θεμελιώδη χαρακτήρα του άρθρου 4 (και των άρθρων 2 και 3) στα πλαίσια της Συνθήκης ΕΚΑΧ, το Δικαστήριο έκρινε ότι:

«για τους ίδιους λόγους οι διατάξεις του άρθρου 4 είναι αυτοτελείς και έχουν απευθείας εφαρμογή όταν δεν επαναλαμβάνονται σε άλλο τμήμα της Συνθήκης.

Όταν, αντίθετα, οι διατάξεις του άρθρου 4 αναφέρονται, επαναλαμβάνονται ή ρυθμίζονται με λεπτομέρειες σε άλλα τμήματα της Συνθήκης, οι κανόνες δικαίου που αναφέρονται στην ίδια διάταξη πρέπει να λογίζονται ως ενιαίο σύνολο και να εφαρμόζονται συγχρόνως».²⁹

25 — Το άρθρο 4 αναφέρεται ρητά σε ορισμένες άλλες διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ήτοι, στα άρθρα 58, παράγραφος 2, και 60, παράγραφος 1 (βλ. πιο κάτω παράγραφο 17), 66, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, 86, δεύτερο εδάφιο, 88, τρίτο εδάφιο, και 95, πρώτο και τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

26 — Αποφάσεις της 21ης Δεκεμβρίου 1954, 1/54, Γαλλία κατά Ανωτάτης Αρχής (*Jurispr.* 1954, σ. 7, ειδικότερα σ. 23), και 2/54, Ιταλία κατά Ανωτάτης Αρχής (*Jurispr.* 1954, σ. 79, ειδικότερα σ. 97). Αυτό επιβεβαιώθηκε από το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, με την απόφαση της 23ης Απριλίου 1956, 7/54 και 9/54, *Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises* κατά Ανωτάτης Αρχής (*Jurispr.* 1956, σ. 55, ειδικότερα σ. 95). βλ. επίσης την πλέον πρόσφατη απόφαση της 18ης Μαρτίου 1980 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 154/78, 205/78, 206/78, 226/78 έως 228/78, 263/78 και 264/78, 39/79, 31/79, 83/79 και 85/79, *Valsabbia* κατά Επιτροπής (*Jurispr.* 1980, σ. 907, σκέψη 82).

27 — Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, οι λέξεις «η παρούσα Συνθήκη» αναφέρονται στις διατάξεις της Συνθήκης και των παραρτημάτων της, των προσορτημένων πρωτοκόλλων και της συμβάσεως περί των μεταβατικών διατάξεων.

28 — Απόφαση στην υπόθεση *Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises*, που παρατέθηκε στην υποσημείωση 26, σ. 95.

29 — Απόφαση *Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises*, σ. 95 και 96.

Το Δικαστήριο επανειλημμένως επιβεβαίωσε την ερμηνεία αυτή του άρθρου 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ειδικότερα με τις αποφάσεις του της 21ης και 26ης Ιουνίου 1958 επί προσφυγών ακυρώσεως τις οποίες ορισμένες επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων είχαν ασκήσει κατά ορισμένων διατάξεων της αποφάσεως 2/57 της Ανωτάτης Αρχής³⁰. Επιπλέον, με τις αποφάσεις αυτές το Δικαστήριο έκρινε ότι εφόσον το άρθρο 4 καθορίζει επίσης τους θεμελιώδεις στόχους της Κοινότητας, πρέπει «πάντοτε» να τηρείται, οι διατάξεις του είναι «δεσμευτικές» και «οι διατάξεις αυτές είναι αυτοτελείς και συνεπώς, εφόσον δεν επαναλαμβάνονται σε άλλη διάταξη της Συνθήκης, έχουν απευθείας εφαρμογή»³¹.

ως *lex specialis*, αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 4, στοιχείο β', εφόσον:

«τα άρθρα 4, στοιχείο β', και 65 της Συνθήκης ρυθμίζουν, καθένα στον τομέα εφαρμογής τους, διάφορες όψεις της οικονομικής ζωής.

τα δύο αυτά άρθρα δεν αλληλοαποκλείονται ούτε αλληλοαναιρούνται. χρησιμεύουν αντιθέτως στην πραγματοποίηση των στόχων της Κοινότητας. από την άποψη αυτή είναι επομένως συμπληρωματικά.

14. Μια επιπλέον κατευθυντήρια γραμμή ως προς το ζήτημα της σχέσεως μεταξύ του άρθρου 4 και άλλων ειδικότερων διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ παρέχεται με την απόφαση στην υπόθεση Geitling και στη γνωμοδότηση 1/61. Στην υπόθεση Geitling, το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό ότι το άρθρο 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ θεωρείται

σε ορισμένες περιπτώσεις, οι διατάξεις τους μπορούν να καλύπτουν πραγματικά περιστατικά που δικαιολογούν σύγχρονη και σωρευτική εφαρμογή των εν λόγω άρθρων».³²

30 — Απόφαση 2/57 της 26ης Ιανουαρίου 1957, περί θεσπίσεως δημοσιονομικού μηχανισμού που να επιτρέπει την εξασφάλιση του κανονικού εφοδιασμού της κοινής αγοράς σε παλαισιδίηρο, ΡΒ 1957, no 4, σ. 61. Με την απόφαση αυτή, η Ανωτάτη Αρχή καθιέρωσε βάσει του άρθρου 53 της Συνθήκης ΕΚΑΧ ορισμένες εξαιρετικές εισφορές για τον παλαισιδίηρο.

31 — Αποφάσεις της 21ης Ιουνίου 1958, 8/57, Groupement des Hauts Fourneaux και Acieries Belges, Jurispr. 1958, σ. 239, ειδικότερα σ. 259 και 260, απόφαση 13/57, Wirtschaftsvereinigung Eisen-und Stahlindustrie κ. λπ. (Jurispr. 1958, σ. 279 και ειδικότερα σ. 308), αποφάσεις της 26ης Ιουνίου 1958, 9/57, Chambre Syndicale de la Sidérurgie Française (Jurispr. 1958, σ. 393, ειδικότερα σ. 414 και 415), 10/57, Aubert et Duval, Jurispr. 1958, σ. 433, ειδικότερα σ. 452, 11/57, Société d'Electrochimie, d'Electro-Métallurgie et des Acieries Electriques d'Ugine (Jurispr. 1958, σ. 471, ειδικότερα σ. 490), 12/57, Sidérurgie du Centre-Midi (Jurispr. 1958, σ. 509, ειδικότερα σ. 530 και 531).

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η εξεταζόμενη ρήτρα στην υπόθεση αυτή, που περιλαμβάνονταν σε συμφωνία συναφθείσα μεταξύ των παραγωγών άνθρακα σχετικά με τα πρακτορεία πωλήσεων, δεν μπορούσε να τύχει εξαιρέσεως βάσει του άρθρου 65, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚΑΧ και μπορούσε επίσης να δημιουργήσει διακρίσεις κατά την έννοια του άρθρου 4, στοιχείο β'.

32 — Απόφαση της 20ής Μαρτίου 1957, 2/56, Geitling (Jurispr. 1957, σ. 9, ειδικότερα σ. 46).

Στη γνωμοδότηση 1/61 — η μόνη στην οποία εξετάστηκε το άρθρο 4, στοιχείο δ', της Συνθήκης ΕΚΑΧ — το Δικαστήριο εξέτασε, μεταξύ άλλων, το συμβιβαστό προς το άρθρο 4, στοιχείο δ', της προτάσεως της Ανωτάτης Αρχής και του ειδικού Συμβουλίου Υπουργών περί τροποποιήσεως του άρθρου 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Όσον αφορά το περιεχόμενο του άρθρου 4, στοιχείο δ', το Δικαστήριο έκρινε πρώτον ότι:

«σκοπός της απαγορεύσεως αυτής είναι προφανώς να εμποδίσει τις επιχειρήσεις να καταλάβουν με περιοριστικές πρακτικές θέση η οποία τους επιτρέπει την κατανομή ή την εκμετάλλευση των αγορών.

η απαγόρευση αυτή είναι αυστηρή και χαρακτηρίζει το σύστημα που θεσπίστηκε με τη Συνθήκη.

το άρθρο 65 το οποίο περιέχει διατάξεις εφαρμογής της αρχής αυτής, διευκρινίζει με την παράγραφο 1 το περιεχόμενο της απαγορεύσεως, απαγορεύοντας γενικά όλες τις συμπράξεις, κυρίως αυτές που αποβλέπουν στον καθορισμό ή προσδιορισμό των τιμών, στον περιορισμό ή τον έλεγχο της παραγωγής κ. λπ., στην κατανομή των αγορών, προϊόντων, πελατών ή των πηγών ανεφοδιασμού». ³³

Από την ανάλυση αυτή το Δικαστήριο συνήγαγε ότι ο λόγος για τον οποίο το αρ-

θρο 65, παράγραφος 2, στοιχείο γ', περιλαμβάνει παρέκκλιση από την απαγόρευση του άρθρου 65, παράγραφος 1, είναι ότι η πρώτη διάταξη «καθιερώνει αντικειμενικό κριτήριο που επιτρέπει να εκτιμώνται οι περιπτώσεις στις οποίες μια σύμπραξη είναι εν πάση περιπτώσει ασυμβίβαστη προς την απαγόρευση του άρθρου 4, στοιχείο δ'» ³⁴. Γι' αυτόν τον λόγο, η δυνατότητα παρεκκλίσεως από τα όρια που καθορίζει το στοιχείο γ', της παραγράφου 2, του άρθρου 65, που προβλεπόταν στην πρόταση η οποία υποβλήθηκε στο Δικαστήριο προς γνωμοδότηση, συνιστούσε, κατά το Δικαστήριο, παράβαση της απαγορεύσεως του άρθρου 4, στοιχείο δ'.

15. Τα συμπεράσματα που συνάγω από τη νομολογία αυτή ως προς τη θέση του άρθρου 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και τη σχέση του προς άλλες ειδικότερες διατάξεις της Συνθήκης είναι τα εξής: πρώτον, εφόσον η διάταξη αυτή — μαζί με τα άρθρα 2, 3 και 5 της Συνθήκης ΕΚΑΧ — θέτει θεμελιώδεις στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, πρέπει να τηρείται πάντοτε: το Δικαστήριο αναφέρει ρητά ότι όλες αυτές οι διατάξεις και, ως εκ τούτου, και το άρθρο 4, είναι δεσμευτικές. Επιπλέον, το Δικαστήριο ρητώς έκρινε ότι το άρθρο 4 είναι αυτοτελές και, ως εκ τούτου, έχει απευθείας εφαρμογή εφόσον δεν επαναλαμβάνεται σε άλλες διατάξεις της Συνθήκης. Με άλλα λόγια, εφόσον το άρθρο 4 καλύπτει καταστάσεις οι οποίες δεν διέπονται από άλλες διατάξεις της Συνθήκης, έχει αυτοτελές αποτέλεσμα. Τελικά, αν οι διατάξεις του άρθρου 4 επαναλαμβάνονται σε άλλη διάταξη της Συνθήκης ΕΚΑΧ, το άρθρο 4 ουδόλως εξαρτάται από την άλλη αυτή διάταξη αλλά είναι εξίσου δεσμευτικό

33 — Γνωμοδότηση 1/61 του Δικαστηρίου, της 13ης Δεκεμβρίου 1961 (Jurispr. 1961, σ. 509, ειδικότερα σ. 550).

34 — Προαναφερθείσα γνωμοδότηση 1/61, σ. 551.

και πρέπει να εξεταστεί και να εφαρμοστεί σε συνδυασμό, δηλαδή μαζί, με την οικειά διάταξη. Για να θέσω το ζήτημα διαφορετικά, το άρθρο 4 εξακολουθεί επίσης να διαδραματίζει *συμπληρωματικό ρόλο* σε συνδυασμό με τις διατάξεις της Συνθήκης οι οποίες θέτουν σε εφαρμογή ή καθορίζουν το πεδίο της απαγορεύσεως του άρθρου 4.

16. Εφόσον καταλήγω στο συμπέρασμα ότι στην υπόθεση αυτή άλλες ειδικότερες διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ιδίως τα άρθρα 65 και 66, παράγραφος 7 — όχι όμως το άρθρο 60 — της Συνθήκης έχουν εφαρμογή, προκύπτει από τα προαναφερθέντα ότι, σχετικά με τις άδειες εξορύξεως άνθρακα και τους όρους που περιλαμβάνονται σ' αυτές που είναι αντικείμενο της παρούσας δίκης, το άρθρο 4 εφαρμόζεται συμπληρωματικώς εντός του πλαισίου των άρθρων 65 και 66, παράγραφος 7, μολοντί εφαρμόζεται αυτοτελώς εκτός του πλαισίου αυτού.

B — Άρθρο 60 της Συνθήκης ΕΚΑΧ

17. Το άρθρο 60 έχει εν προκειμένω εφαρμογή; Το άρθρο αυτό ορίζει τα εξής:

«Απαγορεύεται στον τομέα των τιμών κάθε πρακτική αντίθετη προς τα άρθρα 2,3 και 4 και ιδίως:

— κάθε αθέμιτη πρακτική ανταγωνισμού, ιδιαίτερα οι αμυγώς προσωρινές ή τοπι-

κές μειώσεις τιμών που αποβλέπουν στην απόκτηση μονοπωλιακής θέσεως εντός της κοινής αγοράς.

— κάθε πρακτική που εισάγει διακρίσεις και συνεπάγεται, εντός της κοινής αγοράς, την εφαρμογή από έναν πωλητή ανίσων όρων επί συγκρισίμων συναλλαγών, ιδίως βάσει της ιθαγενείας των αγοραστών.

Η Ανωτάτη Αρχή με αποφάσεις λαμβανόμενες κατόπιν διαβουλεύσεως με τη Συμβουλευτική Επιτροπή και το Συμβούλιο, δύναται να καθορίσει κάθε πρακτική που εμπίπτει στην απαγόρευση αυτή.»

Και στην περίπτωση αυτή υπάρχουν δύο αντιτιθέμενες απόψεις. Η Banks υποστηρίζει ότι το άρθρο 60 πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως και εφαρμόζεται όχι μόνο στις τιμές και στους τιμοκαταλόγους αλλά και στους όρους πώλησεως και άλλες πρακτικές οι οποίες έχουν επίδραση επί των τιμών. Κατά την Banks, οι *delivered licences* (βλ. ανωτέρω, παράγραφο 2) έχουν μια τέτοια επίδραση επί των τιμών πώλησεως: αντίθετα από το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε η Επιτροπή με την απόφασή της, η Banks θεωρεί ότι το άρθρο 60 καλύπτει όχι μόνο πρακτικές όσον αφορά τις τιμές πώλησεως εκ μέρους επιχειρήσεων που κατέχουν δεσπόζουσα θέση, αλλά και τους όρους ως προς τιμές που ορίζονται υπέρ του αγοραστή ο οποίος κατέχει δεσπόζουσα θέση και που εισάγουν διακρίσεις ή συνιστούν εκμετάλλευση της θέσεώς τους στην αγορά. Κατά την άποψή της, οι *royalty licences* (όπ. π.) καλύπτονται επίσης από το άρθρο 60 καθόσον, από οικονομική και νομική άποψη, τα δικαιώματα εκμεταλλεύσεως συνδέονται

αναποσπαστως προς το κόστος του άνθρακα και ως εκ τούτου επηρεάζουν και αποτελούν στοιχείο της τιμής πωλήσεως του άνθρακα που επιβαρύνει τον αδειούχο ή τον παρέχοντα την άδεια.

Κατά την British Coal, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Επιτροπή, το άρθρο 60 της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν έχει εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως ακατέργαστου άνθρακα ή στα δικαιώματα εκμεταλλεύσεως που επιβάλλονται στην παραγωγή: το άρθρο αυτό αφορά μόνο τις πρακτικές ως προς τις τιμές πωλήσεως του άνθρακα και, ως εκ τούτου, δεν έχει εφαρμογή ούτε στα δικαιώματα που καταβάλλονται στην British Coal ούτε στις τιμές που καταβάλλει η British Coal. Αυτό προκύπτει επίσης από τη θέση του άρθρου 60 εντός της Συνθήκης ΕΚΑΧ και από το παράγωγο κοινοτικό δικαίο.

18. Κατά την άποψή μου, η ευρεία ερμηνεία του άρθρου 60, που υποστηρίζει η Banks, δεν βρίσκει επαρκές έρεισμα στον σκοπό, την αλληλουχία, την όλη διάταξη και στο γράμμα του άρθρου. Όσον αφορά τον σκοπό του άρθρου 60, αυτός έχει περιγραφεί από τον γενικό εισαγγελέα VerLoren van Themaat, με βάση τη σύγκριση με τη νομοθεσία των Ηνωμένων Πολιτειών που αποτέλεσε την πηγή της διατάξεως³⁵, στις προτάσεις του στην υπόθεση Bertoli: σκοπός του στον κατ' εξοχήν ολιγοπωλιακό τομέα του άνθρακα και χάλυβα είναι

«η προστασία των μικρών επιχειρήσεων από τις καταχρηστικές διακρίσεις στο θέμα των τιμών, τις οποίες προκάλουσαν οι μονοπωλιακές ή ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις για να ενισχύσουν τη δεσπόζουσα θέση τους. Σκοπεύει επομένως να παρεμποδίσει κάθε πρακτική των ολιγοπωλιακών επιχειρήσεων που περιορίζει τον ανταγωνισμό».³⁶

Ακόμα και αν ο σκοπός δεν είναι αποφασιστικός όσον αφορά το ακριβές πεδίο εφαρμογής του άρθρου 60, το πλαίσιο της διατάξεως αυτής είναι αποφασιστικό. Από τη θέση της στο κεφάλαιο V, περί των τιμών, είναι προφανές ότι η διάταξη αυτή στοχεύει τις αθέμιτες και τις εισάγουσες διακρίσεις πρακτικές όσον αφορά τις τιμές εκ μέρους των πωλητών, σε αντίθεση προς το άρθρο 63 της Συνθήκης ΕΚΑΧ το οποίο έχει ως σκοπό τη ρύθμιση πρακτικών, εκ μέρους των αγοραστών, οι οποίες εισάγουν διακρίσεις όσον αφορά τις τιμές, ενώ τα άρθρα 61 και 62 της Συνθήκης αφορούν την παρέμβαση της Ανωτάτης Αρχής ως προς το επίπεδο των τιμών με τον καθορισμό ανωτάτων ή κατωτάτων τιμών ή μέσω αντισταθμιστικών καταβολών μεταξύ επιχειρήσεων.

Όσον αφορά την όλη οικονομία του άρθρου 60, το Δικαστήριο τόνισε στις υποθέσεις 1/54 και 2/54 ότι οι δύο παράγραφοι του άρθρου αυτού συνδέονται όσον αφορά τον «σκοπό»³⁷: Το άρθρο 60, παράγρα-

36 — Προτάσεις στην υπόθεση 8/83, Bertoli, Συλλογή 1984, σ. 1665, ειδικότερα σ. 1666. Κατά τον γενικό εισαγγελέα, αυτό επίσης εξηγεί το ότι η Συνθήκη ΕΟΚ δεν περιλαμβάνει διάταξη παρόμοια προς το άρθρο 60 της Συνθήκης ΕΚΑΧ: το 1958 οι περισσότεροι τομείς της οικονομίας που εμπύπτον στη Συνθήκη ΕΟΚ δεν είχαν ολιγοπωλιακό χαρακτήρα.

37 — Αποφάσεις παρατεθείσες στην υποσημείωση 26, 1/54 και 2/54, σ. 20 και 94 αντιστοίχως. Περαιτέρω, το Δικαστήριο τονίζει επίσης τη φύση, ως εργαλείου, των κανόνων δημοσιότητας του άρθρου 60, παράγραφος 2, τους οποίους η Συνθήκη ΕΚΑΧ θεωρεί ως «πρόσφορο μέσο προς επίτευξη των στόχων που τίθενται στην προηγούμενη παράγραφο»: βλ. σ. 25 και 99 αντιστοίχως.

35 — Δηλαδή την Clayton Act 1914 και τη Robinson-Patman Act 1936.

φος 1, απαγορεύει στον τομέα των τιμών κάθε πρακτική που συνιστά «αθέμιτη πρακτική ανταγωνισμού και κάθε πρακτική που εισάγει διακρίσεις»³⁸, ενώ το άρθρο 60, παράγραφος 2, προβλέπει σύστημα υποχρεωτικής δημοσιότητας των τιμοκαταλόγων και των όρων πωλήσεως. Από τη σύνδεση αυτή και την εξήγηση που έδωσε το Δικαστήριο στις αποφάσεις αυτές — που επιβεβαιώθηκε εν συνεχεία με την απόφαση *Rumi* — σχετικά με τη λειτουργία των κανόνων δημοσιότητας που ορίζονται στο άρθρο 60, παράγραφος 2, είναι σαφές ότι νοούνται μόνον οι *πρακτικές στον τομέα των πωλήσεων*:

«Αυτή η υποχρεωτική δημοσίευση έχει ως σκοπό (1) να εμποδίζει όσο είναι δυνατόν τις απαγορευόμενες πρακτικές, (2) να επιτρέπει στους αγοραστές να πληροφορούνται επακριβώς τις τιμές και να συμμετέχουν επίσης στον έλεγχο των διακρίσεων, (3) να επιτρέπει στις επιχειρήσεις να γνωρίζουν επακριβώς τις τιμές των ανταγωνιστών τους για να τους παρέχεται η δυνατότητα να ευθυγραμμίζονται.»³⁹

Τέλος, το *γράμμα* των διατάξεων αυτών συνιστά επίσης ένδειξη ότι οι συντάκτες της Συνθήκης είχαν μόνον υπόψη τους τις *πρακτικές των πωλητών*: (i) το άρθρο 60, παράγραφος 1, πρώτη περίπτωση, απαγορεύει τις προσωρινές ή τοπικές μειώσεις τιμών που αποβλέπουν στην απόκτηση μονοπωλιακής θέσεως, απαγόρευση η οποία ευλόγως μπορεί να εφαρμοστεί μόνον στους πωλητές.

(ii) η δεύτερη περίπτωση του άρθρου 60, παράγραφος 1, απαγορεύει ρητά την εντός της κοινής αγοράς εφαρμογή εκ μέρους των πωλητών ανίσων όρων επί συγκρισίμων συναλλαγών. και (iii) το άρθρο 60, παράγραφος 2, ρυθμίζει την υποχρεωτική δημοσίευση τιμοκαταλόγων — δηλαδή, σύμφωνα με το Δικαστήριο «τις τιμές βάσει των οποίων οι επιχειρήσεις δηλώνουν τη θέλησή τους να διαθέσουν τα προϊόντα τους»⁴⁰ — και τους όρους πωλήσεως που θα εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις εντός της κοινής αγοράς (υποπαράγραφος α). Επίσης, από τους κανόνες των παραγώνων δικαίου που θέσπισε η Ανωτάτη Αρχή βάσει του άρθρου 60, παράγραφος 1⁴¹, και του άρθρου 60, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚΑΧ⁴² προκύπτει ότι το άρθρο 60 αφορά μόνο τις *πρακτικές των πωλητών* ως προς τις τιμές.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις με οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 60 έχει ως σκοπό τη δημιουργία πραγματικού ανταγωνισμού στην αγορά άνθρακα και χάλυβα εμποδίζοντας τις ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις, όταν καθορίζουν τις τιμές πωλήσεως με σκοπό τη δημιουργία μονοπωλιακής θέ-

40 — Προαναφερθείσες αποφάσεις 1/54, σ. 27, και 2/54, σ. 101.

41 — Η τελευταία υποπαράγραφος του άρθρου 60, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ (που παρατίθεται πιο πάνω στην παράγραφο 17) παρέχει εξουσία στην Ανωτάτη Αρχή να καθορίζει με αποφάσεις τις πρακτικές που καλύπτονται από την απαγόρευση της παραγράφου 1. Η Ανωτάτη Αρχή καθόρισε τις πρακτικές αυτές με την απόφαση 30-53, της 2ας Μαΐου 1953, περί απαγορευμένων κατά το άρθρο 60, παράγραφος 1, της Συνθήκης πρακτικών στην κοινή αγορά άνθρακα και χάλυβα (ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 5, που τροποποιήθηκε εν συνεχεία με την απόφαση 1-54, της 7ης Ιανουαρίου 1954, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 10, την απόφαση 19-63, της 11ης Δεκεμβρίου 1963, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 41, την απόφαση 72/440/ΕΚΑΧ, της 22ας Δεκεμβρίου 1972, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 98 και την απόφαση 1834/81/ΕΚΑΧ, της 3ης Ιουλίου 1981, ΕΕ 1981, L 184, σ. 7). Οι πρακτικές που αναφέρονται στα άρθρα 2, 4, 5 και 6 της αποφάσεως αυτής ως απαγορευόμενες κατά την έννοια του άρθρου 60, παράγραφος 1, είναι όλες πρακτικές των *πωλητών* ως προς τις τιμές.

42 — Βλ. μεταξύ άλλων, απόφαση 4/53 της Ανωτάτης Αρχής, της 12ης Φεβρουαρίου 1953, περί των όρων δημοσιεύσεως των τιμοκαταλόγων και των όρων πωλήσεως που εφαρμόζονται από τις επιχειρήσεις της βιομηχανίας άνθρακα και αιδιρομεταλλουργίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 3, τροποποιηθείσα εν συνεχεία με την απόφαση 22-63, της 11ης Δεκεμβρίου 1963, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 48, την απόφαση 19-67, της 21ης Ιουνίου 1967, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 72, και την απόφαση 72/442/ΕΚΑΧ, της 22ας Δεκεμβρίου 1972, ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 103).

38 — Προαναφερθείσες αποφάσεις στην υπόθεση 1/54, σ. 24, και στην υπόθεση 2/54, σ. 98.

39 — Το απόσπασμα λήφθηκε από την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση 149/78, *Rumi*, Jurispr. 1979, σ. 2523, σκέψη 10. Βλ. επίσης τις προαναφερθείσες αποφάσεις 1/54, σ. 24, και 2/54, σ. 98. Το Δικαστήριο προσθέτει στις τελευταίες αναφερθείσες αποφάσεις ότι η δημοσιότητα είναι ένα από τα μέσα που προβλέπει η Συνθήκη ΕΚΑΧ για την εκπλήρωση των στόχων αυτών, δεν είναι όμως ικανή καθαυτή να διασφαλίσει ότι οι στόχοι αυτοί όντως εκπληρώνονται.

σεως, να χρησιμοποιούν αθέμιτες πρακτικές, ειδικότερα μειώσεις τιμών (πρώτο εδάφιο της παραγράφου 1), ή πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις μεταξύ διαφόρων καταναλωτών που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση (παραγράφος 1, δεύτερο εδάφιο). Αυτό δεν συμβαίνει στην περίπτωση της διαφοράς της κύριας δίκης: εν προκειμένω, ένας συμβαλλόμενος ο οποίος έχει ήδη μονοπωλιακή θέση παρέχει άδειες παραγωγής σε άλλες επιχειρήσεις, ενώ ο αδειούχος οφείλει να καταβάλει τα απαιτούμενα δικαιώματα παραγωγής — με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πώληση ή αγορά μεταξύ των συμβαλλομένων — ή ακόμη να πωλεί τα προϊόντα στον παρέχοντα την άδεια σε καθορισμένη τιμή — με αποτέλεσμα ότι η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση δεν προβαίνει σε πωλήσεις. Το άρθρο 60 της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν έχει εφαρμογή σε τέτοιες καταστάσεις. Πάντως, όπως θα εξηγήσω, οι καταστάσεις αυτές μπορεί να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 65 και του άρθρου 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

Γ — Άρθρο 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ

19. Οι διάδικοι διαφωνούν επίσης ενώπιον του Δικαστηρίου ως προς την εφαρμογή του άρθρου 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ στις άδειες εξορύξεως άνθρακα, την καταβολή δικαιωμάτων και των σχετικών όρων καταβολής των δικαιωμάτων αυτών. Το άρθρο 65, παράγραφος 1, έχει ως εξής:

«Απαγορεύονται όλες οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, όλες οι αποφάσεις ενώσεων

επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική που τείνουν εντός της κοινής αγοράς, άμεσα ή έμμεσα, να παρεμποδίζουν, να περιορίζουν ή να νοθεύουν την κανονική λειτουργία του ανταγωνισμού, και ιδιαίτερα:

- (α) να καθορίζουν ή προσδιορίζουν τις τιμές.
- (β) να περιορίζουν ή να ελέγχουν την παραγωγή, την τεχνολογική ανάπτυξη ή τις επενδύσεις.
- (γ) να κατανέμουν τις αγορές, τα προϊόντα, τους πελάτες ή τις πηγές εφοδιασμού».

Η Banks και η Επιτροπή θεωρούν ότι το άρθρο 65 έχει εν προκειμένω εφαρμογή. Οι άδειες για την εξόρυξη άνθρακα συνιστούν, κατά την άποψή τους, συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, καθόσον αυτές μπορεί να παρεμποδίζουν, να νοθεύουν ή να περιορίζουν τον κανονικό ανταγωνισμό. Η Επιτροπή προσθέτει ότι η απαρίθμηση των διαφόρων κατηγοριών συμφωνιών στο άρθρο 65 δεν είναι εξαντλητική.

Η British Coal και το Ηνωμένο Βασίλειο εμμένουν στο ότι οι εξεταζόμενες εν προκειμένω άδειες δεν εμπίπτουν στο άρθρο 65 της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Κατά τη British Coal, τέτοιες άδειες εξ ορισμού εντείνουν τον ανταγωνισμό και κατά συνέπεια δεν μπορεί

να απαγορεύονται από το άρθρο αυτό. Επιπλέον, η σύγκριση προς την πρακτική της Επιτροπής σχετικά με το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ επιβεβαιώνει ότι η απαγόρευση του άρθρου 65 δεν εκτείνεται στις λεπτομέρειες των όρων στις οποίες βασίζεται η συμφωνία, περιλαμβανομένων ειδικότερα των λόγω της αδείας δικαιωμάτων ή άλλων όρων πληρωμής.

20. Κατά τη συγκεκριμένη της διατύπωση, η απαγόρευση του άρθρου 65, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ εφαρμόζεται σε «όλες τις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων», δηλαδή μεταξύ επιχειρήσεων όπως καθορίζονται στο άρθρο 80 της Συνθήκης αυτής (βλ. ανωτέρω, παράγραφο 9). Είναι αδιαμφισβήτητο ότι τόσο η Banks όσο και η British Coal, που αμφότερες — η πρώτη ως ιδιωτική εταιρεία και η δεύτερη ως δημόσιος οργανισμός — ασκούν δραστηριότητα στην παραγωγή άνθρακα, εμπίπτουν στον ευρύ αυτόν ορισμό. Επιπλέον, η απαρίθμηση των κατηγοριών των απαγορευμένων συμφωνιών στο άρθρο 65, παράγραφος 1, δεν είναι εξαντλητική, όπως ορθώς τονίζει η Επιτροπή. Επομένως, η άδεια προς εξόρυξη άνθρακα πρέπει να θεωρηθεί ως συμφωνία μεταξύ επιχειρήσεων η οποία, κατ' αρχήν, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της διατάξεως αυτής.

Προφανώς, το ζήτημα αν το άρθρο 65, παράγραφος 1, έχει κατ' αρχήν εφαρμογή διακρίνεται από το ζήτημα αν οι εν λόγω συμφωνίες συνιστούν επίσης, στην πράξη, παραβίαση της απαγορεύσεως που θεσπίζεται με τη διάταξη αυτή: συναφώς, απαιτείται πάντοτε η απόδειξη ότι οι άδειες και τα δικαιώματα, καθώς και οι όροι καταβολής των δικαιωμάτων αυτών τείνουν, άμεσα

ή έμμεσα, να παρεμποδίσουν, να περιορίσουν ή να νοθεύσουν την κανονική λειτουργία του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς.

21. Σχετικά με το τελευταίο ζήτημα, θα ήθελα να κάνω τρεις παρατηρήσεις. Πρώτον, το επιχείρημα της British Coal ότι οι εν λόγω άδειες εντείνουν τον ανταγωνισμό και, ως εκ τούτου, εξ ορισμού δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση του άρθρου 65, παράγραφος 1, δεν βρίσκουν έρεισμα στη νομολογία του Δικαστηρίου περί ανταγωνισμού. Πράγματι, από τη νομολογία σχετικά με τις άδειες εκμεταλλεύσεως βιομηχανικών και εμπορικών δικαιωμάτων προκύπτει ότι το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ αναμφίβολα εφαρμόζεται κατ' αρχήν σε τέτοιες άδειες, αλλά το ζήτημα αν αυτές συμβιβάζονται προς την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1, εξαρτάται από ορισμένους ειδικούς παράγοντες⁴³. Συνεπώς, αν υποθεθεί ότι η χορήγηση αδειών εκμεταλλεύσεως από επιχείρηση όπως η British Coal οδηγεί σε κάποιο βαθμό ανταγωνισμού στην αγορά άνθρακα στο Ηνωμένο Βασίλειο, αυτό δεν αποκλείει το ότι οι όροι υπό τους οποίους χορηγούνται οι άδειες εκμεταλλεύσεως τείνουν στη νόθευση του ανταγωνισμού, που απαγορεύεται από το άρθρο 65, παράγραφος 1.

Αυτό με οδηγεί στη δεύτερη παρατήρησή μου, δηλαδή ότι ο ισχυρισμός της British Coal ότι η απαγόρευση του άρθρου 65,

43 — Δηλαδή την ειδική φύση του σχετικού προϊόντος (ειδικότερα το γεγονός ότι, έως τώρα, δεν υπάρχει εμπορία του προϊόντος αυτού σε συγκεκριμένο κράτος μέλος) και από τους όρους της άδειας για την οποία γίνεται λόγος (ειδικότερα, τον ανοικτό ή αποκλειστικό χαρακτήρα της άδειας): βλ. απόφαση της 8ης Ιουνίου 1982, 258/78, Nungesser (Συλλογή 1982, σ. 2015, σκέψη 53 επ.).

παράγραφος 1, δεν εκτείνεται στο ύψος των δικαιωμάτων ή άλλες πληρωμές που υπολογίζονται με ποσοστά δεν μπορεί να γίνει δεκτός⁴⁴: με την απαγόρευση επιδιώκεται όπως οι διατάξεις μιας συμφωνίας μεταξύ επιχειρήσεων που υπόκεινται στη Συνθήκη ΕΚΑΧ δεν έχουν ως αποτέλεσμα — άμεσο ή έμμεσο — την εξάλειψη του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς άνθρακα και χάλυβα. Μπορώ κάλλιστα να φανταστώ ότι η επιβολή υπερβολικά υψηλών δικαιωμάτων ως όρου για τη χορήγηση αδείας εκμεταλλεύσεως ή η υπερβολικά χαμηλή τιμή αγοράς του άνθρακα που εξορύσσεται βάσει της delivered licence μπορεί, τουλάχιστον έμμεσα, να παρεμποδίσει, να περιορίσει ή να νοθεύσει την κανονική λειτουργία του ανταγωνισμού. Έτσι, υπερβολικά υψηλά δικαιώματα ή υπερβολικά χαμηλή τιμή αγοράς μπορεί να αποθαρρύνει τον αδειούχο από την εξόρυξη μεγαλύτερης ποσότητας άνθρακα και/ή να ζητήσει νέες άδειες ή ακόμη, αποτέλεσμα των μικρών δυνατότητων πραγματοποιήσεως κέρδους, να προβεί σε νέες επενδύσεις. Άρα, τέτοιες ρήτρες μπορεί να περιορίζουν ή να ελέγχουν την παραγωγή ή τις επενδύσεις κατά την έννοια του άρθρου 65, παράγραφος 1, στοιχείο β', της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Αυτό πρέπει προφανώς να εκτιμάται υπό το φως των συνολικών πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως.

Η τρίτη και τελευταία παρατήρησή μου είναι ότι η εφαρμογή του άρθρου 65, παρά-

γραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν επηρεάζεται από την πιθανότητα ότι το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης μπορεί επίσης να έχει εφαρμογή στα περιστατικά της διαφοράς (και αντιθέτως). Το Δικαστήριο έχει κρίνει ήδη, ως προς τη σχέση μεταξύ των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, ότι τα άρθρα αυτά μπορεί υπό ορισμένες περιστάσεις να έχουν αμφοτέρωτα εφαρμογή συγχρόνως. Αναφέρομαι στην απόφαση Hoffmann-La Roche, με την οποία το Δικαστήριο έθεσε το θέμα κατά πόσον αποκλειστικές συμφωνίες εφοδιασμού — οι οποίες είχαν απαγορευθεί από την Επιτροπή βάσει του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ — εμπλέκουν στο άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, και ειδικότερα στην παράγραφο 3:

«Πάντως, το γεγονός ότι τέτοιες συμφωνίες μπορεί να εμπλέκουν στο άρθρο 85 και ειδικότερα στην παράγραφο 3 αυτού δεν αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 86, καθόσον το τελευταίο αυτό άρθρο σκοπεύει πράγματι, κατά τρόπο ρητό, καταστάσεις οι οποίες προφανώς οφείλονται σε συμβατικές σχέσεις.»⁴⁵

Το Δικαστήριο επαναβεβαίωσε την άποψη αυτή στην υπόθεση Ahmed Saeed, όπου ένα από τα προς επίλυση ζητήματα ήταν αν η επιβολή ορισμένων ναύλων μπορεί να αποτελέσει κατάχρηση δεσπόζουσας θέσεως όταν αυτή είναι αποτέλεσμα συμφωνίας μεταξύ δύο επιχειρήσεων η οποία, καθαυτή,

44 — Δεν ανταλλάσσονται πως είναι δυνατόν να συναχθεί από το προοίμιο και τις διατάξεις του κανονισμού (ΕΟΚ) 2349/84 της Επιτροπής, σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης σε ορισμένες κατηγορίες συμφωνιών που αφορούν την άδεια εκμεταλλεύσεως διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας (ΕΕ 1984, L 219, σ. 15) και τον κανονισμό (ΕΟΚ) 556/89 της Επιτροπής, της 30ής Νοεμβρίου 1988, σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης σε ορισμένες κατηγορίες συμφωνιών που αφορούν την άδεια εκμεταλλεύσεως τεχνολογίας (ΕΕ 1989, L 61, σ. 1), που επικαλείται η British Coal, ότι το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ δεν έχει εφαρμογή στο ποσό της ανταποδοχής που καταβάλλεται βάσει τέτοιων συμφωνιών.

45 — Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1979, 85/76, Hoffmann-La Roche, Jurispr. 1979, σ. 461, σκέψη 116. Το Δικαστήριο προσέθεσε ότι η Επιτροπή είναι ωστόσο ελεύθερη «λαμβάνοντας κυρίως υπόψη τη φύση των αναληφθεισών αμοιβών υποχρεώσεων και την ανταγωνιστική θέση των διαφόρων συμβαλλομένων στην αγορά ή στις αγορές στις οποίες ασκούν δραστηριότητα να συνεχίσει τη διαδικασία βάσει του άρθρου 85 ή του άρθρου 86».

εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1:

«Οι σκέψεις αυτές δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο μια συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων επιχειρήσεων να μη συνιστά παρά την τυπική πράξη η οποία επιβεβαιώνει μια οικονομική πραγματικότητα, χαρακτηριζόμενη από το γεγονός ότι επιχείρηση που κατέχει δεσπόζουσα θέση μπόρεσε να επιβάλει τους εν λόγω ναύλους στις άλλες επιχειρήσεις. Στην περίπτωση αυτή, η ταυτόχρονη εφαρμογή των άρθρων 85 και 86 δεν μπορεί να αποκλειστεί.»⁴⁶

Η στάση αυτή υιοθετήθηκε επίσης από το Πρωτοδικείο στην υπόθεση Tetra Pak⁴⁷. Δεν βλέπω κανένα πειστικό λόγο γιατί μια τέτοια προσέγγιση δεν θα μπορούσε επίσης να επιχειρηθεί σχετικά με τη σχέση μεταξύ των άρθρων 65, παράγραφος 1 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

Δ — Άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ

22. Τέλος, το εθνικό δικαστήριο ερωτά αν το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης

ΕΚΑΧ έχει εφαρμογή εν προκειμένω. Το άρθρο αυτό έχει ως εξής:

«Αν η Ανωτάτη Αρχή διαπιστώνει ότι δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες, νομικά ή πραγματικά, έχουν ή αποκτούν στην αγορά ενός των προϊόντων της αρμοδιότητάς της δεσπόζουσα θέση που τους απαλλάσσει από τον πραγματικό ανταγωνισμό σε σημαντικό τμήμα της κοινής αγοράς, και χρησιμοποιούν τη θέση αυτή για σκοπούς αντίθετους προς τους στόχους της Συνθήκης, τους απευθύνει κάθε κατάλληλη σύσταση για να επιτύχει, ώστε η θέση αυτή να μη χρησιμοποιείται για τους σκοπούς αυτούς. Ελλείψει ικανοποιητικής εκτέλεσης των εν λόγω συστάσεων εντός ευλόγου προθεσμίας, η Ανωτάτη Αρχή, με αποφάσεις που λαμβάνει σε συνεννόηση με την ενδιαφερόμενη κυβέρνηση και με την επιφύλαξη των κυρώσεων που προβλέπονται αντιστοίχως στα άρθρα 58,59 και 64, καθορίζει τις τιμές και τους όρους πώλησεως που πρέπει να εφαρμοστούν από τη σχετική επιχείρηση ή καταρτίζει προγράμματα παραγωγής ή προγράμματα παραδόσεων που πρέπει να εκτελεστούν από αυτή.»

Όλοι οι υποβαλόντες παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο, έχουν την άποψη ότι το άρθρο 66, παράγραφος 7, έχει εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως άνθρακα και στις ρήτρες που περιλαμβάνουν ως προς τα δικαιώματα και τις πληρωμές. Όστόσο, η British Coal προσθέτει ότι, για να έχει εφαρμογή η διάταξη αυτή, πρέπει να αποδειχθεί η ύπαρξη δεσπόζουσας θέσεως και η καταχρηστική εκμετάλλευση της θέσεως αυτής. Κατά το Ηνωμένο Βασίλειο, αντιθέτως, το άρθρο 66, παράγραφος 7, έχει εφαρμογή μόνον αν η Επιτροπή αναγνωρίσει ότι μια επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση στην αγορά ενός από τα προϊόντα που εμπιπτουν στη Συνθήκη ΕΚΑΧ η οποία, όπως επαναλαμβάνει το Ηνωμένο Βασίλειο, δεν περιλαμβάνει τον ακατέργαστο άνθρακα. Κατά την άποψη

46 — Απόφαση της 11ης Απριλίου 1989, 66/86, Ahmed Saeed Flugreisen κ. λπ. (Συλλογή 1989, σ. 803, σκέψη 37).

47 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1990, T-51/89, Tetra Pak (Συλλογή 1990, σ. Η-309, σκέψη 21). Με την απόφαση αυτή το Πρωτοδικείο εξέτασε, ειδικότερα, το ζήτημα αν η εφαρμογή του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ συμβιβάζεται προς την εξαίρεση κατά κατηγορία.

του Ηνωμένου Βασιλείου, η διάταξη αυτή δεν έχει εφαρμογή στις άδειες εξορύξεως άνθρακα ελλείψει επαρκούς σχέσεως μεταξύ των όρων με τους οποίους χορηγούνται οι άδειες αυτές και των όρων υπό τους οποίους διενεργείται η εμπορία του εξαγόμενου άνθρακα.

23. Η άποψη αυτή μπορεί να εξεταστεί εν συντομία. Έχει αποδειχθεί ήδη (στην παράγραφο 9) ότι ο ακατέργαστος άνθρακας είναι όντως ένα προϊόν που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Είναι επίσης σαφές ότι η British Coal είναι «δημόσια επιχείρηση» κατά την έννοια του άρθρου 66, παράγραφος 7. Επιπλέον, όλα τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο δείχνουν ότι η British Coal πρέπει να θεωρηθεί ως επιχείρηση κατέχουσα δεσπόζουσα θέση σε σημαντικό τμήμα της κοινής αγοράς κατά την έννοια της ίδιας διατάξεως: είναι ο σημαντικότερος παραγωγός άνθρακα στο Ηνωμένο Βασίλειο (κατά την απόφαση της Επιτροπής, το 1989/90 είχε την ευθύνη του 97 % της παραγωγής άνθρακα στο Ηνωμένο Βασίλειο) και ο σημαντικότερος προμηθευτής άνθρακα στον τομέα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας (κατά την ίδια περίοδο, πέραν του 90 %), πράγμα που αναμφίβολα συνδέεται με τα δικαιώματα που της παρέχονται από τον νόμο (βλ. ανωτέρω, παράγραφος 2), δηλαδή το δικαίωμα ιδιοκτησίας που της χορηγήθηκε επί του μεγαλύτερου μέρους του ακατέργαστου άνθρακα στη Μεγάλη Βρετανία και το αποκλειστικό δικαίωμα εξορύξεως και επεξεργασίας του άνθρακα αυτού.

Επομένως, το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ έχει εφαρμογή στην περίπτωση της British Coal έστω και αν, κατά το Δικαστήριο, το γεγονός και μόνον ότι μια

επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση, αποκτά μια τέτοια θέση ή αποκλειστικό δικαίωμα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως καταχρηστική μέθοδος εξαλείψεως του ανταγωνισμού⁴⁸. Για να υπάρξει εν προκειμένω παράβαση της διατάξεως αυτής, είναι αναγκαίο, επομένως, να αποδειχθεί ότι, όταν χορηγούνται οι άδειες αυτές και καθορίζονται οι σχετικές ρήτρες καταβολής δικαιωμάτων και άλλων πληρωμών, η British Coal χρησιμοποιεί τη δεσπόζουσα θέση της κατά τρόπο αντίθετο προς τους στόχους της Συνθήκης ΕΚΑΧ, για παράδειγμα, υιοθετώντας πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις ή είναι περιοριστικές κατά την έννοια του άρθρου 4, στοιχείο β' ή στοιχείο δ', της Συνθήκης ΕΚΑΧ⁴⁹.

IV — Οι διατάξεις της Συνθήκης για τις οποίες γίνεται λόγος έχουν απευθείας εφαρμογή;

24. Με το τρίτο ερώτημα, το εθνικό δικαστήριο ζητεί να πληροφορηθεί αν τα άρθρα 4, στοιχείο δ', 60,65 και/ή 66, παράγραφος 7 της Συνθήκης ΕΚΑΧ έχουν απευθείας εφαρμογή, υπό την έννοια ότι δημιουργούν δικαιώματα τα οποία οι πολίτες μπορούν να επικαλεστούν, τα δε εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προστατεύσουν. Για άλλη μια φορά το Δικαστήριο βρίσκεται ενώπιον δύο αντιτιθεμένων απόψεων. Η Banks και η Επιτροπή

48 — Απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1988, 53/87, CICRA, Συλλογή 1988, σ. 6039, σκέψη 15 (στα πλαίσια του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ).

49 — Βλ., ως προς την εφαρμογή του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, τις αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 1988, 53/87, CICRA, σκέψη 16, (που παρατέθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση) και 238/87, Valno κατά Veng (Συλλογή 1988, σ. 6211, σκέψη 9). Με τις αποφάσεις αυτές, το Δικαστήριο έκρινε ότι η άσκηση του αποκλειστικού δικαιώματος από τον δικαιούχο ενός προτύπου διακοσμητικής φράσεως ή αντιστοίχως ενός προτύπου σχετικού με εξαρτήματα αμαξώματος αυτοκινήτων μπορεί να απαγορεύεται από το άρθρο 86 εφόσον συνεπάγεται, εκ μέρους μιας κατέχουσας δεσπόζουσα θέση επιχείρησης, καταχρηστική συμπεριφορά, όπως είναι ο καθορισμός μη εύλογων τιμών για ανταλλακτικά.

υποστηρίζουν την ευθύγραμμη εφαρμογή στη Συνθήκη ΕΚΑΧ της νομολογίας του Δικαστηρίου της σχετικής με το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων της Συνθήκης ΕΟΚ και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι (σχεδόν) όλες οι διατάξεις που αναφέρει το εθνικό δικαστήριο έχουν απευθείας εφαρμογή. Αντιθέτως, η British Coal και το Ηνωμένο Βασίλειο αποκλείουν οποιοδήποτε άμεσο αποτέλεσμα της Συνθήκης ΕΚΑΧ, εκτός όταν πρόκειται για μέτρο όπου οι διατάξεις της Συνθήκης προβλέπουν ρητά ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Η British Coal στηρίζει την επιχειρηματολογία της κυρίως στις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ της Συνθήκης ΕΟΚ και της Συνθήκης ΕΚΑΧ, όπως προκύπτουν από μια γενική ανάλυση της τελευταίας αυτής Συνθήκης και του ρόλου που ανατίθεται στην Επιτροπή στο πλαίσιο της εν λόγω Συνθήκης. Επικυριακών, η British Coal — όπως και το Ηνωμένο Βασίλειο — υποστηρίζει ότι οι σχετικές διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν είναι επαρκώς ακριβείς και ανεπιφύλακτες ώστε να έχουν άμεσο αποτέλεσμα.

A — Μπορούν οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ γενικώς να έχουν άμεσο αποτέλεσμα;

25. Η επιχειρηματολογία της British Coal συνίσταται στο ότι οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ γενικώς δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα καθόσον έχουν αρκετές θεμελιώδεις διαφορές σε σχέση με τη Συνθήκη ΕΟΚ, ειδικότερα όσον αφορά τον εξέχοντα ρόλο που διαδραματίζει η Επιτροπή στα πλαίσια της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Διαφωνώ πλήρως με την άποψη αυτή για τους εξής λόγους: η αρχή για οποιαδήποτε ανάλυση του αμέσου αποτελέσματος των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου είναι, κατά την άποψή μου, η *ενότητα της κοινοτικής έννομης τάξεως*. Στη γνωμοδότηση 1/91 το Δικαστήριο τόνισε την

ενότητα αυτή, η οποία καλύπτει τις διάφορες κοινοτικές Συνθήκες, αναφερόμενο με τους πλέον σαφείς όρους στην απόφαση που εξέδωσε στην υπόθεση Van Gend en Loos⁵⁰:

«Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι κοινοτικές Συνθήκες ίδρυσαν μια νέα έννομη τάξη, υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη περιορίζουν, σε όλο και ευρύτερους τομείς, τα κυριαρχικά δικαιώματά τους και της οποίας υποκειμένα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη αλλά και οι πολίτες τους (...) Τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά αυτής της κοινοτικής έννομης τάξεως είναι, ειδικότερα, η υπεροχή της έναντι των δικαίων των κρατών μελών καθώς και το άμεσο αποτέλεσμα μιας σειράς διατάξεων οι οποίες εφαρμόζονται τόσο στα ίδια τα κράτη μέλη όσο και στους πολίτες τους.»⁵¹

Αυτή ακριβώς η ενότητα της κοινοτικής έννομης τάξεως οδήγησε το Δικαστήριο, από πάρα πολύ καιρό⁵², με πολλές αποφάσεις, να επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή συνοχή⁵³ κατά την ερμηνεία των διατάξεων των Συνθηκών ΕΟΚ και ΕΚΑΧ: περιορίζομαι να αναφέρω τη Διάταξη Camera Care

50 — Απόφαση της 5ης Φεβρουαρίου 1963, 26/62, Van Gend en Loos (Jurispr. 1963, σ. 1).

51 — Γνωμοδότηση 1/91, της 14ης Δεκεμβρίου 1991 (Συλλογή 1991, σ. I-6079, σκέψη 21) (η υπογραμμίση δική μου).

52 — Η αντίληψη αυτή προκύπτει ήδη από την απόφαση της 13ης Ιουνίου 1958 στην υπόθεση 9/56, Meroni, Jurispr. 1958, σ. 9, ειδικότερα σ. 28, με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι, βάσει των λόγων που αναφέρονται στο άρθρο 33 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ένας διάδικος νομιμοποιείται να αμφισβητήσει το κύρος μιας γενικής αποφάσεως επί της οποίας βασίστηκε μια ατομική απόφαση της οποίας το κύρος αμφισβητεί, προς τούτο δε το Δικαστήριο χρησιμοποίησε ως πρόδετο επιχείρημα την αναλογία μεταξύ των άρθρων 184 της Συνθήκης ΕΟΚ και 156 της Συνθήκης Ευρατόμ.

53 — Βλ. τη ρητή αναφορά στη «συνοχή των Συνθηκών» στην απόφαση της 22ας Φεβρουαρίου 1990, Busseni (Συλλογή 1990, σ. I-495, σκέψη 16).

όπου, όσον αφορά την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Επιτροπής και του Δικαστηρίου σχετικά με τα ασφαλιστικά μέτρα, το Δικαστήριο βασίστηκε στη Διάταξη του στην υπόθεση National Carbonising Company⁵⁴ που εκδόθηκε στα πλαίσια της Συνθήκης ΕΚΑΧ, την απόφαση Foto-Frost, με την οποία το Δικαστήριο επιδίωξε τη σύνδεση με τη Συνθήκη ΕΚΑΧ, όσον αφορά το ζήτημα της αρμοδιότητάς του βάσει του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, για να διαπιστώσει την ακυρότητα πράξεως ενός κοινοτικού οργάνου⁵⁵, την απόφαση Busseni, όπου το Δικαστήριο βασίστηκε στη Συνθήκη ΕΟΚ για να θεμελιώσει την αρμοδιότητά του προς ερμηνεία του άρθρου 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ⁵⁶, τον παραλληλισμό — με την απόφαση Francovich — στον οποίο προέβη το Δικαστήριο μεταξύ των άρθρων 5 της Συνθήκης ΕΟΚ και 86 της Συνθήκης ΕΚΑΧ προκειμένου να θεμελιώσει την υποχρέωση που υπέχουν τα κράτη μέλη προς αποκατάσταση της ζημίας που προκύπτει λόγω παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου⁵⁷, και τον τρόπο — πράγμα που ειδικώς εν προκειμένω ασκεί επιρροή — με τον οποίο το Δικαστήριο στην απόφαση Busseni εφάρμοσε χωρίς περιορισμούς στις συστάσεις, κατά την έννοια της Συνθήκης ΕΚΑΧ, τη νομολογία του ως προς το δυνατό άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών που

δεν έχουν μεταφερθεί στο εσωτερικό δικαιο⁵⁸.

Από την τελευταία αυτή απόφαση ιδίως προκύπτει ότι το Δικαστήριο δεν έχει καμία δυσχέρεια να μεταφέρει τα κριτήρια ως προς το άμεσο αποτέλεσμα στις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Αν το Δικαστήριο ενεργεί κατ' αυτό τον τρόπο όσον αφορά τους κανόνες του παραγώγου κοινοτικού δικαίου — ακόμη δε και για τις διατάξεις των Συνθηκών που περιλαμβάνονται στις συμφωνίες συνδέσεως ή συνεργασίας που συνήψε η Κοινότητα με τις τρίτες χώρες⁵⁹ — δεν βλέπω γιατί δεν θα μπορούσε να γίνει το ίδιο, κατά μείζονα λόγο, ως προς τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ, διατάξεις που περιλαμβάνονται σε μια *κοινοτική Συνθήκη*.

Εν πάση περιπτώσει, η εφαρμογή στη Συνθήκη ΕΚΑΧ των κριτηρίων της αποφάσεως Van Gend en Loos — ουδέποτε επιχειρηθείσα ρητά από το Δικαστήριο — οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα. Τα χαρακτηριστικά τα οποία το Δικαστήριο θεώρησε με την απόφαση αυτή ως αποφασιστικά ως προς το άμεσο αποτέλεσμα είναι κοινά στις Συνθήκες ΕΟΚ και ΕΚΑΧ και περιλαμβάνουν κυρίως: (i) τον παραλληλισμό των στόχων των δύο Συνθηκών, ειδικότερα όσον αφορά την εγκαθίδρυση μιας κοινής αγοράς και τη δημιουργία κοινών οργάνων⁶⁰, από δε το

54 — Διάταξη της 17ης Ιανουαρίου 1980, 792/79 R, Camera Care, Jurispr. 1980, σ. 119, σκέψη 20, με την οποία, στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΟΚ, το Δικαστήριο άρχθηκε ότι έχουν εφαρμογή οι ίδιες «διαρθρωτικές αρχές της Κοινότητας» με αυτές που, κατά τη Διάταξη National Carbonising Company, έχουν εφαρμογή στη Συνθήκη ΕΚΑΧ: Διάταξη της 22ας Οκτωβρίου 1975, 109/75 R, National Carbonising Company (Jurispr. 1975, σ. 1193, σκέψη 8).

55 — Απόφαση της 22ας Οκτωβρίου 1987, 314/85, Foto-Frost, Συλλογή 1987, σ. 4199. Με την απόφαση Busseni, που παρατέθηκε στην υποσημείωση 53, το Δικαστήριο, με την προαναφερθείσα απόφαση, διαπίστωσε ότι «έτσι ευθυγραμμίστηκε ουσιαστικά με τη ρητή διάταξη του άρθρου 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ»: απόφαση της 22ας Φεβρουαρίου 1990, C-221/88 (Συλλογή 1990, σ. I-495, σκέψη 14).

56 — Απόφαση Busseni, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 53, σκέψεις 9 και 10.

57 — Απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, Francovich (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 36). Συναφώς, το Δικαστήριο παραπέμπει στην απόφαση Humblet, εκδοθείσα στα πλαίσια της Συνθήκης ΕΚΑΧ, υπόθεση 6/60 (Jurispr. 1960, σ. 1125).

58 — Απόφαση Busseni, σκέψη 21. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο, πρόκειται για «πράξεις της ίδιας φύσεως, που συνεπώς είναι υποχρέωση ως προς τον σκοπό τον οποίο τάσσονται σε εκείνους στους οποίους απευθύνονται, αφήνοντας τους όμως τη δυνατότητα επιλογής των κατάλληλων μέσων για την επίτευξη του σκοπού αυτού». Στις σκέψεις 22 και 23, το Δικαστήριο ανακεφαλαιώνει την πάγια νομολογία του, στα πλαίσια της Συνθήκης ΕΟΚ, ως προς το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών.

59 — Βλ. ειδικότερα την απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 1987, 12/86, Demirel (Συλλογή 1987, σ. 3719, σκέψη 14), και την απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 1991, C-18/90, Kaziber (Συλλογή 1991, σ. I-199, σκέψη 15).

60 — Κατά το άρθρο 1 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα «βασίζεται επί μιας κοινής αγοράς, κοινών σκοπών και κοινών οργάνων». Αυτοί οι κοινολογικοί διευκρινίζονται με το άρθρο 2 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, διάταξη η οποία έχει πολλές ομοιότητες με το άρθρο 2 της Συνθήκης ΕΟΚ.

προοίμιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ προκύπτει ότι και αυτή η Συνθήκη — έστω στον περιορισμένο τομέα της αγοράς άνθρακα και χάλυβα — απευθύνεται ευθέως στους λαούς της Ευρώπης⁶¹. (ii) τον υπερεθνικό χαρακτήρα του θεσμικού πλαισίου των δύο Συνθηκών⁶² και, στο πλαίσιο αυτό, επιβάλλεται να υπογραμμιστεί ότι, από της δημιουργίας της ΕΚΑΧ, κάποιος ρόλος (έστω, ουσιαστικά, ρόλος ελέγχου και διατυπώσεως γνώμης) ανατέθηκε στους υπηκόους των κρατών μελών μέσω της εκπροσωπήσεως στην Κοινή Συνέλευση και τη Συμβουλευτική Επιτροπή⁶³. και, τον όχι λιγότερο σημαντικό (iii) ρόλο που ανατίθεται στο Δικαστήριο από αμφότερες τις Συνθήκες στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικών αποφάσεων (αντιστοίχως, άρθρα 177 της Συνθήκης ΕΟΚ και 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ) που αποβλέπουν σε κοινούς στόχους, όπως τόνισε το Δικαστήριο με την απόφαση *Busseni*⁶⁴.

Τέλος, όπως απέδειξε προηγουμένως (παράγραφος 13), υπάρχουν νομολογιακά προηγούμενα στην παλαιότερη νομολογία ΕΚΑΧ, όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί του αμέσου αποτελέσματος — έστω και με άλλους όρους — ήτοι τους όρους «άμεση

εφαρμογή» μιας διατάξεως της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ειδικότερα του άρθρου 4. Εξάλλου, από της δημιουργίας της ΕΚΑΧ, σημαντική μερίδα των θεωρητικών του δικαίου τάχθηκε υπέρ της απευθείας εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ⁶⁵, άποψη που υιοθετήθηκε από το Bundesgerichtshof (ομοσπονδιακό δικαστήριο της Γερμανίας) με την απόφασή του της 14ης Απριλίου 1959⁶⁶ την οποία επικαλούνται τόσο η *British Coal*, όσο και το Ηνωμένο Βασίλειο, ιδίως σε σχέση με το τέταρτο ερώτημα.

26. Οι διαφορές μεταξύ της οικονομίας της Συνθήκης ΕΚΑΧ και εκείνης της Συνθήκης ΕΟΚ, που αναφέρει η *British Coal*, είναι πραγματικές, ουδόλως όμως αντισταθμίζουν τις κοινές αρχές και τα κοινά χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Έτσι, είναι ακριβές ότι η Συνθήκη ΕΚΑΧ προβλέπει μόνο μερική ολοκλήρωση, περιορισμένη στους τομείς του άνθρακα και χάλυβα, ενώ η Συνθήκη ΕΟΚ αφορά ουσιαστικά το σύνολο της οικονομίας των κρατών μελών και είναι ακριβές ότι — όπως αναγνώρισε το ίδιο το Δικαστήριο με την απόφαση *Busseni*⁶⁷ — στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ, η Επιτροπή διαδραματίζει

61 — Με το πέμπτο εδάφιο του προοιμίου της Συνθήκης ΕΚΑΧ, οι αρχηγοί των συμβαλλομένων κρατών δηλώνουν «αποφασισμένοι να υποκαταστήσουν στις προαίτιες αντιζηλίες μια συγχώνευση των ουσιαστών συμφερόντων τους, να θεμελιώσουν διά της εγκαθιδρύσεως μιας οικονομικής κοινότητας τις πρώτες βάσεις μιας ευρύτερης και βαθύτερης κοινότητας μεταξύ λαών επί μακρόν χρόνον αντιμεμένων δι' αμιατηρών διαρρέσεων και να θέσουν θεσμικές βάσεις κενές να κατευθύνουν προς ένα εφεξής κοινό πεπρωμένον».

62 — Στην αλληλογραφία αυτή, θεωρώ ότι επιβάλλεται να δοθεί ειδική σημασία στο αρχικό άρθρο 9 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, που επιβάλλει στα μέλη της Ανωτάτης Αρχής να απέχουν «από κάθε πράξη ασυμβίβαστη προς τον υπερεθνικό χαρακτήρα των καθηκόντων τους» και που επέβαλε σε κάθε κράτος μέλος «να σέβεται αυτόν τον υπερεθνικό χαρακτήρα».

63 — Βλ., αντιστοίχως, τα άρθρα 20 και 18 της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

64 — Προαναφερθείσα απόφαση *Busseni*, σκέψη 13: ειδικότερα τη διπλή ανάγκη «της κατά το δυνατόν καλύτερου χρόνου εξασφαλίσεως της ενότητας κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και της δημιουργίας για τον σκοπό αυτό μιας αποτελεσματικής συνεργασίας μεταξύ του δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων».

65 — Βλ. W. F. Bayer, «Das Privatrecht der Montanunion», *Rabels Zeitschrift*, 1952, (325), σ. 329. Είναι αληθές ότι υπήρχε διαφωνία επί του ζητήματος αυτού: για μια χρήσιμη ανασκόπηση της θεωρίας και της επιχειρηματολογίας που αναπτύχθηκε υπέρ του αμέσου αποτελέσματος βλ. K. Ballestedt, *Überrationale und nationale Marktordnung. Eine montanrechtliche Studie*, Tübingen, Mohr, 1955, σ. 12 έως 16.

66 — Β. G. H. Z. no 30, σ. 74, δημοσιεύθηκε επίσης στο *Neue Juristische Wochenschrift*, 1959, σ. 1176 και, σε αγγλική μετάφραση, στο *Common Market Law Reports*, 1963, σ. 251. Με την απόφασή αυτή, το Bundesgerichtshof θεωρεί ότι «οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ (...) συνιστούν νομικές διατάξεις οι οποίες έχουν επίσης απευθείας εφαρμογή για τις επιχειρήσεις που καθορίζονται στο άρθρο 80 της Συνθήκης ΕΚΑΧ».

67 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση *Busseni*, σκέψη 15, με την οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι «λόγω της φύσεως των εξουσιών που έχουν παραχωρηθεί στις κοινοτικές αρχές, και ιδιαίτερα στην Επιτροπή, από τη Συνθήκη ΕΚΑΧ, τα εθνικά δικαστήρια δεν έχουν την ευκαιρία να εφαρμόσουν συχνά τη Συνθήκη αυτή, καθώς και τις πράξεις οι οποίες εκδίδονται βάσει αυτής, και επομένως να έχουν αμφιβολίες ως προς την εφemerεία τους».

σημαντικότερο ρόλο από ό, τι στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΟΚ. Ωστόσο, μπορεί να αντιπαχθεί, πρώτον, ότι πολλές διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ είναι περισσότερο λεπτομερείς από αυτές της Συνθήκης ΕΟΚ (γι' αυτόν επίσης τον λόγο η πρώτη χαρακτηριστίστηκε ως «Συνθήκη-νόμος», ενώ η δεύτερη χαρακτηρίστηκε ως «Συνθήκη-πλαίσιο» ή «Συνθήκη επί της διαδικασίας») ⁶⁸ και ότι, κατ' αντίθεση προς την πλειονότητα των διατάξεων της Συνθήκης ΕΟΚ (οι οποίες, με εξαίρεση τις διατάξεις περί του ανταγωνισμού, έχουν κυρίως ως αποδέκτες τα κράτη μέλη), πολλές από τις διατάξεις αυτές συνιστούν κανόνες συμπεριφοράς των οποίων αποδέκτες είναι οι επιχειρήσεις. Υπό την έννοια αυτή, πολλές από τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ προσιδιάζουν ακόμη περισσότερο προς το άμεσο αποτέλεσμα (οριζόντιο) από εκείνες της Συνθήκης ΕΟΚ (βλ. κατωτέρω, σημείο 28 επ.).

Δεύτερον, όσον αφορά τις αρμοδιότητες της Επιτροπής στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ, αυτές είναι κυρίως εκτελεστικής φύσεως και αποβλέπουν πρωτίστως στο να διασφαλίσουν ότι οι επιχειρήσεις που εμπίπουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ τηρούν τις οικείες κοινοτικές διατάξεις (βλ., για παράδειγμα, άρθρο 66, παράγραφος 7, κατωτέρω, σημείο 34). Με άλλα λόγια, η Ανωτάτη Αρχή είναι μάλλον θεματοφύλακας που οφείλει να επιβάλλει την ακριβή τήρηση των κανόνων της Συνθήκης (διατάξεις οι οποίες συχνά είναι αρκετά σαφείς) παρά πολιτική αρχή διαθέτουσα ευρείες πολιτικές αρμοδιότητες. Εξάλλου, η

αδυναμία αντλήσεως έγκυρων επιχειρημάτων κατά του άμεσου αποτελέσματος από τον ρόλο που ανατίθεται στην Ανωτάτη Αρχή προκύπτει ήδη από την απόφαση Van Gend en Loos, στην οποία το Δικαστήριο απέρριψε ρητά το επιχείρημα ότι «το γεγονός ότι η Συνθήκη θέτει στη διάθεση της Επιτροπής μέσα για τη διασφάλιση του σεβασμού των υποχρεώσεων που επιβάλλονται στους υποχρεούς δεν αποκλείει τη δυνατότητα επικλήσεως της παραβάσεως αυτών των υποχρεώσεων στις διαφορές μεταξύ ιδιωτών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων» ⁶⁹.

B — Τα κριτήρια που πρέπει να χρησιμοποιηθούν σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ

27. Από τα προηγούμενα στοιχεία προκύπτει ότι τα κριτήρια σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα, τα οποία αναπτύχθηκαν ως προς το δίκαιο της Συνθήκης ΕΟΚ, πρέπει να εφαρμόζονται επίσης χωρίς περιορισμό στη Συνθήκη ΕΚΑΧ. Τα κριτήρια αυτά είναι αρκετά γνωστά. με την απόφαση Hurd, της 15ης Ιανουαρίου 1986, το Δικαστήριο τα συνόψισε ως εξής:

«Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μια διάταξη, για να παράγει άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ των κρατών και των πολιτών τους, πρέπει να είναι σαφής και χωρίς επιφύλαξη και να μην εξαρτάται από κανένα εκτελεστικό μέτρο διακριτικής ευχέρειας.» ⁷⁰

68 — Ο όρος δόθηκε από τον P. Reuter, *Organisations européennes*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1970, δεύτερη έκδοση, σ. 188. Η διαφορά αυτή ως προς την έκταση της ρυθμίσεως μπορεί αναμφισβήτητα να εξηγηθεί από το γεγονός ότι ο άνθρακας και ο χάλυβας συνιστούν αγορές χαρακτηρισόμενες από μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή δομή οι οποίες, τότε, κατείχαν θέση κλειδί στις εθνικές οικονομίες: βλ. P. J. G. Kapteyn και P. VerLoren van Themaat, *Introduction to the Law of the European Communities* (εκδόσεις W. Gormley), Deventer-Boston, Kluwer Law and Taxation, δεύτερη έκδοση, 1988, σ. 29.

69 — Προαναφερθείσα απόφαση Van Gend en Loos, σ. 24 και 25.

70 — Απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1986, 44/84, Hurd (Συλλογή 1986, σ. 29, σκέψη 47).

Εμπεριστατωμένη μελέτη της νομολογίας του Δικαστηρίου δείχνει ότι αυτή εμφανίζει ορισμένες αποχρώσεις στη διατύπωση των προϋποθέσεων αυτών⁷¹ οι οποίες, πάντως, παρατηρούνται στη νομολογία ως προς το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών⁷². Επιπλέον, με την πρόσφατη νομολογία του, και ειδικότερα με τις αποφάσεις Francovich και Marshall II, το Δικαστήριο εκδηλώνει μια ευρεία αντίληψη ερμηνείας των προαναφερομένων προϋποθέσεων: κατά το Δικαστήριο, ακόμη και το γεγονός ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν την ευχέρεια να επιλέγουν μεταξύ πολλών δυνατών μέσων προς επίτευξη του αποτελέσματος που επιβάλλει η οδηγία⁷³ δεν αποκλείει το άμεσο αποτέλεσμα, εφόσον το περιεχόμενο των δικαιωμάτων που παρέχονται στους πολίτες μπορεί «να καθοριστεί

με αρκετή ακρίβεια βάσει μόνο των διατάξεων της οδηγίας»⁷⁴.

Κατά τη γνώμη μου, τα δύο φαινόμενα επιβεβαιώνουν τον εξόχως πρακτικό χαρακτήρα του κριτηρίου του «άμεσου αποτελέσματος»: επομένως, και εφόσον μια διάταξη του κοινοτικού δικαίου αναπτύσσει, απ' εαυτής, «σε ικανοποιητικό βαθμό αποτελέσματα» για να εφαρμοστεί από τον δικαστή, υπάρχει άμεσο αποτέλεσμα. Η σαφήνεια, η ακρίβεια, ο άνευ αιρέσεων, πλήρης ή εξαιρετος χαρακτήρας του κανόνα και το γεγονός ότι αυτός δεν προορίζεται να τεθεί σε εφαρμογή με εκτελεστικές διατάξεις που έχουν χαρακτήρα διακριτικής ευχέρειας συνιστούν, από την άποψη αυτή, τις όψεις ενός και μόνου χαρακτηριστικού που πρέπει να έχει ο εν λόγω κανόνας, δηλαδή τη δυνατότητα εφαρμογής από τον δικαστή στα στοιχεία του προβλήματος που πρέπει να επιλύσει⁷⁵.

71 — Ενίοτε, το Δικαστήριο κάνει λόγο για απαγόρευση ή επιταγή «αφή και αρκετά ακριβή (...) η οποία δεν συνδέεται από καμία επιφύλαξη των κρατών μελών να υποβάλουν τη θέση της σε εφαρμογή σε θετική πράξη εσωτερικού δικαίου ή σε επέμβαση των οργάνων της Κοινότητας»: βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 19ης Ιουνίου 1973, 77/72, Carolongo (Jurispr. 1973, σ. 611, σκέψη 11) (σχετική με το άρθρο 13, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ), σύγκριση με τη διατύπωση της απόφασης της 16ης Ιουνίου 1966, 57/65, Lütticke II (Jurispr. 1966, σ. 293 και ειδικότερα σ. 302).

72 — Εν προκειμένω, το Δικαστήριο δέχεται ότι «από απόψεις περιεχομένου, οι διατάξεις δεν περιέχουν αιρέσεις και είναι επαρκώς ακριβείς» για να μπορούν οι ιδιώτες να τις επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων: απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 1982, 8/81, Becker, Συλλογή 1982, σ. 53, σκέψη 25. για πρόσφατη επιβεβαίωση, βλ. μεταξύ άλλων την απόφαση της 23ης Απριλίου 1991, 297/89, Ryboig (Συλλογή 1991, σ. I-1943, σκέψη 37), και την απόφαση της 30ής Μαΐου 1991, C-19/90 και C-20/90, Καρέλλα και Καρέλλας (Συλλογή 1991, σ. I-2691, σκέψη 17). Στις πρόσφατες σχετικές αποφάσεις οι αποχρώσεις είναι επίσης ορατές: έτσι, στην απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-345/89, Stoeckel (Συλλογή 1991, σ. I-4047, σκέψη 12), το Δικαστήριο κάνει λόγο για διάταξη «επαρκώς σαφή και ανεπιφύλακτη», ενώ στην απόφαση της 24ης Μαρτίου 1992, C-381/89, Σύνδεσμος (Συλλογή 1992, σ. I-2111, σκέψη 39) και στην απόφαση της 31ης Μαρτίου 1992, C-200/90, Dansk Denkavit (Συλλογή 1992, σ. I-2217, σκέψη 17), το Δικαστήριο αναφέρεται σε διάταξη μιας οδηγίας η οποία είναι «σαφής, ακριβής και άνευ αιρέσεων». Στις παλαιότερες αποφάσεις της 22ας Σεπτεμβρίου 1983, 271/82, Auger (Συλλογή 1983, σ. 2727, σκέψη 16), και της 15ης Δεκεμβρίου 1983, 5/83, Rieken (Συλλογή 1983, σ. 4233, σκέψη 8), το Δικαστήριο αναφερόταν σε «σαφείς, πλήρεις, συγκεκριμένες και ανεπιφύλακτες υποχρεώσεις, οι οποίες δεν αφήνουν περιθώρια για εκτιμήσεις κατά δικαστική ευχέρεια».

73 — Στην υπόθεση Francovich, επρόκειτο για ορισμένο περιθώριο εκτιμήσεως που η οδηγία 80/987/ΕΟΚ (βλ. την παραπομπή κατακόρυφα, στην υποσημείωση 100) άφηνε στα κράτη μέλη όσον αφορά τις μεθόδους που απέβλεπαν στο να εξασφαλίσουν οι εργαζόμενοι σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη τους, καθώς και τον περιορισμό του ύψους της εξασφάλισης αυτής.

Γ — Εξέταση του άμεσου αποτελέσματος των συναφών διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ

28. Φθάνω έτσι στην εξέταση του άμεσου αποτελέσματος των άρθρων της Συνθήκης ΕΚΑΧ που παρέθεσε το παραπέμπον δικαστήριο. Όσον αφορά το άρθρο 4, στοιχείο δ', της Συνθήκης ΕΚΑΧ, μπορεί συναφώς να βαιιστούν στις προαναφερθείσες αποφάσεις Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises (στο σημείο 13) και στις αποφάσεις της 21ης

74 — Απόφαση Francovich προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 57, σκέψη 17, που εφαρμόστηκε εν συνεχεία στις σκέψεις 18 έως 22, απόφαση της 2ας Αυγούστου 1993, C-271/91, Marshall II (Συλλογή 1993, σ. I-0000, σκέψη 37).

75 — Βλ. επίσης τις απόψεις του Τ. C. Hartley, *The foundations of European Community Law*, Οξφόρδη, Clarendon Press, δεύτερη έκδοση, 1988, σ. 195, καθώς και τις πολύ προγενέστερες του P. Pescatore, *The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law*, *European Law Review*, 1983, (153), σ. 177.

και 26ης Ιουνίου 1958 αντιστοίχως: από τη νομολογία αυτή προκύπτει σαφώς ότι οι διατάξεις του άρθρου 4 «είναι αυτοτελείς και έχουν απευθείας εφαρμογή», με άλλα λόγια, αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα όταν δεν επαναλαμβάνονται σε καμία άλλη διάταξη της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Όπως παρατήρησε το Δικαστήριο (ανωτέρω, σημεία 13 και 14), οι απαγορεύσεις που θεσπίζονται με το άρθρο αυτό, και ειδικότερα στα στοιχεία β' και δ' είναι πράγματι «δεσμευτικές» και «αυτοτελείς».

29. Δεν νομίζω επίσης ότι υπάρχουν πειστικές αντιρρήσεις κατά του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 60, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, μολονότι όπως προέκυψε ανωτέρω (σημείο 18), η διάταξη αυτή δεν έχει εφαρμογή στη διαφορά της κύριας δίκης. Πράγματι, η διάταξη αυτή περιορίζεται, όσον αφορά τις πρακτικές των πωλητών στον τομέα των τιμών, να διευκρινίσει σαφώς και κατά τρόπο που δεν επιδέχεται επιφυλάξεις τις απαγορεύσεις που θεσπίζονται ήδη με το άρθρο 4. Αυτό απορρέει από την ίδια τη διατύπωση του άρθρου 60, παράγραφος 1, η οποία, «στον τομέα των τιμών», θεωρεί ως απαγορευόμενη «κάθε πρακτική αντίθετη προς τα άρθρα 2,3 και 4», προς την οποία συνδέονται δύο άλλες συγκεκριμένες επιπτώσεις της απαγορεύσεως, δηλαδή οι αθέμιτες πρακτικές ανταγωνισμού οι οποίες — ιδιαίτερα οι αμιγώς προσωρινές ή τοπικές μειώσεις τιμών — αποβλέπουν, εντός της κοινής αγοράς, στην απόκτηση μονοπωλιακής θέσεως και τις πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις και συνεπάγονται, εντός της κοινής αγοράς, την εφαρμογή από έναν πωλητή ανίσων όρων επί συγκρισίμων συναλλαγών, ιδίως βάσει της υγιεινείας των αγοραστών. Αντίθετα από ό, τι υποστηρίζει η British Coal, αυτό το άμεσο αποτέλεσμα δεν επηρεάζεται καθόλου από το γεγονός ότι το άρθρο 60, παράγραφος 1, *in fine*, παρέχει αρμοδιότητα στην Ανωτάτη Αρχή («δύνανται να καθορίσει») να καθορίζει, με αποφάσεις, τις πρακτικές που εμπíπτουν στην απαγόρευση που

θεσπίζεται με την παράγραφο 1⁷⁶. Με τις αποφάσεις 1/54 και 2/54, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ρητά ότι το περιεχόμενο της απαγορεύσεως αυτής δεν εξαρτάται από την εν λόγω εξουσία της Επιτροπής:

« Το άρθρο 60 απαγορεύει *ευθέως και επιτακτικώς*, με την παράγραφο 1, ορισμένες πρακτικές. η Ανωτάτη Αρχή έχει εξουσία να τις καθορίζει, δεν μπορεί όμως να παρεκκλίνει από την αρχή της απαγορεύσεώς τους. »⁷⁷

30. Όταν εφαρμόζονται τα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος στο άρθρο 65, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι πρόκειται επίσης και σ' αυτή την περίπτωση για διάταξη επαρκώς λειτουργική: πράγματι, η απαγόρευση που θεσπίζεται με τη διάταξη αυτή είναι διατυπωμένη με όρους ιδιαίτερα επιτακτικούς, είναι σαφής, ανεπιφύλακτη και δεν εξαρτάται από κανένα εκτελεστικό μέτρο διακριτικής ευχέρειας. Οι σημαντικές αναλογίες μεταξύ της διατάξεως αυτής και του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ — το Δικαστήριο δέχθηκε άλλοτε την ύπαρξη μιας «κοινής πηγής εμπνεύσεως»⁷⁸ μεταξύ των δύο άρθρων — συνεπάγονται κατά τρόπο οιοσει πασιδηλο ότι η πάγια νομολογία — την οποία, από της αποφάσεως BRT I, ανέπτυξε το Δικαστήριο όσον αφορά το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ — εφαρμόζεται επίσης στο άρθρο 65, παρά-

76 — Προκύπτει από την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 41 απόφαση 30-53 ότι η Επιτροπή έκανε χρήση της εξουσίας αυτής.

77 — Απόφαση 1/54, σ. 24 και απόφαση 2/54, σ. 92 (η υπογράμμιση δική μου).

78 — Απόφαση της 18ης Μαΐου 1966, 13/60, Geitling (Jurispr. 1962, σ. 165, ειδικότερα σ. 201).

γραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι:

«εφόσον οι απαγορεύσεις των άρθρων 85, παράγραφος 1, και 86, από την ίδια τους τη φύση προσφέρονται να αναπτύξουν άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, τα άρθρα αυτά απονέμουν απευθείας στους ιδιώτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διαφυλάξουν»⁷⁹.

31. Όστόσο, εξετάζοντας περισσότερο επισημαμένα τη συνέχεια του άρθρου 65 βρέσκει κανείς αντιμέτωπος με ένα πρόβλημα, στο οποίο η British Coal και η Βρετανική Κυβέρνηση στηρίζουν εν πολλοίς την άποψή τους, ότι το άρθρο 65, παράγραφος 1, δεν αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα. Πράγματι, το άρθρο 65, παράγραφος 4, δεύτερο εδάφιο, ως συνέχεια του πρώτου εδαφίου που ορίζει ότι οι δυνάμεις της παραγράφου 1 του εν λόγω άρθρου απαγορευόμενες συμφωνίες ή αποφάσεις είναι αυτοδικαίως άκυρες και δεν δύναται να γίνει επίκλησή τους ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου των κρατών μελών ορίζει:

«Η Ανωτάτη Αρχή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα, με την επιφύλαξη των προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου, να αποφανθεί αν οι εν λόγω συμφωνίες ή αποφάσεις συμβιβάζονται με τις διατάξεις του παρόντος άρθρου.»

79 — Απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, BRT I (Jurispr. 1974, σ. 51, σκέψη 16). Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώθηκε από τότε: βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 10ής Ιουλίου 1980, 37/79, Maty (Jurispr. 1980, σ. 2481, σκέψη 13), απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89, Δελιμίτης (Συλλογή 1991, σ. I-935, σκέψη 45). Βλ. επίσης την απόφαση του Πρωτοδικείου T-51/89, παρατεθείσα στην υποσημείωση 47, Tetra Pak, σκέψη 42.

Τι πρέπει να σκεφθεί κανείς για το πρόβλημα αυτό; Αν το εδάφιο αυτό ερμηνευθεί ως αναφερόμενο στο σύνολο του άρθρου 65 και, επομένως, επίσης στην εφαρμογή της απαγορεύσεως που θεσπίζεται στην παράγραφο 1, προκύπτει όντως ότι δεν μπορεί να γίνεται λόγος για άμεσο αποτέλεσμα της τελευταίας αυτής διατάξεως. Όστόσο, αυτό οδηγεί σε ελάχιστα ικανοποιητικό αποτέλεσμα βάσει του οποίου, μολονότι οι συμφωνίες ή αποφάσεις που απαγορεύονται από το άρθρο 65, παράγραφος 1, είναι αυτοδικαίως άκυρες και δεν μπορεί να γίνει επίκλησή τους ενώπιον κανενός εθνικού δικαστηρίου, η Ανωτάτη Αρχή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να αποφανθεί επί του συμβιβαστού τέτοιων συμφωνιών «με τις διατάξεις του παρόντος άρθρου» και, επομένως, με την παράγραφο 1 του άρθρου αυτού.

Όπως και η Επιτροπή, θεωρώ ότι μια τέτοια ερμηνεία δεν μπορεί να επικρατήσει. Πρωτόν αναπτύξω την άποψη αυτή, θα ήθελα προηγουμένως να αντιρκούσω ένα επιχείρημα που προβάλλουν οι αντιτιθέμενοι στο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 65, παράγραφος 1. Πράγματι, αυτοί θεωρούν ότι το άρθρο 65, παράγραφος 4, δεύτερο εδάφιο, σκοπίμως διατυπώθηκε κατ' αυτό τον τρόπο από τους συντάκτες της Συνθήκης, για να μη διακυβευθεί η ενιαία εφαρμογή της Συνθήκης ΕΚΑΧ από την ελεύθερη εφαρμογή, εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων, του άρθρου 65, παράγραφος 1. Μολονότι ο φόβος αυτός μπορούσε αρχικά να δικαιολογείται, από της εκδόσεως της αποφάσεως Busseni δεν έχει πλέον λόγο υπάρξεως, τουλάχιστον όχι περισσότερους λόγους υπάρξεως από ό, τι σε σχέση με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ. Όπως έχω αναφέρει ήδη (ανωτέρω, σημείο 25), με την απόφαση αυτή, κατ' αναλογία προς το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αρμοδιότητα προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως που παρέχεται στο Δικαστήριο βάσει

του άρθρου 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ δεν εκτεινόταν μόνο στον έλεγχο του κύρους, αλλά και στην ερμηνεία⁸⁰. Επομένως, η ομοιόμορφη εφαρμογή του άρθρου 65, παράγραφος 1, μπορεί να εξασφαλιστεί από τα εθνικά δικαστήρια με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων ερμηνείας προς το Δικαστήριο.

32. Για να γίνει κατανοητό το ακριβές περιεχόμενο της αποκλειστικής αρμοδιότητας που παρέχεται στην Ανωτάτη Αρχή με το άρθρο 65, παράγραφος 4, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, πρέπει να έχει κανείς υπόψη τη διάκριση που έγινε στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΟΚ και, ειδικότερα, ενόψει του άρθρου 9 του κανονισμού 17 του Συμβουλίου, περί εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ⁸¹ όπως ερμηνεύθηκε από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Πρόκειται για τη διάκριση μεταξύ, αφενός, της αρμοδιότητας των αρμοδίων αρχών στον τομέα των συμπράξεων — δηλαδή της Επιτροπής και, εφόσον αυτή δεν κίνησε τη διαδικασία που προβλέπει ο κανονισμός 17, των αρμοδίων αρχών στον τομέα των συμπράξεων — προς εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 1,

και του άρθρου 86⁸² βάσει, αντιστοίχως, του άρθρου 9, παράγραφος 2, και του άρθρου 9, παράγραφος 3, του κανονισμού 17, και, αφετέρου, της αρμοδιότητας των εθνικών δικαστηρίων⁸³ «ενώπιον των οποίων γίνεται επίκληση των άρθρων 85 και 86 σε διαφορά ιδιωτικού δικαίου»⁸⁴. Η αρμοδιότητα των δικαστηρίων αυτών — τα οποία, κατά την απόφαση BRT I, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν «αρχές των κρατών μελών» κατά την έννοια του άρθρου 9 του κανονισμού 17 — «για να εφαρμόζουν τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, ειδικότερα στις διαφορές αυτές, απορρέει από το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων αυτών»⁸⁵. Κατά το Δικαστήριο, το προαναφερθέν άρθρο 9 δεν μπορεί να θίγει αυτή τη δικαστική αρμοδιότητα άλλως «στερεί τους πολίτες από δικαιώματα που αυτοί έλκουν από την ίδια τη Συνθήκη»⁸⁶.

33. Το άρθρο 65, παράγραφος 4, της Συνθήκης ΕΚΑΧ πρέπει να νοηθεί υπό το φως

80 — Απόφαση παρατεθείσα στην υποσημείωση 55. Από υπογράμμιση τους κοινούς στόχους της προδικαστικής διαδικασίας του άρθρου 41 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και της προβλεπόμενης στο άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ (βλ. σχετικά πιο πάνω, υποσημείωση 27), το Δικαστήριο διακρίνει, στη σκέψη 16: «Επομένως, θα ήταν αντίθετο προς τους σκοπούς και τη συνοχή των Συνθηκών το να ανήκει σε τελευταίο βαθμό στο Δικαστήριο ο προσδιορισμός της έννοιας και του περιεχομένου των κανόνων που θεσπίζονται από ή με βάση τις Συνθήκες ΕΟΚ και ΕΚΑΕ, όπως προβλέπεται με την ίδια φρασεολογία από το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ και το άρθρο 150 της Συνθήκης ΕΚΑΕ, πράγμα το οποίο παρέχει τη δυνατότητα εξασφάλισης ενότητας ως προς την εφαρμογή τους, ενώ παράλληλα, όταν οι σχετικοί κανόνες εμπάτουν στη Συνθήκη ΕΚΑΧ, η αρμοδιότητα αυτή να ανήκει αποκλειστικά στα διάφορα εθνικά δικαστήρια, οι ερμηνείες των οποίων μπορούν να διαφέρουν, το δε Δικαστήριο να μη μπορεί να εξασφαλίσει την ενιαία ερμηνεία των κανόνων αυτών». Μολονότι η απόφαση Busseni αφορά αποκλειστικά τη ερμηνεία μιας πράξεως που εκδόθηκε βάσει της Συνθήκης ΕΚΑΧ, ητοι μιας συστάσεως της Επιτροπής, η απόφαση του Δικαστηρίου εκτείνεται σαφώς και στις ίδιες τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ: αυτό προκύπτει ειδικότερα από τις σκέψεις 9, 15 και 16.

81 — Κανονισμός 17/62 του Συμβουλίου, της 6ης Φεβρουαρίου 1962, πρώτος κανονισμός εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ (ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 25).

82 — Αντιθέτως, εφόσον πρόκειται για την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ, η Επιτροπή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα, αυτό δε αποκλεισμένως των αρμοδίων εθνικών αρχών στον τομέα των συμπράξεων: βλ. άρθρο 9, παράγραφος 1, του κανονισμού 17.

83 — Με εξαίρεση «σε ορισμένα κράτη μέλη των δικαστηρίων που είναι ειδικώς επιφορτισμένα να εφαρμόζουν την εθνική νομοθεσία περί του ανταγωνισμού ή να ελέγχουν τη νομιμότητα της εφαρμογής αυτής από τις διοικητικές αρχές», δικαστήρια τα οποία εξομοιώνονται προς τις αρχές των κρατών μελών που είναι αρμόδιες στον τομέα των συμπράξεων: βλ. απόφαση BRT I, σκέψη 19.

84 — Προαναφερθείσα απόφαση BRT I, σκέψη 14.

85 — Προαναφερθείσα απόφαση BRT I, σκέψη 15.

86 — Όπ. π., σκέψη 17. Εν προκειμένω, μπορεί να γίνει ένας παραλληλισμός με τη νομολογία ως προς τις κρατικές ενσχύσεις: όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1991, C-354/90, Fédération nationale du commerce extérieur des produits alimentaires (Συλλογή 1991, σ. I-5505, σκέψη 14), ο αποκλειστικός ρόλος που επιφυλάσσουν τα άρθρα 92 και 93 της Συνθήκης στην Επιτροπή όσον αφορά την αναγνώριση του τυχόν ασυμβίβαστου ορισμένης ενισχύσεως με την κοινή αγορά είναι οριζικά διαφορετικός από τον ρόλο των εθνικών δικαστηρίων όσον αφορά τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τα οποία οι δικαιούχοι απορτάνει από το άμεσο αποτέλεσμα της απαγορεύσεως που προβλέπεται στην τελευταία φράση του άρθρου 93, παράγραφος 3 (απαγόρευση, για το κράτος μέλος, να θέσει σε εφαρμογή τα σχεδιαζόμενα μέτρα, μέχρις ότου ληφθεί η τελική απόφαση βάσει της διαδικασίας του άρθρου 92): τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, μέχρις ότου η Επιτροπή λάβει την τελική απόφαση, να διαφυλάξουν τα δικαιώματα των πολιτών ενόψει της ενδεχόμενης παραβίασεως της απαγορεύσεως αυτής.

της διακρίσεως που έγινε στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού ΕΟΚ και ενόψει της αναγκαίας συνοχής στην ερμηνεία της Συνθήκης ΕΚΑΧ και της Συνθήκης ΕΟΚ, καθώς και της όσο το δυνατόν πληρέστερης προστασίας των επιχειρήσεων. Το πρώτο εδάφιο του άρθρου αφορά την αρμοδιότητα, που απορρέει από το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 65, παράγραφος 1, των εθνικών δικαστηρίων να διαπιστώνουν την απαγόρευση που η διάταξη αυτή συνεπάγεται και την αυτοδίκαιη ακυρότητα που συνδέεται με αυτή⁸⁷. Το δεύτερο εδάφιο, το οποίο παρέχει στην Ανωτάτη Αρχή αποκλειστική αρμοδιότητα να αποφαινεται επί του ζητήματος αν μια συμφωνία «συμβιβάζεται με τις διατάξεις του παρόντος άρθρου» αφορά αντιθέτως την εξουσία της αρμόδιας κοινοτικής αρχής στον τομέα των συμπράξεων να εφαρμόζει τις διατάξεις του άρθρου 65 από άποψη πολιτικής του ανταγωνισμού, δηλαδή, εφόσον η εφαρμογή αυτή συνεπάγεται περιθώριο εκτιμήσεως. Ένα τέτοιο περιθώριο εκτιμήσεως υπάρχει στο πλαίσιο της χορηγήσεως απαλλαγής από την απαγόρευση, όπως προβλέπεται στο άρθρο 65, παράγραφος 2 (όπως και στο πλαίσιο επιβολής προστίμων και χρηματικών ποινών, που προβλέπεται στο άρθρο 65, παράγραφος 5). Κατά το άρθρο 65, παράγραφος 4, η Ανωτάτη Αρχή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να αποφαινεται επί μιας τέτοιας απαλλαγής (και να επιβάλλει

τέτοια πρόστιμα και χρηματικές ποινές), αποκλειομένων των εθνικών αρχών που είναι αρμόδιες για τις συμπράξεις, αποκλειομένων όμως και των εθνικών δικαστηρίων, δεδομένου ότι οι διατάξεις του άρθρου 65, παράγραφος 2 (και 5) στερούνται αμέσου αποτελέσματος⁸⁸.

Επομένως, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η διάταξη του άρθρου 65, παράγραφος 4, δεύτερο εδάφιο, δεν εμποδίζει το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 65, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ και την αρμοδιότητα που προκύπτει για τα εθνικά δικαστήρια να κρίνουν άκυρες τις συμφωνίες που απαγορεύονται από τη διάταξη αυτή.

34. Απομένει να εξεταστεί αν το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ αναπτύσσει ή όχι άμεσο αποτέλεσμα. Επί του σημείου αυτού επίσης υπάρχει διαφωνία μεταξύ των μερών που κατέθεσαν παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου. Η Banks και η Επιτροπή ισχυρίζονται ότι η διάταξη αυτή αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα, ενώ η British Coal και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου ισχυρίζονται το αντίθετο. Η επιχειρηματολογία των δύο αυτών τελευταίων διαδίκων κατά του αμέσου αποτελέσματος είναι εν πολλοίς παράλληλη: με την επιχειρηματολογία αυτή υποστηρίζεται ότι, αντίθετα από την εφαρμογή του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, στο οποίο γίνεται λόγος για «καταχρηστική εκμετάλλευση», η εφαρμογή του άρθρου 66, παράγραφος 7, της Συν-

87 — Σύγκρισε την ανάλογη διάταξη του άρθρου 85, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ, η οποία ορίζει ότι οι συμφωνίες ή αποφάσεις που απαγορεύονται δυνάμει του εν λόγω άρθρου είναι αυτοδικαίως άκυρες. Με την απόφαση Brasserie de Haecht, όσον αφορά τη διάταξη αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι «πέραν της ενδεχομένης επιβάρυνσης της Επιτροπής δυνάμει των κανονισμών και οδηγιών που αναφέρει το άρθρο 87, έχουν οι δικαστικές αρχές αρμοδιότητα, ως εκ του ότι το άρθρο 85, παράγραφος 2, επέγεται άμεσα αποτελέσματα, να επιβάλλουν κυρώσεις επί των απαγορευμένων συμφωνιών και αποφάσεων διαπιστώνοντας την αυτοδίκαιη ακυρότητά τους». πράγματι, κατά το Δικαστήριο, «ενώ η πρώτη οδός προσφέρει την ελαστικότητα που απαιτείται, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες κάθε περιπτώσεως, η παράγραφος 2 του άρθρου 85, που έχει τεθεί με σκοπό να συνδέει με αυστηρές κυρώσεις μια σημαντική απαγόρευση, δεν παρέχει στον δικαστή, λόγω της φύσεώς της, την ευκαιρία να παρέμβει με την ίδια ελευθερία: απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 1973, 48/72, Brasserie de Haecht (Jurispr. 1973, σ. 77, σκέψεις 4 και 5) (η υπογραφή μου δική μου).

88 — Η λήψη μιας τέτοιας αποφάσεως περί απαλλαγής συνεπάγεται φυσικά ότι η Ανωτάτη Αρχή διαπιστώνει πρωτίτως ότι η σχετική συμφωνία εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 65, παράγραφος 1. Ως εκ τούτου, είναι δυνατό να προκύψουν συγκρούσεις αρμοδιότητας με τα εθνικά δικαστήρια, οι οποίες είναι καλώς γνωστές στο κοινοτικό δικαίο: ως προς το θέμα αυτό, βλ. κατωτέρω, σημείο 56 επ.

θήκης ΕΚΑΧ εξαρτάται από τη διαπίστωση εκ μέρους της Επιτροπής, ότι υπάρχουν πρακτικές «αντίθετες προς τους στόχους της παρούσας Συνθήκης». Το άρθρο 66, παράγραφος 7, διαρθρώνεται γύρω από το ζήτημα πώς η Επιτροπή πρέπει να παρέμβει σε μια τέτοια κατάσταση. Εξάλλου, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου παρατηρεί ότι, ενώ το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΟΚ ορίζει ρητά ότι «η καταχρηστική εκμετάλλευση» της δεσπόζουσας θέσεως «απαγορεύεται», το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ αποφεύγει τους όρους αυτούς.

35. Είναι αναμφισβήτητο ότι υπάρχουν σημαντικές συντακτικές διαφορές μεταξύ του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Έτσι, η τελευταία αυτή διάταξη τονίζει όντως την παρέμβαση της Ανωτάτης Αρχής η οποία είναι υποχρεωμένη, όταν μια επιχείρηση χρησιμοποιεί τη δεσπόζουσα θέση για σκοπούς αντίθετους προς τους στόχους της Συνθήκης ΕΚΑΧ, να απευθύνει τις αναγκαίες συστάσεις και, αν οι συστάσεις αυτές δεν τηρηθούν, να λάβει τα αναγκαία μέτρα ώστε η ενδιαφερόμενη επιχείρηση να παύσει να χρησιμοποιεί τη δεσπόζουσα θέση της για τους προαναφερθέντες σκοπούς. Αντίθετως, το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΟΚ επιβάλλει ευθέως στις επιχειρήσεις την απαγόρευση της καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως της δεσπόζουσας θέσεως εντός της κοινής αγοράς ή σημαντικού τμήματός της.

Κατά τη γνώμη μου, ωστόσο, τα επιχειρήματα υπέρ του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 66, παράγραφος 7, υπερσχύουν. Πρώτον, παρά το γεγονός ότι τονίζεται η παρέμβαση της Ανωτάτης Αρχής, γίνεται δεκτό ότι το επιχείρημα το οποίο μπορούσε να προβληθεί βάσει του άρθρου 65, παράγραφος 4, δεύτερο εδάφιο (ανωτέρω, σημείο 31) δεν ασκεί εν προκειμένω επιρροή: το αρ-

θρο 66, παράγραφος 7, ουδώς αναφέρει ότι η Ανωτάτη Αρχή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα προς λήψη μέτρων κατά της καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως μιας δεσπόζουσας θέσεως.

Δεύτερον, το άρθρο 66, παράγραφος 7, είναι διατυπωμένο με σαφείς όρους και αναφέρει ακριβώς τις προϋποθέσεις εφαρμογής του: απαιτείται (i) δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις, (ii) οι οποίες, νομικά ή πραγματικά, έχουν ή αποκτούν στην αγορά ενός των προϊόντων που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ, δεσπόζουσα θέση που τις απαλλάσσει από τον πραγματικό ανταγωνισμό σε σημαντικό τμήμα της κοινής αγοράς, (iii) χρησιμοποιούν τη θέση αυτή για σκοπούς αντίθετους προς τους σκοπούς της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Αυτή η αναφορά στους στόχους της Συνθήκης συνεπάγεται προφανώς αναφορά στο άρθρο 4 της Συνθήκης ΕΚΑΧ — διάταξη η οποία έχει άμεσο αποτέλεσμα — ώστε να γίνεται σαφές ότι τα μέτρα ή οι πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις ή, αντιστοίχως, οι περιοριστικές πρακτικές που αποσκοπούν στην κατανομή ή την εκμετάλλευση των αγορών, απαγορεύονται από το άρθρο αυτό, στοιχεία β' και δ', εμπíπτουν στις πρακτικές που απαγορεύονται από το άρθρο 66, παράγραφος 7. Η διαπίστωση αυτή μειώνει σαφώς το επιχείρημα που προέβαλε η Βρετανική Κυβέρνηση και κατά το οποίο, αντίθετα από το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, το άρθρο 66, παράγραφος 7, δεν διατυπώνει απαγόρευση της καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως μιας δεσπόζουσας θέσεως.

Τέλος, θεωρώ ότι το γεγονός ότι το άρθρο 66, παράγραφος 7, δεν αφήνει στην Επιτροπή παρά ελάχιστο ή κανένα περιθώριο εκτιμήσεως, είναι καθοριστικό: η εκτίμηση από την Επιτροπή του ζητήματος αν υπάρχει παράβαση, υπόκειται σε ακριβή

κριτήρια και η δράση, που αυτή πρέπει να αναλάβει για να εξουδετερώσει την απειλή ή την ύπαρξη καταχρήσεως, καθορίζεται αυστηρά (σύσταση ή, σε περίπτωση μη εφαρμογής της συστάσεως, απόφαση). Δεν γίνεται καθόλου λόγος για οποιαδήποτε διακριτική ευχέρεια, διευκρίνιση ή απαλλαγή: πρόκειται αποκλειστικά για εξουσία εφαρμογής στο πλαίσιο της οποίας η Επιτροπή μπορεί το πολύ, όταν εκδίδει απόφαση, να επιλέξει μεταξύ της επιβολής τιμών και όρων πωλήσεως και του καταρτισμού προγραμμάτων παραγωγής ή παραδόσεων. Μου φαίνεται προφανές ότι αυτό δεν εμποδίζει το άμεσο αποτέλεσμα, ασφαλώς κατά την ευρεία ερμηνεία που το Δικαστήριο έδωσε στην έννοια αυτή με τις αποφάσεις Francovich και Marshall II (ανωτέρω, σημείο 27).

V — Η εξουσία και/ή η υποχρέωση, για τα εθνικά δικαστήρια, να επιδικάζουν αποζημίωση σε περίπτωση παραβίασεως των προαναφερομένων άρθρων των Συνθηκών

A — Εξέταση του κοινοτικού ερείσματος του δικαιώματος αποζημιώσεως σε περίπτωση παραβίασεως των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού

36. Μεταξύ των ζητημάτων που ανέκυψαν στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, το

τέταρτο ερώτημα που υπέβαλε το παραπέμπον δικαστήριο είναι αυτό που παρουσιάζει περισσότερο τον χαρακτήρα ενός ζητήματος αρχής. Υπενθυμίζω το ερώτημα: έχει το εθνικό δικαστήριο εξουσία και/ή υποχρέωση βάσει του κοινοτικού δικαίου να επιδικάσει αποζημίωση λόγω παραβίασεως των εν λόγω άρθρων των Συνθηκών ΕΚΑΧ και ΕΟΚ για ζημία που προκλήθηκε ως αποτέλεσμα μιας τέτοιας παραβίασεως; Πρώτον αρχίσω την εξέταση των ζητημάτων αυτών, θεωρώ αναγκαίο να διατυπώσω τρεις παρατηρήσεις. Πρώτον: στη συνέχεια των προτάσεών μου, σύμφωνα με τις διατυπωθείσες προηγουμένως διαπιστώσεις (βλ. ανωτέρω, σημεία 8 και 9), εκκινώ από την αρχή ότι μόνο η Συνθήκη ΕΚΑΧ έχει εφαρμογή εν προκειμένω. Επομένως, η εξέτασή μου δεν αφορά τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, έστω και αν θεωρώ ότι τα αποτελέσματα της εξέτασεως αυτής μπορούν να έχουν εφαρμογή στις διατάξεις αυτές. Δεύτερον: θα επικεντρώσω την ανάλυσή μου αποκλειστικά γύρω από το ζήτημα της αποζημιώσεως σε περίπτωση παραβίασεως των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα. Πράγματι, κατέληξα προηγουμένως στη διαπίστωση ότι ήταν δυνατό να γίνει επίκληση όλων των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ που αναφέρει το παραπέμπον δικαστήριο και έχουν εν προκειμένω εφαρμογή. Τρίτον: θα περιορίσω την εξέτασή μου στο ζήτημα της ευθύνης μιας επιχειρήσεως σε περίπτωση παραβίασεως των διατάξεων της Συνθήκης που έχουν άμεσο αποτέλεσμα. Δεν θα εξετάσω την προβληματική της ευθύνης των δημοσίων αρχών λόγω παραβίασεως των διατάξεων των Συνθηκών που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα και, ειδικότερα, τα μέσα ένδικης προστασίας προς αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη ένας πολίτης λόγω εθνικής νομοθεσίας αντίθετης προς τις κοινοτικές Συνθήκες: το ζήτημα αυτό τέθηκε σε δύο άλλες υποθέσεις που εγκυρεθούν ενώ-

πιον του Δικαστηρίου, ήτοι τις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-46/93 και C-48/93⁸⁹.

37. Θα εξετάσω πολύ συνοπτικά τις απόψεις των μερών που κατέθεσαν παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου, οι οποίες, και επί του ζητήματος αυτού, εμφανίζουν σημαντικές διαφορές. Η Banks υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, βασιζόμενη στην απόφαση Francovich⁹⁰, ότι η αγωγή αποζημίωσης βρίσκεται όντως έρεισμα στο κοινοτικό δίκαιο. Κατά την Banks, σε περίπτωση παραβάσεως των διατάξεων των Συνθηκών που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα, μια τελεσφόρος αγωγή ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων πρέπει να είναι δυνατή, ειδικότερα, η επιδίκαση αποζημίωσης είναι ουσιώδης για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού, πολλώ μάλλον όταν έχει επί των επιχειρήσεων αποτρεπτικό αποτέλεσμα ως προς τις παράνομες πρακτικές. Η Επιτροπή παραπέμπει και αυτή στην απόφαση Francovich και συνάγει ότι, βάσει του άρθρου 5 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να επιδικάζουν αποζημίωση, εφόσον με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο δέχθηκε ότι υπάρχει υπο-

χρέωση αποζημίωσης στην περίπτωση διατάξεων μιας οδηγίας οι οποίες δεν αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα, κατά μείζονα λόγο μια τέτοια υποχρέωση υπάρχει σε περίπτωση παραβάσεως μιας διατάξεως των Συνθηκών που έχει άμεσο αποτέλεσμα.

Η British Coal και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου είναι πολύ περισσότερο επιφυλακτικές. Η πρώτη δέχεται ότι σε περίπτωση παραβάσεως διατάξεων της Συνθήκης ΕΟΚ που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να επιδικάζει αποζημίωση κατά τους ίδιους κανόνες προς εκείνους που έχουν εφαρμογή στις υποθέσεις που εμπίπτουν αποκλειστικά στο εθνικό δίκαιο. Πάντως, δεδομένου ότι καμία από τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚΑΧ των οποίων γίνεται επίκληση δεν αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα, δεν μπορεί να γίνεται λόγος εν προκειμένω για αποζημίωση. Κατά την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εκτιμά, στο πλαίσιο της οικείας έννομης τάξεως, και λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις της υποθέσεως, αν η παράβαση μιας διατάξεως των Συνθηκών που αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα πρέπει να επισύρει κύρωση με την επιδίκαση αποζημίωσης. Πάντως, ορισμένες διατάξεις μεταξύ εκείνων που παραθέτει το παραπέμπον δικαστήριο δεν αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα και, επομένως, δεν παρέχουν δικαιώματα, οπότε το εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να έχει αρμοδιότητα, ούτε υποχρέωση, βάσει του κοινοτικού δικαίου, να επιδικάζει αποζημίωση σε περίπτωση παραβάσεως των εν λόγω διατάξεων.

89 — Στην υπόθεση C-46/93 (Brasserie du Pêcheur), το Bundesgerichtshof θέτει ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα ως προς αυτή την προβληματική, αυτό δε κατόπιν αγωγής αποζημίωσης που άσκησε η επιχείρηση Brasserie du Pêcheur SA, γαλλική ζυθοποιία, κατά των γερμανικών αρχών για τη ζημία που υπέστη λόγω του γερμανικού νόμου Biersteuerergesetz (φορολογικού νόμου περί ζύθου) του οποίου ο Reinheitsgebot (νόμος περί καθαρότητας του ζύθου) κλήθηκε από το Δικαστήριο ως αντίθετος προς το άρθρο 30 της Συνθήκης ΕΟΚ με την απόφαση της 11ης Μαΐτιου 1987, 178/84, Επίτροπη κατά Γερμανίας (Σύλλογη 1987, σ. 1227). Στην υπόθεση C-48/93, Factortame, το High Court of Justice, Queen's Bench Division, Divisional Court, υπέβαλε στο Δικαστήριο ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ίδια προβληματική. Τα ερωτήματα αυτά ανέκριναν στο πλαίσιο αγωγών που άσκησε σημαντικός αριθμός εταιριών και ιδιωτών κατά των βρετανικών αρχών, προς αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν λόγω του νόμου Merchant Shipping Act 1988 (νόμος περί της εμπορικής ναυτιλίας), του οποίου ορισμένες διατάξεις κλήθηκαν από το Δικαστήριο ως αντίθετες προς τη Συνθήκη ΕΟΚ (απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-221/89, Factortame II (Σύλλογη 1991, σ. I-3905), και απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1991, C-246/89, Επίτροπη κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Σύλλογη 1991, σ. I-4585)).

90 — Απόφαση παρατεθείσα στην υποσημείωση 57.

38. Υπάρχει κοινοτικό έρεισμα που να στηρίζει την αρμοδιότητα ή την υποχρέωση του

εθνικού δικαστηρίου να επιδικάζει αποζημίωση σε περίπτωση παραβάσεως μιας διατάξεως των Συνθηκών που αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα; Υπενθυμίζω αμέσως ότι, κατά πάγια νομολογία,

«η παρεχόμενη στους πολίτες ευχέρεια να επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διατάξεις της Συνθήκης που εφαρμόζονται απευθείας δεν συνιστά παρά μια ελάχιστη κατοχύρωση και δεν αρκεί από μόνη της για να εξασφαλίσει την πλήρη και ολοκληρωτική εφαρμογή της Συνθήκης»⁹¹.

Επομένως, κατά το Δικαστήριο, το άμεσο αποτέλεσμα μιας διατάξεως των κοινοτικών Συνθηκών συνιστά σημείο εκκινήσεως, ασφαλώς όμως όχι το τέρμα, στον μηχανισμό που διαθέτει το κοινοτικό δίκαιο προς διασφάλιση της πλήρους εφαρμογής του και της αναγκαίας προς τούτο έννομης προστασίας. Με το πέρασμα του χρόνου, πέραν από τις παραινέσεις προς εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο, παραινέσεις τις οποίες απηύθυνε στους εθνικούς νομοθέτες ή τις αρχές που

διαθέτουν κανονιστική εξουσία⁹², το Δικαστήριο διευκρίνισε ειδικότερα τον ρόλο που διαδραματίζει το εθνικό δικαστήριο στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, ώστε οι διατάξεις του κοινοτικού δικαίου να αναπτύσσονται τα πλήρη αποτελέσματά τους. Ο ρόλος αυτός ανακύπτει ιδίως στον τομέα της ένδικης προστασίας: όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση *Simmenthal*, κάθε εθνικό δικαστήριο, «επιληφθέν αρμοδίως μιας υποθέσεως, έχει καθήκον, ως όργανο ενός κράτους μέλους, να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμει στους ιδιώτες το κοινοτικό δίκαιο»⁹³. Κατά πάγια νομολογία, συνοψισθείσα στην απόφαση *Factortame I*, η βάση της υποχρεώσεως αυτής ενυπάρχει στο άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ:

«Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται, κατ' εφαρμογήν της αρχής της συνεργασίας που έχει τεθεί με το άρθρο 5 της Συνθήκης, να διασφαλίζουν τη νομική προστασία που απορ-

91 — Απόφασεις της 26ης Φεβρουαρίου 1991, C-120/88, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Σύλλογη 1991, σ. I-621, σκέψη 10), C-119/89, Επιτροπή κατά Ισπανίας (Σύλλογη 1991, σ. I-641, σκέψη 9), C-159/89, Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας (Σύλλογη 1991, σ. I-691, σκέψη 10). βλ. επίσης την απόφαση της 20ής Μαρτίου 1986, 72/85, Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών (Σύλλογη 1986, σ. 1219, σκέψη 20), και την απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1986, 168/85, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Σύλλογη 1986, σ. 2945, σκέψη 11). Επίσης, με την απόφαση *Ennipi*, όσον αφορά τη νομολογία του σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών, το Δικαστήριο δήλωσε ότι και σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται για μια ελάχιστη εγγύηση: απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-208/90 (Σύλλογη 1991, σ. I-4269, σκέψη 20).

92 — Ιδίως στο πλαίσιο προσφυγών κατά των κρατών μελών λόγω παραλείψεως: πράγματι, το ότι εξακολουθούν να υπάρχουν εθνικές διατάξεις που συγκρούονται προς τους κοινοτικούς κανόνες δημιουργεί αμφίβολη κατάσταση όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, κατάσταση η οποία αντιβαίνει προς τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της έννομης προστασίας. Επομένως, εναπόκειται στις εθνικές ή παραφερειακές αρχές, τις νομοθετικές ή τις διαθετούσες κανονιστική εξουσία, να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή και να προσδώσουν στο κοινοτικό δίκαιο την πλήρη αποτελεσματικότητά του: βλ., μεταξύ άλλων, τις προαναφερθείσες στην προηγούμενη υποσημείωση αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1991, Επιτροπή κατά Ιταλίας, σκέψη 11, Επιτροπή κατά Ισπανίας, σκέψη 10 και Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας, σκέψη 11 και την απόφαση της 21ης Ιουνίου 1988, 257/86, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Σύλλογη 1988, σ. 3249, σκέψη 11). Επίσης, στον τομέα των κυρώσεων, το Δικαστήριο απευθύνεται στις εθνικές νομοθετικές αρχές ή τις διαθετούσες κανονιστική εξουσία: όταν μια κοινοτική κανονιστική ρύθμιση δεν προβλέπει η ίδια ειδικούς μηχανισμούς κυρώσεων, το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ «επιβάλλει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν κάθε μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου»: απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1989, 68/88, Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας (Σύλλογη 1989, σ. 2965, σκέψη 23).

93 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, *Simmenthal* (Jurispr. 1978, σ. 629, σκέψη 16).

ρέει για τους πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου (...)»⁹⁴

Θα εξετάσω αμέσως το ακριβές περιεχόμενο της υποχρέωσης αυτής που υπέχουν τα εθνικά δικαστήρια. Σημειώνω ήδη ότι η προαναφερθείσα αρχή της συνεργασίας εφαρμόζεται χωρίς περιορισμό στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ: πράγματι, όπως παρατήρησε το Δικαστήριο με την απόφαση Francovich, το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΚΑΧ περιλαμβάνει «ανάλογη διάταξη»⁹⁵ δεδομένου ότι — με κάποιες αποχρώσεις — περιλαμβάνει την υποχρέωση, ταυτόσημη με εκείνη του άρθρου 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, ειλικρινούς συνεργασίας των κρατών μελών της ΕΚΑΧ και, επομένως, των δικαιοδοτικών οργάνων των κρατών αυτών.

39. Το Δικαστήριο σταθερά διευκρίνιζε τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα εθνικά δικαστήρια ως προς την απαιτούμενη νομική προστασία με την πλήρη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Συναφώς, σημαντικούς σταθμούς απετέλεσαν οι αποφάσεις Simmenthal, Factortame I και Francovich.

Με την απόφαση Simmenthal διακηρύχθηκε ότι

«κάθε εθνικός δικαστής που επιλαμβάνεται αρμοδίως μιας διαφοράς έχει την υπο-

χρέωση να εφαρμόζει στο ακέραιο το κοινοτικό δίκαιο και να προστατεύει τα δικαιώματα τα οποία αυτό απονέμει στους ιδιώτες, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε ενδεχομένως αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου, είτε προγενέστερη είτε μεταγενέστερη του κανόνα του κοινοτικού δικαίου»⁹⁶.

Με την απόφαση Factortame I, το Δικαστήριο εφάρμοσε τη νομολογία αυτή στους εθνικούς κανόνες διαδικασίας:

«Η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου θα θιγόταν εξίσου αν ένας κανόνας εθνικού δικαίου μπορούσε να εμποδίσει το δικαστήριο ενώπιον του οποίου έχει αχθεί μια διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο διαφορά να διατάξει προσωρινά μέτρα για τη διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της προδικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί σχετικά με την ύπαρξη των προβαλλομένων βάσει του κοινοτικού δικαίου δικαιωμάτων. Εξ αυτού έπεται ότι το δικαστήριο το οποίο, υπό τις περιστάσεις αυτές, θα διέτασσε προσωρινά μέτρα, αν δεν προσέκρινε σε κανόνα του εθνικού δικαίου, υποχρεούται να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτό.»⁹⁷

Τέλος, με την απόφαση Francovich, το Δικαστήριο έκανε ακόμη ένα αποφασιστικό βήμα συνάγοντας από το σύστημα και τις θεμελιώδεις αρχές της Συνθήκης ΕΟΚ (βλ. κατωτέρω, σημείο 40) ότι «η αρχή της

94 — Απόφαση της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame I (Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19). Για την προγενέστερη νομολογία, βλ. τις αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe (Jurispr. 1976, σ. 1989, σκέψη 5), και 45/76, Comet (Jurispr. 1976, σ. 2043, σκέψη 12), την απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 1980, 68/79, Just (Jurispr. 1980, σ. 501, σκέψη 25), την απόφαση της 27ης Μαατίου 1980, 61/79, Denkavit Italiana (Jurispr. 1980, σ. 1205, σκέψη 25), τις αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 1980, 81/79, Ariele (Jurispr. 1980, σ. 2545, σκέψη 12), και 826/79, Mireco (Jurispr. 1980, σ. 2559, σκέψη 13). Βλ. επίσης την προηγούμενη απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 1968, 13/68, Salgoil (Jurispr. 1968, σ. 631, ειδικότερα σ. 645).

95 — Απόφαση Francovich, σκέψη 36.

96 — Απόφαση Simmenthal, σκέψη 21.

97 — Απόφαση Factortame I, παρατεθείσα στην υποσημείωση 81, σκέψη 21.

ευθύνης του κράτους για ζημιές που προκαλούνται στους ιδιώτες από παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου οι οποίες του καταλογίζονται είναι σύμφυτη προς το σύστημα της Συνθήκης»⁹⁸. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο:

«η πλήρης αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων θα διακυβευόταν και η προστασία των δικαιωμάτων που αυτοί αναγνωρίζουν θα εξασθενίσει, αν οι ιδιώτες δεν είχαν τη δυνατότητα να αποζημιωθούν, όταν τα δικαιώματά τους βλάπτονται από παράβαση του κοινοτικού δικαίου που καταλογίζεται σε κράτος μέλος»⁹⁹.

40. Προφανώς, δεν είναι δυνατό να αντλείται επιχείρημα από το γεγονός ότι οι κανόνες κοινοτικού δικαίου για τους οποίους γινόταν λόγος στην υπόθεση Francovich περιλαμβάνονταν σε οδηγία¹⁰⁰ και ότι, κατόπιν εμπειριστατωμένης ανάλυσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι κανόνες αυτοί

δεν είχαν απευθείας εφαρμογή¹⁰¹ για να μην επιδικαστεί αποζημίωση σε περίπτωση παραβάσεως των διατάξεων της Συνθήκης που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα. Αντιθέτως, όπως και η Επιτροπή, θεωρώ ότι η ύπαρξη άμεσου αποτελέσματος συνιστά κατά μείζονα λόγο επιχείρημα: άλλωστε, με την απόφαση Foster, το Δικαστήριο δέχθηκε, σε περίπτωση διατάξεως μιας οδηγίας που αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα, ότι οι πολίτες μπορούν να επικαλεστούν τη διάταξη αυτή, σε περίπτωση παραβάσεώς της, κατά του Δημοσίου (υπό πολύ ευρεία έννοια: βλ. κατωτέρω, σημείο 41) προκειμένου να ζητήσουν αποζημίωση¹⁰².

Μπορεί ασφαλώς να τεθεί το ερώτημα αν η αξία του νομολογιακού προηγούμενου που αποτελεί η απόφαση Francovich εκτείνεται στις αγωγές που ασκεί ένας πολίτης (ή μια επιχείρηση) κατά άλλου πολίτη (ή μιας άλλης επιχείρησης), προς αποκατάσταση της ζημίας που προκύπτει από την παράβαση, από τον εν λόγω πολίτη ή την εν λόγω επιχείρηση, μιας διατάξεως των Συνθηκών της οποίας το αποτέλεσμα εκτείνεται απευθείας στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Πράγματι, με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο δέχθηκε ρητά ότι:

«το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει την αρχή κατά την οποία τα κράτη μέλη υποχρεού-

98 — Απόφαση Francovich, παρατεθείσα στην υποσημείωση 57, σκέψη 35.

99 — Απόφαση Francovich, σκέψη 33. Με τη σκέψη 34, το Δικαστήριο προσέθεσε ότι η δυνατότητα αποκαταστάσεως της ζημίας από το κράτος μέλος είναι ιδιαίτερα απαραίτητη όταν, όπως εν προκειμένω (περίπτωση μη εκτελέσεως μιας οδηγίας), «η πλήρης αποτελεσματικότητα των κοινοτικών διατάξεων εξαρτάται από ενέργεια του κράτους και, κατά συνέπεια, οι ιδιώτες δεν μπορούν, ελλείψει της ενέργειας αυτής, να επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τα δικαιώματά που τους αναγνωρίζει το κοινοτικό δίκαιο».

100 — Οδηγία 80/987/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 1980, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών σχετικά με την προστασία των μισθιατών σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/004, σ. 35).

101 — Βλ. τις σκέψεις 10 έως 27 της αποφάσεως Francovich. Υποστηρίχθηκε ότι το Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε υπό του άμεσου αποτελέσματος επειδή δεν όλησει να αναπτύξει ένα μέσο ένδικης προστασίας κατά της μη τηρήσεως των κοινοτικών οδηγιών από κράτος μέλος, το οποίο δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση του άμεσου αποτελέσματος. Κατ' αυτό τον τρόπο, το Δικαστήριο θέλησε να αποφύγει τα προβλήματα που συνδέονται με το μη οριζόντιο αποτέλεσμα των οδηγιών: J. Steiner, «From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community law», *European Law Review*, 1993, (3), σ. 9. βλ. επίσης C. W. A. Timmermans, «La sanction des infractions au droit communautaire», στο *La sanction des infractions au droit communautaire*, δέκατο πέμπτο συνέδριο της FIDE, Λισαβόνα, ΙΙ, 1992, σ. 24, που παρατηρεί ότι το μέσο ένδικης προστασίας που αναπτύσσεται με την απόφαση Francovich συνιστά, υπό ορισμένη έννοια, υποκατάστατο της θεωρίας του άμεσου αποτελέσματος.

102 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1990, C-188/89, Foster κ. λπ. (Συλλογή 1990, σ. 1-3313, σκέψη 22 και στο διατακτικό).

νται να αποκαθιστούν τις ζημιές που προκαλούνται στους ιδιώτες από τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου που τους καταλογίζονται»¹⁰³.

41. Κατά τη γνώμη μου, η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική, μολονότι πρέπει να παρατηρηθεί ότι, εν προκειμένω, το Δικαστήριο μπόρσσε να την αποφύγει προσφεύγοντας σε μια δοκιμασμένη μέθοδο. Πράγματι, όπως κατέστηρα σαφές ανωτέρω (σημείο 2), η British Coal είναι εταιρία ιδρυθείσα διά νόμου, η οποία ανήκει εξ ολοκλήρου στις βρετανικές αρχές, μεταξύ δε των εκ του νόμου δικαιωμάτων και υποχρεώσεών της περιλαμβάνεται το κατ' αρχήν μονοπώλιο της επεξεργασίας και της εξορύξεως άνθρακα στη Μεγάλη Βρετανία. Ως εκ τούτου, αναμφισβήτητα εμπίπτει στην πολύ ευρεία έννοια του «Δημοσίου», που ανέπτυξε το Δικαστήριο με τη νομολογία του ως προς το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών, δηλαδή

«ένας οργανισμός στον οποίο, ασχέτως της νομικής μορφής του, έχει ανατεθεί δυνάμει πράξεως της δημοσίας αρχής η παροχή υπηρεσίας δημοσίου συμφέροντος υπό την εποπτεία της αρχής αυτής και ο οποίος έχει, προς τούτο, εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες»¹⁰⁴.

103 — Απόφαση Francovich, σκέψη 37 (η υπογράμμιση δική μου).

104 — Απόφαση Foster, παρατεθείσα στην υποσημείωση 102, σκέψη 20. Εξάλλου, η νομική θέση της ενδιαφερομένης δημοσίας επιχείρησης στην υπόθεση αυτή, ήτοι της British Gas Corporation, ήταν κατά τον χρόνο της διαφοράς της κύριας δίκης εν πολλοίς παρόμοια με εκείνη της British Coal: ο νόμος Gas Act 1972 (που αντικατέστησε τον Gas Act 1948, τον νόμο με τον οποίο εθνικοποιήθηκε η βιομηχανία υγραερίων στο Ηνωμένο Βασίλειο) παρείχε στην British Gas Corporation το μονοπώλιο παροχής υγραερίων στη Μεγάλη Βρετανία και ορισμένο αριθμό συναφών υποχρεώσεων. Μόνον αργότερα, δυνάμει του Gas Act 1986, η βιομηχανία αυτή ιδιωτικοποιήθηκε: βλ. σημείο 3 των προτάσεών μου στην υπόθεση Foster (Συλλογή 1990, σ. 1-3327 και I-3328).

Πάντως, ουδόλως συνιστώ στο Δικαστήριο να υιοθετήσει μια τέτοια λύση. Με μια τέτοια λύση θα εξακολουθούσαν να υπάρχουν σημαντικές αμφιβολίες ως προς το ζήτημα της υπάρξεως ή όχι κοινοτικού ερείσματος για τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως των κανόνων ανταγωνισμού του κοινοτικού δικαίου από τις *ιδιωτικές επιχειρήσεις*, στις οποίες οι κανόνες αυτοί έχουν πρωτίστως εφαρμογή. Εξάλλου, η διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα μου φαίνεται εντελώς αβέβαιη και δύσκολο να γίνει, εν πάση περιπτώσει για τις βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα όπου η παρέμβαση των δημοσίων αρχών προσλαμβάνει μεγάλη ποιικιλία μορφών ώστε να μη φαίνεται φρόνιμο να γίνει η διάκριση αυτή εν προκειμένω, κατ' αναλογία προς τη νομολογία ως προς το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών.

42. Κατά τη γνώμη μου, η αξία του νομολογιακού προηγούμενου που ενέχει η απόφαση Francovich για την παρούσα υπόθεση απορρέει από τον τρόπο με τον οποίο, ως ζήτημα αρχής, στις σκέψεις 31 και 32 της εν λόγω αποφάσεως, το Δικαστήριο, (υπό το φως) «του γενικού συστήματος της Συνθήκης και των θεμελιωδών αρχών της»¹⁰⁵, συνήγαγε τον κανόνα της ευθύνης του κράτους:

«Πρέπει να υπομνηστεί, καταρχάς, ότι η Συνθήκη ΕΟΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών και

105 — Βλ. απόφαση Francovich, σκέψη 30. Οι υπογραμμίσεις, στη σκέψη αυτή όπως και στις σκέψεις που επαναλαμβάνονται πιο κάτω, είναι δικές μου.

δεσμεύει τα δικαστήριά τους. Υποκείμενα της έννομης αυτής τάξεως δεν είναι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά και οι υπήκοοί τους. όπως δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, το κοινοτικό δίκαιο γεννά επίσης δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών. τα δικαιώματα αυτά γεννώνται όχι μόνο όταν τούτο προβλέπεται ρητώς στη Συνθήκη, αλλά και λόγω σαφών υποχρεώσεων που η Συνθήκη επιβάλλει τόσο στους *ιδιώτες* όσο και στα κράτη μέλη και στα κοινοτικά όργανα (...)

Πρέπει να υπομνηστεί επίσης ότι, όπως προκύπτει από παγία νομολογία, στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία πρέπει να εφαρμόζουν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, απόκειται η εξασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας των διατάξεων αυτών και της προστασίας των δικαιωμάτων που αυτές χορηγούν στους ιδιώτες (...)

Το Δικαστήριο εφαρμόζει εν συνεχεία αυτές τις γενικές αρχές στην κατάσταση υπό την οποία ένα κράτος μέλος παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, προκαλεί ζημία στους ιδιώτες (στις σκέψεις 33 και 34)¹⁰⁶: δεδομένου ότι οι κοινοτικές διατάξεις έχουν πλήρη αποτελεσματικότητα μόνον αν οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν αποκατάσταση της ζημίας αυτής από το κράτος, κατά το Δικαστήριο, η αρχή της ευθύνης του κράτους είναι «σύμφυτη προς το σύστημα της Συνθήκης»¹⁰⁷. Απόκτηση και η αναφορά στο άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ γίνεται από το Δικαστήριο μόνον ως

πρόσθετη βάση της ευθύνης του κράτους («μπορεί να στηριχθεί επίσης»)¹⁰⁸.

43. Η γενική βάση στην οποία το Δικαστήριο στηρίζει την ευθύνη του κράτους, με την απόφαση Francovich, ισχύει επίσης και στην περίπτωση ιδιώτη ο οποίος παραβιάζει υποχρέωση την οποία υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, προκαλεί ζημία σε άλλον ιδιώτη. Πράγματι, η κατάσταση είναι τότε παρόμοια με την αναφερόμενη από το Δικαστήριο στη σκέψη 31, που παρατέθηκε ανωτέρω, της αποφάσεως Francovich (και, προηγουμένως, ήδη στην απόφαση Van Gend en Loos¹⁰⁹), ήτοι την προσβολή ενός δικαιώματος το οποίο έχει ένας *ιδιώτης* ως αντιστάθμισμα μιας υποχρεώσεως την οποία το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει σε άλλον ιδιώτη. Σ' αυτή την περίπτωση επίσης, η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου θα θιγόταν αν οι πρώτον αναφερθέντες ιδιώτης ή επιχείρηση δεν είχαν τη δυνατότητα να λάβουν αποζημίωση από τον αντίδικο στον οποίο καταλογίζεται η παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Κατά μείζονα λόγο αυτό ισχύει στην περίπτωση παραβάσεως μιας διατάξεως του κοινοτικού δικαίου η οποία αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα: πράγματι, με την απόφαση Simmenthal, ήδη το Δικαστήριο παρατήρησε συναφώς ότι από τέτοιες διατάξεις:

« πηγάζουν άμεσα δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλους αυτούς τους οποίους αφορούν είτε πρόκειται για κράτη είτε για ιδιώτες

106 — Βλ. πιο πάνω, σημείο 37 και υποσημείωση 86.

107 — Απόφαση Francovich, σκέψη 35.

108 — Απόφαση Francovich, σκέψη 36.

109 — Απόφαση Van Gend en Loos, σ. 23.

που εμπλέκονται σε έννομες σχέσεις ρυθμιζόμενες από το κοινοτικό δίκαιο»¹¹⁰.

Γίνεται γενικώς δεκτό από πάρα πολύ καιρό (και ειδικότερα από της προαναφερθείσας ανωτέρω αποφάσεως BRT I στο σημείο 30) ότι τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ περιλαμβάνονται στις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα έναντι των ιδιωτών, από τη μέχρι τώρα ανάπτυξη των προτάσεων μου προκύπτει ότι το ίδιο ισχύει ως προς τα άρθρα 4, 65, παράγραφος 1 και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Όταν μια επιχείρηση η οποία υπάγεται στις διατάξεις αυτές τις παραβιάζει, σύμφωνα με τη συλλογιστική της αποφάσεως Francovich η παράβαση αυτή μπορεί να της καταλογιστεί και πρέπει να θεωρηθεί ως υπέχουσα ευθύνη για τη ζημία που προκλήθηκε από την παράβαση του κοινοτικού δικαίου.

44. Εξάλλου, σε έναν τομέα όπως αυτός του δικαίου του ανταγωνισμού, πρόσθετα ισχυρά επιχειρήματα συνηγορούν υπέρ του ότι, βάσει του κοινοτικού δικαίου, οι επιχειρήσεις μπορούν να επιτύχουν αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν λόγω της μη τηρήσεως, από άλλες επιχειρήσεις, των υποχρεώσεων που υπέχουν από το κοινοτικό δίκαιο. Θα αναφέρω μόνο δύο.

Πρώτον, η χορήγηση ενός τέτοιου δικαιώματος αποζημιώσεως συνιστά το *λογικό*

συμπέρασμα του οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των οικείων κανόνων: πράγματι, με τις αποφάσεις Simmenthal και Factortame I (ανωτέρω, σημείο 39) δεν προσφέρεται λύση για την περίπτωση όπου το εθνικό δικαστήριο δεν αντιμετωπίζει εθνική διάταξη νόμου ή κανονιστική διάταξη της οποίας μπορεί να παραμερίσει την εφαρμογή, αλλά κατάσταση διεπόμενη από το ιδιωτικό δίκαιο, στην οποία μία ή περισσότερες επιχειρήσεις παραβιάζουν κανόνα ανταγωνισμού και, ως εκ τούτου, προκαλούν ζημία σε τρίτο. Ο μόνος αντικειμενικός τρόπος με τον οποίο το εθνικό δικαστήριο μπορεί, υπό τις περιστάσεις αυτές, να διασφαλίσει την πλήρη τήρηση των διατάξεων αμέσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου οι οποίες παραβιάστηκαν, συνίσταται στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων του θιγέντος με την επιδίκαση αποζημιώσεως. Ακόμη και η αναγνώριση της ακυρότητας της έννομης σχέσεως που υπάρχει μεταξύ των μερών — της οποίας η βάση σαφώς βρίσκεται στο κοινοτικό δίκαιο¹¹¹ — δεν είναι ικανή να συμψηφίσει τη ζημία την οποία υπέστη (ήδη) ο τρίτος.

Επιπλέον, ένας τέτοιος κανόνας περί αποζημιώσεως διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της ενισχύσεως του *λειτουργικού χαρακτήρα των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού*, πολλών μάλλον που η ίδια η Επιτροπή, ως θεματοφύλακας των κανόνων αυτών, αναγνωρίζει ότι, για την τήρηση των εν λόγω κανόνων, επιβάλλεται η συνεργασία

110 — Απόφαση Simmenthal, σκέψη 15 (η υπογράμμιση δική μου).

111 — Άρθρο 85, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ. άρθρο 65, παράγραφος 4, της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

με τα εθνικά δικαστήρια¹¹². Άλλωστε, οι αγωγές αποζημιώσεως τις οποίες ασκούν οι ιδιώτες απέδειξαν από πάρα πολύ καιρό τη χρησιμότητά τους στην τήρηση των ομοσπονδιακών κανόνων αντιτράστ στις Ηνωμένες Πολιτείες¹¹³.

που υπέστη μια επιχείρηση λόγω της παραβάσεως, από άλλη επιχείρηση, μιας διατάξεως του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού που έχει άμεσο αποτέλεσμα.

45. Από τα προηγούμενα καταλήγω στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα αποκαταστάσεως της προκληθείσας ζημίας λόγω του ότι μια επιχείρηση παραβιάζει τους κοινοτικούς κανόνες ανταγωνισμού άμεσου αποτελέσματος βρίσκεται έρεισμα στην ίδια την κοινοτική έννομη τάξη. Ενόψει της υποχρεώσεώς τους να διασφαλίσουν την πλήρη αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου και να προστατεύσουν τα από το δίκαιο αυτό παρεχόμενα δικαιώματα στους ιδιώτες, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται επομένως να επιδιώκουν αποκατάσταση της ζημίας

В — Αγωγή αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από την παράβαση κανόνων κοινοτικού δικαίου

112 — Βλ. Επιτροπή, Δέκατη Τρίτη Έκθεση για την πολιτική ανταγωνισμού, 1984, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, σ. 140 έως 143, αριθ. 217 και 218. Δέκατη Τέταρτη Έκθεση για την πολιτική ανταγωνισμού, 1985, αριθ. 47, σ. 55, και ειδικότερα, Δέκατη Πέμπτη Έκθεση για την πολιτική ανταγωνισμού, 1986, σ. 52 έως 55, αριθ. 38 έως 43. βλ. επίσης την απάντηση της Επιτροπής στη γραπτή ερώτηση 519/72, ΕΕ 1973, C 67, σ. 44 και, προσφάτως, την απάντηση του Andriessen εν ονόματι της Επιτροπής στη γραπτή ερώτηση 1935/83, ΕΕ 1984, C 144, σ. 14. Από μια έκθεση εισωτερικής χρήσεως προκύπτει ότι περίπου οι μισές από τις καταγγελίες που απευθύνονται στην Επιτροπή σχετικά με τις παραβάσεις των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού μπορούσαν να είχαν επιλυθεί βάσει μιας καθαρά νομικής ανάλυσεως και, επομένως, μπορούσαν να είχαν αντιμετωπιστεί κατά τρόπο ικανοποιητικό από τα εθνικά δικαστήρια: Δέκατη Πέμπτη Έκθεση για την πολιτική ανταγωνισμού, σ. 54, σημείο 40. Στην ίδια προοπτική, η Επιτροπή συντάξει πρόσφατα μια σημαντική ανακοίνωση «σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ» (ΕΕ 1993, C 39, σ. 6).

113 — Στις Ηνωμένες Πολιτείες οι ιδιώτες δικαιούνται αποζημιώσεως που ανέρχεται στο τριπλάσιο της ζημίας που υπέστησαν λόγω παραβάσεως των ομοσπονδιακών νόμων αντιτράστ (γνωστή ως *treble damages*): οι νόμοι Sherman Act και Clayton Act προβλέπουν ότι κάθε ιδιώτης «injured in his business or property by reason of anything forbidden in the anti-trust laws (...) shall recover threefold the damages by him sustained, and the cost of suit, including a reasonable attorney's fee» [του οποίου οι δραστηριότητες ή το δικαίωμα κυριότητας έχουν υφείλ λόγω παράσεως που απαγορεύεται από τους νόμους αντιτράστ (...) δικαιούται να λάβει αποζημίωση τριπλάσια από τη ζημία που υπέστη, καθώς και τα δικαστικά έξοδα, περιλαμβανομένης και της αμοιβής των δικηγόρων αν αυτή είναι εύλογη]: βλ. σχετικά, με πολλές παραπομπές, P. H. Areeda και L. Klevor, *Antitrust Analysis. Problems, Text, Cases*, Βοστώνη-Τορόντο, Little, Brown & Company, τέταρτη έκδοση, 1988, σ. 83, παράγραφοι 146 επ.

46. Η απονομή κοινοτικού ερείσματος στο προαναφερθέν δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας συνεπάγεται δύο σημαντικές συνέπειες. Η πρώτη είναι ότι εναπόκειται στο Δικαστήριο να διευκρινίσει τις λεπτομέρειες των συναφών αγωγών αποζημιώσεως. Θα εξετάσω άμεσα την προβληματική αυτή: μολονότι το παραπέμπον δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο μόνο το ζήτημα αρχής ως προς την υποχρέωση των δικαστηρίων να επιδιώκουν αποζημίωση, θεωρώ πρόσφορο, για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, να ανακεφαλαιώσω πρωτίστως τις προϋποθέσεις οι οποίες, κατά το Δικαστήριο πρέπει να συντρέχουν για να μπορούν τα εθνικά δικαστήρια να αποκαταστήσουν τα δικαιώματα των ιδιωτών (βλ. κατωτέρω, σημείο 48). Εν συνεχεία, θα εξετάσω το ζήτημα κατά πόσον είναι δυνατό να συναχθούν από τη νομολογία του Δικαστηρίου, ειδικότερα τη σχετική με το άρθρο 215 της Συνθήκης ΕΟΚ, κατευθυντήριες αρχές σχετικά με τις ειδικές προϋποθέσεις ευθύνης στο πλαίσιο των υποθέσεων ανταγωνισμού ως προς τα στοιχεία

που συνιστούν τη ζημία και την αποκατάσταση της ζημίας (κατωτέρω, σημεία 49 επ.).

Νομίζω ότι η δεύτερη συνέπεια δεν είναι λιγότερο σημαντική: δεδομένης της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, η νομολογία που αναπτύχθηκε με τις αποφάσεις *Simmenthal* και *Factortame I* (ανωτέρω, σημείο 39) εφαρμόζεται επίσης εν προκειμένω. Με άλλα λόγια, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να μην εφαρμόσει τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που εμποδίζουν την πλήρη άσκηση του κοινοτικού δικαίου αποκαταστάσεως της ζημίας, όπως καθορίστηκε από το Δικαστήριο. Ειδικότερα, αυτό σημαίνει ότι οι προϋποθέσεις που καθόρισε το Δικαστήριο στον τομέα της ευθύνης έχουν ως αποτέλεσμα «να κωλύουν την έγκυρη έκδοση νέων εθνικών νομοθετικών πράξεων, κατά το μέτρο που οι πράξεις αυτές δεν συμβιβάζονται με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου»¹¹⁴.

47. Τα δύο αυτά σημεία απεικονίζουν τη σημαντική πρόοδο που συνεπάγεται, για το κοινοτικό δίκαιο, το κοινοτικό έρεισμα των εν λόγω αγωγών αποζημιώσεως. Πράγματι, επί πάρα πολύ καιρό λαμβανόταν ως αρχή ότι οι παραβάσεις των κανόνων ανταγωνισμού της ΕΚΑΧ ή της ΕΟΚ μπορούσαν να αχθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων αποκλειστικά βάσει των εφαρμοστέων κανόνων ιδιωτικού δικαίου των κρατών μελών και ότι, επομένως, οι περιορισμοί που έχουν εφαρμογή στο πλαίσιο αυτό ίσχυαν πλήρως όσον αφορά την τήρηση αυτών των

κανόνων ανταγωνισμού¹¹⁵. Δεν χρειάζεται καν να αποδειχθεί ότι, μολονότι παρέχει σοβαρή υποστήριξη στο κοινοτικό δίκαιο από πολλές απόψεις¹¹⁶, παραπομπή στο εθνικό δίκαιο συνεπάγεται πραγματικούς κινδύνους για την ομοίμορφη και, επομένως, την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου αυτού καθόσον πάρα πολλές λεπτομέρειες ρυθμίζονται από το εθνικό δίκαιο¹¹⁷. Ωστόσο, όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση *Zuckerfabrik*, η ομοίμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου αποτελεί «θεμελιώδη απαίτηση της κοινοτικής έννομης τάξεως»¹¹⁸.

Εξάλλου, η καθιέρωση νομικής βάσεως στο ίδιο το κοινοτικό δίκαιο για τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως διατάξεων του κοινοτικού δικαίου (του ανταγωνισμού)

115 — Βλ., για παράδειγμα, την έκθεση με τίτλο «Η αποκατάσταση των ζημιωγόνων συνεπειών από παράβαση των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης περί ιδρύσεως της ΕΟΚ», Σύλλογη Μελέτες, Ανταγωνισμός αριθ. 1, Επιτροπή, Βρυξέλλες, 1966, σ. 5. Αυτή είναι επίσης η άποψη του *Bundesgerichtshof* στην προαναφερθείσα απόφαση της 14ης Απριλίου 1959, παρατεθείσα στην υποσημείωση 66, αλλά ακριβώς αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους το Δικαστήριο, όπως ανέφερα (βλ. την ίδια υποσημείωση), μολονότι αναγνώρισε το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 60, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, δεν θέλησε να προσδώσει σ' αυτό αποτελέσματα ιδιωτικού δικαίου: αυτό θα οδηγούσε σε διαφορετική εκτίμηση από ένα κράτος μέλος σε άλλο, πράγμα ακριβώς που αντιβαίνει προς την ίση μεταχείριση που καθιερώνει η Συνθήκη ΕΚΑΧ. Για την κριτική της αποφάσεως αυτής, βλ. κυρίως J. L. Janssen Van Raay, «Een beslissing van het Bundesgerichtshof over E. G. K. S. -recht», *Nederlands Juristenblad*, 1960, (437), σ. 444 και 445.

116 — Ειδικότερα κατά το μέτρο που είναι έτοιμο, για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων, να στηριχθεί κανείς στους δικονομικούς και ουσιαστικούς κανόνες δικαίου που υπάρχουν ήδη στα κράτη μέλη.

117 — Πράγματι, οι ελλείψεις και αδυναμίες του εθνικού δικαίου επηρεάζουν επίσης την τήρηση του κοινοτικού δικαίου. Πλισταίως έχει επισημανθεί ο κίνδυνος αυτός: βλ., μεταξύ άλλων, J. Bridge, «Procedural Aspects of the Enforcement of European Community Law through the Legal Systems of the Member States», *European Law Review*, 1984, (28), σ. 31 και 32. D. Curtin, «The Decentralised Enforcement of Community Law Rights. Judicial Snakes and Ladders», στο *Constitutional Adjudication in European Community and National Law. Essays for the Hon. Mr Justice T. F. O'Higgins*, Δουβλίνο, Butterworth, (33), σ. 34. βλ. επίσης C. W. A. Timmermans, «La Sanction des infractions au Droit Communautaire», που παρατέθηκε στην υποσημείωση 101, σ. 21.

118 — Απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1991, *συνεδικασθείσες υποθέσεις C-143/88 και C-92/89*, *Zuckerfabrik*, Σύλλογος 1991, σ. I-415, σκέψη 26.

114 — Απόφαση *Simmenthal*, σκέψη 17.

δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερη αλληλεπίδραση μεταξύ κοινοτικού και εθνικού δικαίου, ενώ προηγουμένως η σχέση μεταξύ τους συνίστατο μάλλον σε σχέση αποκλειστικής εξαρτήσεως της κοινοτικής έννομης τάξεως, όσον αφορά τους μηχανισμούς εφαρμογής, από την εθνική έννομη τάξη¹¹⁹.

1. Κοινοτικοί κανόνες ελάχιστης προστασίας για την αποζημίωση που επιδικάζεται από τα εθνικά δικαστήρια

48. Με την απόφαση Francovich, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ρητά ότι, σε περίπτωση αγωγής αποζημιώσεως βάσει του κοινοτικού δικαίου, οι συνέπειες της προκληθείσας ζημίας έπρεπε να αποκαθίστανται «στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου της ευθύνης»¹²⁰. Συγκεκριμένα, κατά το Δικαστήριο:

«Ελλείψει κοινοτικής νομοθεσίας, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται ο καθορισμός των αρμοδίων δικαστηρίων και η ρύθμιση των δικονομικών λεπτομερειών σχετικά με τα ένδικα βοηθήματα που έχουν ως σκοπό την εξασφάλιση της πλήρους προστασίας των

δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από το κοινοτικό δίκαιο (...)»¹²¹

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε έτσι την πάγια νομολογία η οποία, ελλείψει κοινοτικών μέτρων εναρμονίσεως, παραπέμπει, για την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από το κοινοτικό δίκαιο, στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών¹²². Παρά την αρχή αυτή, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει μια σαφής τάση καθορισμού ορισμένου αριθμού κανόνων ελάχιστης προστασίας που πρέπει να παρέχεται βάσει των εθνικών κανόνων. Θα αναφέρω τους σημαντικότερους από τους κανόνες αυτούς.

— Πρώτον, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι — Πρώτον, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι το δικαίωμα πραγματικής έννομης προστασίας κατά των πράξεων που είναι αντίθετες προς τους κοινοτικούς κανόνες — με άλλα λόγια, η δυνατότητα πραγματικού δικαστικού ελέγχου — συνιστά γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου¹²³. Μολονότι δεν επιδιώχθηκε η δημιουργία από το ίδιο το κοινοτικό δίκαιο, ενόψει της εφαρμογής του, μέσων ένδικης προστασίας πλην εκείνων που καθιερώνο-

119 — Βλ. J. Bridge, άρθρο που παρατέθηκε στην υποσημείωση 117, σ. 29.

120 — Απόφαση Francovich, σκέψη 42. Ήδη με την απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 1976, 60/75, Russo (Jurispr. 1976, σ. 45, σκέψη 9), το Δικαστήριο διακήρυξε «ότι, στην περίπτωση που μια τέτοια ζημία προκλήθηκε (σε παραγωγό) λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, το κράτος οφείλει να υποστεί έναντι του ζημιωθέντος πρόσωπου τις συνέπειες της στο πλαίσιο των διατάξεων του εθνικού δικαίου περί της ευθύνης του κράτους» (η προσθήκη και η υπογράμμιση δικές μου).

121 — Όπ. π. Επί του σημείου αυτού, το Δικαστήριο παραπέμπει στην απόφαση 33/76, (Rewe, που παρατέθηκε στην υποσημείωση 94) και στην απόφαση της 7ης Ιουλίου 1981, 158/80, Rewe (Συλλογή 1981, σ. 1805).

122 — Βλ. απόφαση Salgoil στην υποσημείωση 94, σ. 645, καθώς και τις αποφάσεις Rewe, σκέψη 5, Comel, σκέψη 15, Ariete, σκέψη 12, Mireco, σκέψη 13, που παρατίθενται στην ίδια αυτή υποσημείωση. Βλ. επίσης την απόφαση της 9ης Ιουλίου 1985, 179/84, Bozzetti, Συλλογή 1985, σ. 2301, σκέψη 17.

123 — Βλ. απόφαση της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston (Συλλογή 1986, σ. 1651, σκέψη 18) (στη σκέψη 20, το Δικαστήριο αναφέρει την «αρχή του αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου») και την απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens (Συλλογή 1987, σ. 4097, σκέψη 14). Πράγματι, κατά το Δικαστήριο, με τις προαναφερθείσες αποφάσεις η απαίτηση αυτή απορρέει από τις συνταγματικές παραδόσεις που είναι κοινές σε όλα τα κράτη μέλη και καθιερώνεται επίσης από τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμφάσεως για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.

νται με το εθνικό δίκαιο, το κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας συνεπάγεται ότι «κάθε τύπος αγωγής προβλεπόμενος από το εθνικό δίκαιο δύναται να χρησιμοποιείται προς διασφάλιση της τηρήσεως των κοινοτικών κανόνων που παράγουν άμεσα αποτελέσματα υπό τις ίδιες προϋποθέσεις παραδεκτού και διαδικασίας σαν να επρόκειτο για τη διασφάλιση της τηρήσεως του εθνικού δικαίου»¹²⁴.

- Δεύτερον, οι ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις (επομένως, περιλαμβανομένων και των κανόνων δικαιοδοσίας και διαδικασίας) που περιλαμβάνουν τα εθνικά νομικά συστήματα, και εφόσον πρόκειται για αγωγές βασιζόμενες στο κοινοτικό δίκαιο, δεν μπορεί να είναι περισσότερο δυσμενείς από εκείνες που αφορούν παρόμοιες αγωγές εσωτερικής φύσεως ούτε να ρυθμίζονται κατά τρόπο που να καθιστούν πρακτικά αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχονται από την κοινοτική έννομη τάξη¹²⁵. Με την απόφαση Francovich, το Δικαστήριο εφάρμοσε ρητά τη νομολογία αυτή στις «διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση των ζημιών», διευκρινίζοντας ότι δεν είναι δυνατό οι εθνικές διατάξεις να «καθι-

στούν πρακτικώς αδύνατη ή *εξαιρετικά δυσχερή* τη χορήγηση αποζημιώσεως»¹²⁶.

- Επιπλέον, οι κανόνες περί αποδείξεως του εθνικού δικαίου δεν μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δύσκολη τη λήψη της αποζημιώσεως που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο, ιδίως προκειμένου για τεκμήρια ή αποδεικτικούς κανόνες που αποσκοπούν στο να μεταθέσουν στον εν λόγω πολίτη το εξαιρετικά δυσχερές βάρος αποδείξεως, ή προκειμένου για ιδιαίτερους περιορισμούς, όσον αφορά το είδος της αποδείξεως που πρέπει να προσκομιστεί, όπως ο αποκλεισμός κάθε άλλου αποδεικτικού μέσου εκτός από την έγγραφη απόδειξη¹²⁷.
- Οι προθεσμίες που επιβάλλει το εθνικό δίκαιο επί ποινή εκπτώσεως από του δικαιώματος, εντός των οποίων αγωγή βασιζόμενη στο κοινοτικό δίκαιο πρέπει να ασκηθεί, πρέπει να είναι εύλογες¹²⁸. εν πάση περιπτώσει, δεν μπορεί να γίνει επίκληση των προθεσμιών αυτών από κράτος μέλος έναντι ιδιώτη ενόσω χρόνο

124 — Απόφαση 158/80, Rewe, σκέψη 44 (που παρατέθηκε στην υποσημείωση 121).

125 — Οι απαιτήσεις αυτές της «απαγορεύσεως των διακρίσεων» και της «πρακτικής δυνατότητας» αναπτύχθηκαν ήδη από το Δικαστήριο με τις προαναφερθείσες αποφάσεις Rewe και Comet: απόφαση Rewe, σκέψη 5, απόφαση Comet, σκέψεις 13 και 16. βλ., εξάλλου, τις αποφάσεις που αναφέρονται στην υποσημείωση 94: απόφαση Just, σκέψη 25, απόφαση Denkavit Italiana, σκέψη 25, απόφαση Ariete, σκέψη 12, απόφαση Mireco, σκέψη 13, απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595, σκέψη 12), απόφαση Emmoti, παρατεθείσα στην υποσημείωση 91, σκέψη 16. Η αυτοτέλεια της δεύτερης αυτής απαιτήσεως προκύπτει από τη σκέψη 17 της αποφάσεως San Giorgio: το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η απαίτηση να μην υφίστανται δυσμενείς διακρίσεις δεν μπορεί να αποτελεί δικαιολογία όταν δεν είναι δυνατή καμία αποκατάσταση (εν προκειμένω η επιστροφή επιβαρύνσεων που εισπράχθηκαν ενώ δεν οφειλόταν) λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, όπως και για ανάλογη παράβαση του εθνικού δικαίου.

126 — Απόφαση Francovich, σκέψη 43 (η υπογράμμιση δική μου). Επιβάλλεται να τονιστεί ότι με την απόφαση αυτή δεν επαναλαμβάνεται η απαίτηση ως προς το άμεσο αποτέλεσμα, που διατυπώθηκε με τη νομολογία που παρατίθεται στην προηγούμενη υποσημείωση.

127 — Βλ. τη νομολογία που ανέπτυξε το Δικαστήριο όσον αφορά την απαίτηση επιστροφής φορολογικών επιβαρύνσεων που εισπράχθηκαν κατά παράβαση του κοινοτικού δικαίου: απόφαση San Giorgio, σκέψη 14, απόφαση της 24ης Ματίου 1988, 104/86, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 1988, σ. 1799, σκέψη 7).

128 — Απόφαση Rewe, παρατεθείσα στην υποσημείωση 94, σκέψη 5, απόφαση Comet, σκέψη 17, απόφαση Emmoti, σκέψη 17.

το κράτος αυτό δεν συμμορφώθηκε προς τον οικείο κοινοτικό κανόνα ¹²⁹.

— Πάντως, το κοινοτικό δίκαιο δεν εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια να μερμινούν, σύμφωνα με το οικείο εθνικό δίκαιο, όπως η προστασία των δικαιωμάτων που διασφαλίζονται από το κοινοτικό δίκαιο δεν συνεπάγεται αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων ¹³⁰.

2. Ενιαίες προϋποθέσεις ευθύνης σε περίπτωση παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου

49. Η νομολογία του Δικαστηρίου πρέπει να αναπτυχθεί ακόμη περαιτέρω, ιδίως όσον αφορά τους λεπτομερείς κανόνες ασκήσεως της αγωγής αποζημιώσεως. Ώστόσο, είναι ήδη δυνατό να συναχθούν ορισμένες αρχές από τη νομολογία του Δικαστηρίου και, ειδικότερα, από τη σχετική με την εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας βάσει του άρθρου 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ. Θεωρώ αναμφισβήτητο ότι η εν λόγω νομολογία εφαρμόζεται επίσης στην προβληματική για την οποία γίνεται λόγος εν

προκειμένο: πράγματι, τα κριτήρια που ανέπτυξε το Δικαστήριο στο πλαίσιο της νομολογίας αυτής βασίζονται, κατά το άρθρο 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ, στις «γενικές αρχές που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών» και, επομένως, εφαρμόζονται σε όλες τις μορφές εξωσυμβατικής ευθύνης ¹³¹.

Προτού εξετάσω το σημείο αυτό, θα ήθελα να διατυπώσω τις εξής παρατηρήσεις ως προς την αξία του νομολογιακού προηγούμενου της αποφάσεως Francovich για το ζήτημα που ανέκυψε εν προκειμένο. Μολονότι, όπως έχω αναφέρει, αυτή η αξία του νομολογιακού προηγούμενου εκτείνεται χωρίς όρους στην ίδια την αρχή της κοινοτικής ευθύνης (βλ. ανωτέρω, σημεία 42 και 43), κατά τη γνώμη μου, αυτό δεν ισχύει πλήρως όσον αφορά τις προϋποθέσεις ευθύνης που αναπτύχθηκαν με την απόφαση αυτή. Αυτός ο περιορισμός προκύπτει από τη χροιά που το ίδιο το Δικαστήριο προσέδωσε στην κρίση του με την απόφαση αυτή: αναγνώρισε ρητά ότι «οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες [η ευθύνη του κράτους που επιβάλλεται από το κοινοτικό δίκαιο] γεννάται το δικαίωμα αποζημιώσεως εξαρτώνται από τη φύση της παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου στην οποία οφείλεται η προκληθείσα ζημία» ¹³² και εν συνεχεία περιορίστηκε στις προϋποθέσεις ευθύνης όταν ένα κράτος μέλος παραβαίνει την υποχρέωση που υπέχει από το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης, να θεσπίσει όλα τα μέτρα που είναι αναγκαία για την επίτευξη

129 — Βλ., όσον αφορά την περίπτωση οδηγίας η οποία ακόμη δεν είχε μεταφερθεί ορθά στο εσωτερικό δίκαιο από το κράτος μέλος, την απόφαση Emmott, σκέψεις 23 και 24 και διατακτικό.

130 — Το Δικαστήριο αποφάνθηκε υπό την έννοια αυτή ειδικότερα σε φορολογικές διαφορές, στις οποίες έπρεπε να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η επιχείρηση είχε τη δυνατότητα να ενσωματώσει στην τιμή των εμπορευμάτων τις επιβαρύνσεις που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως και να τις μετακλίσει στους αγοραστές: βλ. προαναφερθείσα απόφαση *Isti*, σκέψεις 26 και 27, απόφαση *Denkavit Italiana*, σκέψεις 26 και 28, απόφαση *Afiele*, σκέψη 13, απόφαση *Mireco*, σκέψη 14.

131 — Εξάλλου, όπως παρατήρησε ο γενικός εισαγγελέας Mischo στις προτάσεις του στην υπόθεση *Francovich*, δεν είναι επιθυμητό οι προϋποθέσεις ευθύνης των κοινοτικών οργάνων λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου να είναι θεμελιωδώς διαφορετικές από εκείνες της ευθύνης των εθνικών αρχών (ή των ιδιωτών) λόγω παραβάσεως του ίδιου κοινοτικού δικαίου: Συλλογή 1991, σ. I-5396, σημείο 71, με παραπομπή στην απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 106/87 έως 120/87, *Αστερις* (Συλλογή 1988, σ. 5515, σκέψη 18).

132 — Απόφαση *Francovich*, σκέψη 38.

του αποτελέσματος που επιδιώκεται από μια οδηγία¹³³.

50. Με τη νομολογία του σχετικά με το άρθρο 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ, το Δικαστήριο συνήγαγε από τις γενικές αρχές που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών ότι τρεις προϋποθέσεις πρέπει να συντρέχουν για να υπάρχει ευθύνη της Κοινότητας: οι προϋποθέσεις αυτές αφορούν την ύπαρξη της ζημίας, την ύπαρξη αιτίας και αποτελέσματος μεταξύ της προβαλλόμενης ζημίας και της συμπεριφοράς που προσάπτεται στα κοινοτικά όργανα και το παράνομο της συμπεριφοράς αυτής¹³⁴. Κατά την άποψή μου, οι προϋποθέσεις αυτές ως προς την ευθύνη εφαρμόζονται πλήρως στις αγωγές που βασίζονται στην παράβαση διατάξεων αμέσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού. Τις εξετάζω διαδοχικά.

51. Η ύπαρξη της ζημίας. Ο διάδικος που επικαλείται την ευθύνη οφείλει να αποδείξει ότι υπέστη ζημία. Ασφαλώς, με την απόφαση Francovich, το στοιχείο της «ζημίας» δεν αναφέρεται μεταξύ των προϋποθέσεων ευθύνης των διοικητικών αρχών¹³⁵ πολύ πιθανόν λόγω του ότι ήταν προφανές ότι, στις οικείες υποθέσεις, η απαίτηση ως προς τη ζημία συντρέχε (δηλαδή, η μη καταβολή

των μισθών στους εργαζομένους από τον εργοδότη τους, υπό πτώχευση) και το στοιχείο αυτό απλώς διευκρινίζεται με τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 215 της Συνθήκης ΕΟΚ. Ωστόσο, τα ακόλουθα στοιχεία μπορούν να συναχθούν από τη νομολογία αυτή. Πρώτον, πρέπει να πρόκειται για ζημία *όντως υπαρκτή*¹³⁶. Συνεπώς, ζημία καθαρά θεωρητική δεν συνιστά επαρκή προϋπόθεση¹³⁷ έστω και αν, για την άσκηση αγωγής αποζημιώσεως, αρκεί το ότι πρόκειται για «ζημία επικείμενη και δυνάμενη να προβλεφθεί με επαρκή βεβαιότητα, έστω και αν η ζημία δεν μπορεί ακόμα να υπολογιστεί επακριβώς»¹³⁸. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο είναι δυνατό «για την αποτροπή σοβαρότερων ζημιών μπορεί να είναι σκόπιμη η προσφυγή στη δικαιοσύνη μόλις υπάρξει βεβαιότητα ως προς τα γενεσιουργά αίτια της ζημίας», η δε διαπίστωση αυτή «επιβεβαιώνεται από τις διατάξεις που ισχύουν στις έννομες τάξεις των κρατών μελών: στις περισσότερες από τις έννομες αυτές τάξεις — αν όχι σε όλες — επιτρέπεται η άσκηση αναγνωριστικής αγωγής για μελλοντική ζημία εφόσον είναι επαρκώς βεβαιωμένη η πρόκλησή της»¹³⁹.

133 — Βλ. σκέψεις 39 και 40 της απόφασης Francovich: κατά το Δικαστήριο, οι προϋποθέσεις αυτές είναι τρεις: (i) το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με την οδηγία πρέπει να συνεπάγεται τη χορήγηση δικαιωμάτων στους πολίτες, (ii) το περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών να μπορεί να εξακριβώνεται με βάση τις διατάξεις της οδηγίας, και (iii) να υπάρχει σχέση αιτίας και αποτελέσματος μεταξύ της παραβίασης της υποχρέωσης που υπέχει το κράτος και της ζημίας που υπέστησαν τα θιγόμενα πρόσωπα.

134 — Αυτό συνιστά από πολύ καιρό παγία νομολογία: βλ. ήδη την απόφαση της 28ης Απριλίου 1971, 4/69, Lüttcke (Jurispr. 1971, σ. 325, σκέψη 10). βλ. εξάλλου την απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 1987, 281/84, Zuckerfabrik Beuburg (Συλλογή 1987, σ. 49, σκέψη 17).

135 — Βλ. σκέψη 40 της προαναφερθείσας απόφασης Francovich στην υποσημείωση 133.

136 — Αυτό προκύπτει από πάγια νομολογία: βλ., μεταξύ άλλων, την απόφαση της 2ας Ιουλίου 1974, 153/73, Holtz & Willemssen (Jurispr. 1974, σ. 675, σκέψη 7), την απόφαση της 4ης Μαρτίου 1980, 49/79, Pool (Jurispr. 1980, σ. 569, σκέψη 7) και την απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 1987, 50/86, Grands Moulins de Paris (Συλλογή 1987, σ. 4833, σκέψη 7).

137 — Βλ. απόφαση της 14ης Ιουλίου 1967, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 5/66, 7/66 και 13/66 έως 24/66, Kampfmeier κ.λπ. (Jurispr. 1967, σ. 317 και ειδικότερα σ. 343), όπου το Δικαστήριο είναι επιφυλακτικό δεδομένου ότι «η προβαλλόμενη ζημία λόγω του διαφαινόντος κέρδους στηρίζεται σε στοιχεία ουσιώδους θεωρητικού χαρακτήρα».

138 — Απόφαση της 2ας Ιουλίου 1976, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 56/74 έως 60/74, Kampfmeier (Jurispr. 1976, σ. 711, σκέψη 6), απόφαση της 2ας Μαρτίου 1977, 44/76, Milch-, Fett- und Eierkontor (Jurispr. 1977, σ. 393, σκέψη 8), απόφαση της 29ης Ιανουαρίου 1985, 147/83, Binderer (Συλλογή 1985, σ. 257, σκέψη 19) και απόφαση 281/84, Zuckerfabrik Beuburg, σκέψη 14 (που παρατέθηκε στην υποσημείωση 134). Οι αποφάσεις αυτές αντιστοιχούν στην προγενέστερη νομολογία: έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ήδη, με την απόφαση Plaumann, ότι ιδίως μπορεί να μην προσηυχνη να υποβλέπει αίτημα προς διαπίστωση της ενδεχόμενης ζημίας που προκύπτει από την προσβαλλόμενη απόφαση και, κατά την έγγραφη και προφορική διαδικασία, να διευκρινίσει το αντικείμενο του αιτήματος αυτού και να υπολογίσει το ύψος της εν λόγω ζημίας: απόφαση της 15ης Ιουλίου 1963, 25/62, Plaumann (Jurispr. 1963, σ. 197 και ειδικότερα σ. 224).

139 — Απόφαση Kampfmeier, που παρατέθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση, σκέψη 6.

Δεύτερον, όσον αφορά τον υπολογισμό της προς αποκατάσταση ζημίας, το Δικαστήριο διευκρίνισε πρόσφατα με την απόφαση Mulder και Heinemann ότι έπρεπε να ληφθεί υπόψη, «εκτός αν υπάρχουν ιδιαίτερες περιστάσεις που δικαιολογούν διαφορετική κρίση, το διαφυγόν κέρδος»¹⁴⁰. Με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο συνέδεσε την άποψη αυτή με την υποχρέωση περιορισμού της ζημίας που υπέχει το ζημιωθέν πρόσωπο, κατά την οποία υποχρέωση «το ζημιωθέν πρόσωπο, αν δεν θέλει να υιοσσει το ίδιο τη ζημία, πρέπει να επιδειξει τη δέουσα επιμέλεια για να περιοριστεί η έκταση της ζημίας»¹⁴¹. Εν πάση περιπτώσει, στον υπολογισμό της ζημίας, σύμφωνα με την απαγόρευση του αδικαιολόγητου πλουτισμού που αναφέρεται ανωτέρω (σημείο 48), επιβάλλεται να ληφθεί υπόψη η ενδεχόμενη μετακύλιση της ζημίας στις τιμές πώλησής της παραπονούμενης εταιρίας¹⁴².

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε επίσης επί των μεθόδων υπολογισμού της ζημίας: με την απόφαση Société Anonyme des Laminoirs, το Δικαστήριο έκρινε ότι, όταν η μόνη δυνατή μέθοδος για την αποτίμηση της ζημίας που οφείλεται σε υπηρεσιακό πταίσμα συνίσταται στο να ληφθεί υπόψη η κατάσταση που θα δημιουργείτο αν το πταίσμα αυτό δεν είχε διαπραχθεί, «οι δειγματοληπτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται συνήθως σε οικονομικές μελέτες επιτρέπουν ωστόσο [στο δικαστήριο] να καταλήγει σε αποδεκτές

κατά προσέγγιση εκτιμήσεις, εφόσον έχει ως βάση αρκετά αξιόπιστα δεδομένα»¹⁴³.

Τέλος, όσον αφορά την απόδειξη της ζημίας, το Δικαστήριο θεώρησε ότι τα δίκαια των κρατών μελών περί της εξωσυμβατικής ευθύνης «χαρακτηρίζονται γενικώς από την ελευθερία του δικαστή ως προς την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίζονται ενώπιόν του»¹⁴⁴.

52. Η σχέση αιτίας και αποτελέσματος μεταξύ της παραβάσεως και της ζημίας. Τόσο η νομολογία η σχετική με το άρθρο 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ, όσο και η νομολογία που δημιουργήθηκε με την απόφαση Francovich¹⁴⁵ επιβάλλουν την ύπαρξη σχέσεως αιτίας και αποτελέσματος μεταξύ της παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου και της ζημίας που υπέστη το ζημιωθέν πρόσωπο. Κατά τα λοιπά, το Δικαστήριο δεν έδωσε περισσότερες διευκρινίσεις όσον αφορά αυτή την προϋπόθεση αιτίας και αποτελέσματος. Ωστόσο, με την απόφαση Dumortier Frères, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι δεν προκύπτει ευθύνη αν η ζημία (εν προκειμένω το κλείσιμο μιας εισαγωγής) δεν προκύπτει κατά επαρκώς άμεσο τρόπο από την παράνομη συμπεριφορά για την οποία γίνεται λόγος, έστω και αν το κλείσιμο επιταχύνθηκε από την εν λόγω παράβαση του κοινοτικού δικαίου (έλλειψη επιστροφών): κατά το Δικαστήριο, επομένως, δεν μπορεί να γίνει επίκληση των αρχών που είναι κοινές στα

140 — Απόφαση της 19ης Μαΐου 1992, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-104/89 και C-37/90, Mulder και Heinemann (Συλλογή 1992, σ. 1-3061), καθώς και τις προτάσεις μου σ. I-3121, σημείο 47.

141 — Απόφαση Mulder και Heinemann, σκέψη 33, και στις προτάσεις μου, σ. I-3122, σημείο 49.

142 — Βλ. τις διάφορες αποφάσεις της 4ης Οκτωβρίου 1979, 238/78, Ireks-Arkady (Jurispr. 1979, σ. 2955, σκέψη 14), συνεκδικασθείσες υποθέσεις 241/78, 242/78 και 245/78 έως 250/78, DGV (Jurispr. 1979, σ. 3017, σκέψη 15), συνεκδικασθείσες υποθέσεις 261/78 και 262/78, Interquell Stärke-Chemie (Jurispr. 1979, σ. 3045, σκέψη 17) και συνεκδικασθείσες υποθέσεις 64/76 και 113/76, 167/78 και 239/78, 277/79, 287/79 και 45/79, Dumortier Frères (Jurispr. 1979, σ. 3091, σκέψη 15).

143 — Απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1965, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 29/63, 31/63, 36/63, 39/63 έως 47/63, 50/63 και 51/63, Société Anonyme des Laminoirs κ. λτ. (Jurispr. 1965, σ. 1123 και ειδικότερα σ. 1159).

144 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1982, 261/78, Interquell Stärke-Chemie (Συλλογή 1982, σ. 3271, σκέψη 11).

145 — Βλ. τη σκέψη 40 της αποφάσεως Francovich, που συνοψίζεται στην υποσημείωση 133.

δίκαια των κρατών μελών, στις οποίες παραπέμπει το άρθρο 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ «για να υποστηριχθεί η υποχρέωση αποκαταστάσεως κάθε επιζήμιας συνέπειας, ακόμη και απομακρυσμένης, μιας καταστάσεως που δημιουργήθηκε από μη νόμιμη κανονιστική ρύθμιση»¹⁴⁶. Η σκέψη αυτή ευθυγραμμίζεται με τη νομολογία τη σχετική με την ευθύνη της Κοινότητας βάσει του άρθρου 40 της Συνθήκης ΕΚΑΧ: στο πλαίσιο της διατάξεως αυτής, το Δικαστήριο επανειλημμένως έκρινε ότι ευθύνη γεννάται μόνο αν ο ενάγων αποδείξει ότι υπάρχει *άμεση αιτιώδης συνάφεια* μεταξύ του προσαπτομένου πταίσματος και της προκληθείσας ζημίας¹⁴⁷.

53. Το παράνομο της προσαπτόμενης συμπεριφοράς. Θα εξετάσω το ζήτημα αυτό εν συντομία. Για να συντρέχει εν προκειμένω η προϋπόθεση αυτή, αρκεί ότι η επιχείρηση παραβαίνει τις διατάξεις αμέσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού. Δεν μπορεί να γίνεται λόγος, εν προκειμένω, για οποιοδήποτε κριτήριο ευνοϊκότερο για τον δράστη της συμπεριφοράς, παρόμοιο προς εκείνο που εφάρμοσε το Δικαστήριο σε υποθέσεις όπου τίθεται σε εφαρμογή το άρθρο 215, προκειμένου να εκτιμηθεί η άσκηση ευρείας διακριτικής ευχέρειας από τις διοικητικές αρχές, δηλαδή ότι υπάρχει «κατάφαρη παράβαση υπέρτερου κανόνα δικαίου που προστατεύει τους ιδιώτες»¹⁴⁸: πράγματι, οι συναφείς διατάξεις του δικαίου του ανταγωνισμού επι-

βάλλουν στις επιχειρήσεις συγκεκριμένες υποχρεώσεις, που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα και έχουν ως συνέπεια το ότι παρέχουν δικαιώματα στους πολίτες (βλ. ανωτέρω, σημείο 43)¹⁴⁹. Εφόσον, αντικειμενικά, υπάρχει παράβαση μιας τέτοιας διατάξεως, είναι δυνατή η άσκηση αγωγής βάσει του κοινοτικού δικαίου, χωρίς να μπορεί να γίνεται επίλυση δικαιολογητικών λόγων που αντλούνται από το εθνικό δίκαιο κατά της ασήσεως μιας τέτοιας αγωγής. Όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση Dekker¹⁵⁰ σχετικά με την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων των άρθρων 2, παράγραφος 1, και 3, παράγραφος 1 της οδηγίας περί της «ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών» 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου¹⁵¹, οι απαγορεύσεις που προβλέπονται από το κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού δεν μπορεί να εξαρτώνται από την απόδειξη του πταίσματος ή την απουσία κάθε λόγου *απαλλαγής από την ευθύνη*. Πράγματι, οι απαγορεύσεις αυτές αποβλέπουν στη διαφύλαξη ενός ανόθευτου ανταγωνισμού, καθώς και της ελευθερίας ανταγωνισμού των επιχειρήσεων που αναπτύσσουν δραστηριότητα στην κοινή αγορά και, συναφώς, αυτό που έχει σημασία είναι το αποτέλεσμα απαγορευμένων συμπεριφορών και όχι η πρόθεση των δραστήων τους¹⁵².

146 — Απόφαση Dumortier Frères, σκέψη 21.

147 — Βλ. απόφαση Vloeberghs, παρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σ. 451, την απόφαση της 12ης Ιουλίου 1962, 18/60, Worms (Jurispr. 1962, σ. 377 και ειδικότερα σ. 400 και 401), επιβεβαιωθείσα προσφάτως με την απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1992, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-363/88 και C-364/88, Finsider κ. λτ. (Συλλογή 1992, σ. I-359, σκέψη 25). Στη σκέψη 45 της αποφάσεως αυτής, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι επιβάλλεται να αποδειχθεί η ύπαρξη προδήλου πταίσματος το οποίο να έχει προξενήσει άμεσα την προβαλλόμενη ζημία.

148 — Βλ. απόφαση της 25ης Μαρτίου 1978, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 83/76 και 94/76, 4/77, 15/77 και 40/77, HNL (Jurispr. 1978, σ. 1209), καθώς και την απόφαση Mulder και Heinemann, σκέψη 12.

149 — Στην υπόθεση Francovich γίνονται επίσης λόγος για παράβαση, εκ μέρους όμως των δημοσίων αρχών, συγκεκριμένης υποχρεώσεως μεταφοράς της σχετικής οδηγίας εντός καθορισμένης προθεσμίας. Ως εκ τούτου, στην υπόθεση αυτή, δεν υπήρχε λόγος να εφαρμοστεί το ελαστικότερο κριτήριο σχετικά με την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας των δημοσίων αρχών που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του άρθρου 215 και αναφέρθηκε πιο πάνω στο κείμενο των προτάσεών μου.

150 — Απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 1990, C-177/88, Dekker (Συλλογή 1990, σ. I-3941, σκέψη 19 επ.).

151 — Οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 70).

152 — Εν προκειμένω, επίσης, η πρακτική αποτελεσματικότητα των διατάξεων περί ανταγωνισμού θα αποδυναμωνόταν αισθητά αν ήταν αναγκαία η απόδειξη πταίσματος: βλ. απόφαση Dekker, σκέψη 24. Φυσικά, εντελώς διαφορετικό είναι το ζήτημα αν υπάρχει εκ προθέσεως βούληση η αμείλιω ως προδοθείσες για την επιβολή προστίμου: βλ., στο πλαίσιο της ΕΟΚ, το άρθρο 15 του κανονισμού 17.

54. *Αποζημίωση*. Όσον αφορά ειδικότερα τη ζημία, η πρόσφατη νομολογία εμφανίζει ενδιαφέρουσα εξέλιξη. Ός προς την εφαρμογή του άρθρου 215, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ, το Δικαστήριο αναγνώρισε, με την προαναφερθείσα απόφαση Mulder και Heinemann, ότι «το ποσό των οφειλομένων από την Κοινότητα αποζημιώσεων πρέπει να αντιστοιχεί στις ζημιές που προκλήθηκαν από αυτή»¹⁵³. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο τόνιζε σαφώς ότι η αποκατάσταση της ζημίας πρέπει να είναι πλήρης, δηλαδή πρέπει να αποβλέπει στην ανασύσταση της περιουσίας που επλήγη από την παράνομη συμπεριφορά (αυτό που συνήθως αποκαλείται *restitutio in integrum*)¹⁵⁴. Άλλωστε, η αρχή αυτή περιλαμβανόταν σιωπηρά από ορισμένο χρόνο στη νομολογία του Δικαστηρίου: προκύπτει από την πάγια πρακτική των Διατάξεων για τη λήψη προσωρινών μέτρων, στο πλαίσιο των οποίων ο Πρόεδρος κρίνει ότι μια χρηματοοικονομικής φύσεως ζημία θεωρείται, κατ' αρχήν, σοβαρή και ανεπανόρθωτη (και, επομένως, για την πρόληψη της ζημίας αυτής, ο Πρόεδρος διατάσσει τη λήψη προσωρινών μέτρων) μόνον «αν δεν μπορεί να αποκατασταθεί *πλήρως*, ακόμη και αν οι αιτούντες κερδίσουν την κύρια δίκη»¹⁵⁵. Η αρχή αυτή απορρέει επίσης από την παγία — από το 1979 — νομολογία του Δικαστη-

ρίου — όταν αυτό αναγνώρισε ότι, υπό το φως των αρχών που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών «αίτημα αποζημίωσης είναι γενικώς παραδεκτό» — νομολογία κατά την οποία τόκοι υπερημερίας πρέπει να καταβάλλονται επί του ποσού της αποζημίωσης, υπολογιζόμενοι από της ημέρας δημοσίευσης της αποφάσεως με την οποία αναγνωρίζεται η υποχρέωση αποζημιώσεως¹⁵⁶.

Υπό τον ίδιο αυτόν προσανατολισμό, επιβάλλεται επίσης να αναφερθεί η νομολογία σχετικά με την αποζημίωση ως κύρωση των παραβάσεων της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, που παρατέθηκε ανωτέρω (σημείο 53). Με την απόφαση Von Colson και Kamann, το Δικαστήριο έκρινε ότι, μολονότι η οδηγία αυτή δεν επιβάλλει συγκεκριμένη μορφή κυρώσεως, ωστόσο η κύρωση πρέπει να εξασφαλίζει πραγματική και αποτελεσματική έννομη προστασία και να έχει πραγματικό αποτρεπτικό αποτέλεσμα, πράγμα που συνεπάγεται ότι, όταν το κράτος μέλος επιλέγει ως κύρωση για την παραβίαση της απαγορεύσεως των διακρίσεων — που περιλαμβάνεται στην οδηγία αυτή — την καταβολή αποζημιώσεως, η αποζημίωση αυτή πρέπει να είναι εν πάση περιπτώσει ανάλογη προς τη ζημία που έχει προκληθεί και δεν μπορεί να είναι καθαρά συμβολική¹⁵⁷. Με την απόφαση Marshall II, εκδοθείσα πρόσφατως, το Δικαστήριο διευκρίνισε συναφώς, στην περίπτωση απολύσεως που συνιστά δυσμενή διάκριση, ότι

«όταν το μέτρο που επιλέγεται για την επίτευξη του ανωτέρω σκοπού (δηλαδή, της

153 — Απόφαση Mulder και Heinemann, σκέψη 34.

154 — Από την ανάλυση συγκριτικού δικαίου στην οποία προέβη ο γενικός εισαγγελέας Caporotii στην υπόθεση Dumotier είχε προκύψει ήδη ότι αυτό συνιστάσε γενική αρχή η οποία είναι κοινή στα νομικά συστήματα των κρατών μελών: βλ. τις προτάσεις στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 64/76 και 113/76, 167/78 και 239/78, 27/79, 28/79 και 45/79, Dumotier (Συλλογή 1982, σ. 1756 έως 1758, σημείο 4). Από την ανάλυση συγκριτικού δικαίου ο γενικός εισαγγελέας συνήγαγε ότι υπάρχει, στην Κοινότητα, μια αρκετά σαφής και ευρεία τάση, κατά τον καθορισμό της αποζημιώσεως που οφείλεται λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης, να λαμβάνεται επίσης υπόψη η επίδραση που θα είχαν γεγονότα μεταγενέστερα της επελεύσεως του ζημιογόνου γεγονότος, όπως οι διακυμάνσεις της ισοτιμίας του νομισματός ή η υποτίμηση.

155 — Διάταξη της 19ης Δεκεμβρίου 1990, C-358/90 R, Compagnia Italiana Alcol (Συλλογή 1990, σ. 1-4887, σκέψη 26) (η υπογράμμιση δική μου). βλ. επίσης τη Διάταξη της 26ης Σεπτεμβρίου 1988, 229/88 R, Cargill (Συλλογή 1988, σ. 5183, σκέψη 17), τη Διάταξη της 23ης Μαΐου 1990, C-51/90 R και C-59/90 R, Comos Tank κ. λπ. (Συλλογή 1990, σ. 1-2167, σκέψη 24), και τη Διάταξη της 25ης Οκτωβρίου 1990, C-257/90 R, Italsolar (Συλλογή 1990, σ. 1-3941, σκέψη 15).

156 — Απόφαση Ireks-Arkady, σκέψη 20. απόφαση DGV, σκέψη 22. απόφαση Interquell Stärke-Chemie, σκέψη 23. απόφαση Dumotier Frères, σκέψη 25. η νομολογία αυτή επιβεβαιώθηκε ρητά με την απόφαση Mulder και Heinemann, σκέψη 35.

157 — Απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83, Von Colson και Kamann (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψεις 23 και 24), που επαναλαμβάνεται με την απόφαση Dekker, παρατεθείσα στην υποσημείωση 150, σκέψη 23 και στην απόφαση Marshall II, παρατεθείσα στην υποσημείωση 74, σκέψη 18: ανιθετός, κατά το Δικαστήριο, η οδηγία αφήνει στα κράτη μέλη την ευχέρεια να επιλέγουν μεταξύ των διαφόρων λύσεων που είναι πρόσφορες για την επίτευξη του στόχου της οδηγίας.

πραγματικής ισότητας ευκαιριών) είναι η καταβολή χρηματικής αποζημίωσης, η αποζημίωση αυτή πρέπει να είναι ανάλογη, δηλαδή να καθιστά δυνατή την πλήρη αποκατάσταση, σύμφωνα με τις εφαρμοστέες εθνικές διατάξεις, της ζημίας που υπέστη πράγματι το θύμα της απολύσεως»¹⁵⁸.

Εξάλλου, το Δικαστήριο συνήγαγε από την υποχρέωση αυτή πλήρους αποζημιώσεως δύο σημαντικές αρχές ως προς τις λεπτομέρειες κατά τις οποίες πρέπει να γίνεται η αποκατάσταση της ζημίας. Πρώτον, το Δικαστήριο θεώρησε ότι ο νομοθετικός καθορισμός ανωτάτου ορίου για την αποζημίωση δεν μπορεί να συνιστά ορθή εφαρμογή της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, «δεδομένου ότι το ύψος της αποζημίωσης περιορίζεται εκ των προτέρων σε ένα ποσό που δεν ανταποκρίνεται κατ' ανάγκη στην υποχρέωση εξασφάλισης ισότητας ευκαιριών με την καταβολή επαρκούς αποζημιώσεως για την προκληθείσα από την παράνομη απόλυση ζημία»¹⁵⁹. Δεύτερον, το Δικαστήριο απάντησε καταφατικά στο ερώτημα αν οφείλονταν τόκοι επί του ποσού της αποζημιώσεως, από την ημέρα της παράνομης δυσμενούς διακρίσεως μέχρι την ημέρα καταβολής της αποζημιώσεως: «αρκεί η παρατήρηση ότι η πλήρης αποκατάσταση της ζημίας που έχει προκληθεί από την παράνομη απόλυση δεν είναι δυνατή, αν δεν λαμβάνονται υπόψη ορισμένα στοιχεία, όπως η πάροδος του χρόνου, τα οποία ενδέχεται να μειώνουν στην πράξη την αξία της αποζημιώσεως. Η επιδίκαση τόκων σύμφωνα με τις εφαρμοστέες εθνικές διατάξεις πρέπει συνεπώς να θεωρείται ως αναγκαίο στοιχείο της καταβολής αποζημιώσεως προς

τον σκοπό της αποκαταστάσεως πραγματικής ίσης μεταχειρίσεως»¹⁶⁰.

Θεωρώ ότι η νομολογία αυτή εφαρμόζεται πλήρως σε περίπτωση παραβιάσεως των απαγορεύσεων του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού. Πράγματι, όπως ανέφερα ανωτέρω (σημείο 53), οι απαγορεύσεις αυτές αποβλέπουν στη διαφύλαξη ενός μη νοθευμένου συστήματος ανταγωνισμού και της ελευθερίας ανταγωνισμού των επιχειρήσεων που ασκούν δραστηριότητα στην κοινή αγορά, των οποίων η παραβίαση πρέπει να αποκαθίσταται πλήρως.

VI — Σημασία, για τα εθνικά δικαστήρια, μιας αποφάσεως που εξέδωσε η Επιτροπή σε ανάλογη περίπτωση ανταγωνισμού

55. Το πέμπτο και το έκτο ερώτημα που υπέβαλε το παραπέμπον δικαστήριο (βλ. τη διατύπωσή τους στο σημείο 6) θέτουν το ζήτημα της σχέσεως μεταξύ του ρόλου της Επιτροπής ως αρμοδίας αρχής στον τομέα των συμπράξεων στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ και του ρόλου του εθνικού δικαστηρίου.

160 — Απόφαση Marshall II, σκέψη 31. Με τη σκέψη 32 και με το τμήμα 1 του διατακτικού, το Δικαστήριο απάντησε, συνεπώς, στο υποβληθέν ερώτημα ότι το άρθρο 6 της οδηγίας «απαγορεύει τον περιορισμό του ύψους της αποζημιώσεως του θύματος παράνομης απολύσεως (...), καθώς και τη μη καταβολή τόκων για την αντιστάθμιση της ζημίας που υφίσταται ο δικαιούχος της αποζημιώσεως λόγω της παρελεύσεως ορισμένου χρονικού διαστήματος μέχρι την πραγματική καταβολή του επιδικασθέντος κεφαλαίου».

158 — Απόφαση Marshall II, σκέψη 26 (η προσθήκη και η υπογράμμιση δική μου).

159 — Απόφαση Marshall II, σκέψη 30.

Η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο πέμπτο ερώτημα προκύπτει από την εξέταση του τρίτου και του τέταρτου ερωτήματος: αναγνωρίστηκε ότι τα άρθρα 4,65, παράγραφος 1, και 66, παράγραφος 7, είναι διατάξεις που αναπτύσσουν άμεσο αποτέλεσμα και ότι, βάσει του κοινοτικού δικαίου, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να επιδικάσει αποζημίωση προκειμένου να αποκαταστήσει στα δικαιώματά τους κατά τον πληρέστερο δυνατό τρόπο τους διαδίκους των οποίων τα δικαιώματα είχαν προσβληθεί. Η εκπλήρωση των διαβημάτων ή των διαδικασιών που αναφέρονται στις οικείες διατάξεις της Συνθήκης και η εξάντληση άλλων μέσων ένδικης προστασίας που προβλέπει ενδεχομένως η Συνθήκη ΕΚΑΧ — ειδικότερα, η προσφυγή λόγω παραλείψεως που προβλέπει το άρθρο 35 της Συνθήκης ΕΚΑΧ — δεν συνιστούν σχετική προϋπόθεση. Εξάλλου, η επιβολή μιας τέτοιας προϋποθέσεως θα ισοδυναμούσε με άρνηση του αμέσου αποτελέσματος των προαναφερομένων διατάξεων, καθώς και της συνακόλουθης υποχρεώσεως των εθνικών δικαστηρίων να διαφυλάττουν τα δικαιώματα των πολιτών¹⁶¹.

56. Το έκτο ερώτημα, με το οποίο το παρέπεμπον δικαστήριο υποβάλλει στο Δικαστήριο το πρόβλημα του δεσμευτικού αποτελέσματος, για τα εθνικά δικαστήρια, μιας αποφάσεως της Επιτροπής στον τομέα του ανταγωνισμού, είναι περισσότερο λεπτό, αυτό δε τόσο ως προς την ανάλυση των πραγματικών περιστατικών που γίνεται με την απόφαση αυτή, όσο και ως προς τη νομική ερμηνεία των άρθρων της Συνθήκης ΕΚΑΧ από την Επιτροπή. Για να δοθεί μια ορθή απάντηση στο ερώτημα αυτό, είναι αναγκαίο, κατά τη γνώμη μου, να υπομνηστεί η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου ως προς τον αντίστοιχο ρόλο της Επιτροπής

και των εθνικών δικαστηρίων για την τήρηση των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού. Μολονότι η νομολογία αυτή αφορά τους κανόνες ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΟΚ, κατά τη γνώμη μου, αν ληφθεί υπόψη η ομοιότητα των κανόνων της Συνθήκης ΕΚΑΧ και της Συνθήκης ΕΟΚ στον τομέα αυτό (βλ. ανωτέρω, σημεία 30 έως 35), καθώς και η ανάγκη συνοχής στην εφαρμογή τους, η νομολογία αυτή εφαρμόζεται πλήρως στους κανόνες ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

Α — Ο αντίστοιχος ρόλος της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού

57. Το Δικαστήριο επανειλημμένως αποφάνθηκε επί της κατανομής των ρόλων μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού¹⁶². Η πλέον πρόσφατη και η πλέον συστηματική απόφαση στον τομέα αυτόν είναι η απόφαση Δηλιμίτης:

«Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί καταρχάς ότι η Επιτροπή είναι υπεύθυνη για την εφαρμογή και τη διαμόρφωση της κοινοτικής πολιτικής περί ανταγωνισμού. Η Επιτροπή είναι αρμόδια, σύμφωνα με τους ισχύοντες κανονισμούς περί της εφαρμοστέας διαδικασίας, να εκδίδει ατομικές αποφάσεις, υποκειμένες στον έλεγχο του Πρωτοδικείου και του Δικαστηρίου, και

161 — Βλ. την απόφαση Fédération Nationale du Commerce Extérieur des produits alimentaires, παρατεθείσα στην υποσημείωση 86, ειδικότερα σκέψη 16.

162 — Βλ., κυρίως, την απόφαση Brasserie de Haecht, παρατεθείσα στην υποσημείωση 87, ειδικότερα σκέψεις 4 έως 12 και τις αποφάσεις BRT I, σκέψεις 15 έως 23 και Marty, σκέψεις 13 και 14, που παρατέθηκαν στην υποσημείωση 79.

κανονισμούς περί εξαιρέσεως. Η εκτέλεση αυτού του έργου προϋποθέτει κατ' ανάγκη περιπλοκές εκτιμήσεις οικονομικής φύσεως, κυρίως όταν πρόκειται να κριθεί αν μια συμφωνία εμπίπτει στο άρθρο 85, παράγραφος 3. Κατά το άρθρο 9, παράγραφος 1, του κανονισμού 17 του Συμβουλίου, της 6ης Φεβρουαρίου 1962 (...), αποκλειστική αρμοδιότητα για την έκδοση αποφάσεων εκτέλεσεως του άρθρου 85, παράγραφος 3, έχει η Επιτροπή.

αποφάσεων αντιθέτων προς τις αποφάσεις που έχει εκδώσει ή προτίθεται να εκδώσει η Επιτροπή για την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 1, και 86, καθώς και του άρθρου 85, παράγραφος 3. Οι αντίθετες αυτές αποφάσεις θα αντέβαιναν προς τη γενική αρχή της ασφάλειας του δικαίου και επομένως η έκδοσή τους πρέπει να αποφεύγεται, όταν τα εθνικά δικαστήρια αποφαινόνται επί συμφωνίας ή πρακτικής επί των οποίων ενδέχεται να εκδοθεί στη συνέχεια απόφαση της Επιτροπής»¹⁶⁴.

Αντίθετα, η Επιτροπή δεν διαθέτει καμία αποκλειστική αρμοδιότητα για την εφαρμογή των άρθρων 85, παράγραφος 1, και 86. Η Επιτροπή είναι συναρμόδια με τα εθνικά δικαστήρια για την εφαρμογή των διατάξεων αυτών. Όπως δέχθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, BRT (Jurispr. 1974, σ. 51), τα άρθρα 85, παράγραφος 1, και 86, της Συνθήκης παράγουν άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και απονέμουν απευθείας στους ιδιώτες δικαιώματα που οφείλουν να σέβονται τα εθνικά δικαστήρια»¹⁶³.

Συνεπώς, το Δικαστήριο συμβούλευσε τα εθνικά δικαστήρια «προκειμένου να συμβιβάσει την ανάγκη αποφυγής εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων με την υποχρέωσή του να εκδώσει απόφαση επί των αιτημάτων του διαδίκου που επικαλείται την ακυρότητα της συμβάσεως», το εθνικό δικαστήριο μπορεί, πάντως, να λάβει υπόψη τα ακόλουθα στοιχεία:

Η κατανομή αρμοδιοτήτων, που περιγράφεται στις προηγούμενες παραγράφους, της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων μπορεί, στο πλαίσιο συγκεκριμένης εφαρμογής των κανόνων ανταγωνισμού του κοινοτικού δικαίου, να προκαλέσει συγκρούσεις αποφάσεων. Συναφώς, με την απόφαση Δηλιμίτης, το Δικαστήριο έκρινε ότι:

— Αν είναι προφανές ότι δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, και αν συνεπώς δεν υπάρχει κίνδυνος εκδόσεως αντίθετης αποφάσεως της Επιτροπής, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να συνεχίσει τη διαδικασία και να αποφανθεί επί της επίδικης συμβάσεως. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση κατά την οποία δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η σύμβαση είναι ασυμβίβαστη προς το άρθρο 85, παρά-

«πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι υπάρχει ο κίνδυνος εκδόσεως από τα εθνικά δικαστήρια

163 — Απόφαση Δηλιμίτης, παρατεθείσα στην υποσημείωση 79, σκέψεις 44 και 45.

164 — Απόφαση Δηλιμίτης, σκέψη 47.

γραφος 1, και ότι για τη σύμβαση αυτή δεν μπορεί σε καμία περίπτωση, λαμβανομένων υπόψη των κανονισμών περί εξαιρέσεων και των προηγούμενων αποφάσεων της Επιτροπής, να εκδοθεί απόφαση περί εξαιρέσεως βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3¹⁶⁵.

- Αν το εθνικό δικαστήριο κρίνει, ενόψει της πρακτικής της Επιτροπής ως προς την έκδοση κανονισμών και αποφάσεων, ότι για τη σύμβαση αυτή ενδέχεται να εκδοθεί απόφαση περί εξαιρέσεως βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3, ή αν θεωρεί ότι υπάρχει κίνδυνος εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων στο πλαίσιο εφαρμογής των άρθρων 85, παράγραφος 1, και 86, το εθνικό δικαστήριο μπορεί, σύμφωνα με το εθνικό δικονομικό δίκαιο, να αποφασίσει την αναστολή της διαδικασίας ή τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων. Το εθνικό δικαστήριο έχει τότε τη δυνατότητα, εντός των ορίων του εφαρμοστέου εθνικού δικονομικού δικαίου, να ζητεί από την Επιτροπή να το ενημερώνει για την πορεία της διαδικασίας που ενδεχομένως έχει κινήσει το θεσμικό αυτό όργανο και επί της πιθανής εκβάσεως της διαδικασίας αυτής. το εθνικό δικαστήριο μπορεί, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, να ζητήσει από την Επιτροπή, όταν η συγκεκριμένη εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 1, ή του άρθρου 86 παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσχέρειες, να του παράσχει τα οικονομικά και νομικά στοιχεία που το θεσμικό αυτό όργανο είναι σε θέση να του παράσχει¹⁶⁶.

165 — Απόφαση Δηλιμίτης, σκέψη 50. Στη σκέψη 51, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μια σύμβαση δεν μπορεί να είναι αντικείμενο αποφάσεως εξαιρέσεως παρά μόνον αν έχει κοινοποιηθεί ή δεν υπάρχει υποχρέωση κοινοποιήσεως.

166 — Απόφαση Δηλιμίτης, σκέψεις 52 και 53. Όντως, συνεχίζει το Δικαστήριο, η Επιτροπή υπέχει από το άρθρο 5 της Συνθήκης υποχρέωση ειλικρινούς συνεργασίας με τις δικαστικές αρχές των κρατών μελών.

— Εν πάση περιπτώσει, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα κατ' εφαρμογή του άρθρου 177 της Συνθήκης¹⁶⁷.

Η Επιτροπή επανέλαβε στο ακέραιο τις αρχές αυτές στην πρόσφατη «ανακοίνωση σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ»¹⁶⁸. Ασφαλώς, στο σημείο 45 αναφέρεται ότι η ανακοίνωση αυτή δεν έχει εφαρμογή στους κανόνες ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΚΑΧ αλλά, όπως ανέφερε η Επιτροπή κατά την προφορική διαδικασία, η διαφορά αυτή οφείλεται αποκλειστικά στις διαφορές διαδικαστικής φύσεως που υπάρχουν μεταξύ των κανόνων της Συνθήκης ΕΟΚ και των κανόνων της Συνθήκης ΕΚΑΧ (ιδίως επειδή ο κανονισμός 17 εφαρμόζεται μόνο στις υποθέσεις που εμπιπτουν στη Συνθήκη ΕΟΚ): πάντως, όπως πρόσθεσε η Επιτροπή, αυτό δεν εμποδίζει όπως η ανακοίνωση ισχύει επίσης, *mutatis mutandis*, και στην εφαρμογή των κανόνων της Συνθήκης ΕΚΑΧ.

Β — Σε ποιο μέτρο τα εθνικά δικαστήρια δεσμεύονται από τις πραγματικές και/ή νομικές διαπιστώσεις μιας αποφάσεως της Επιτροπής;

58. Και πάλι, οι θέσεις των μερών που παρεμβαίνουν στη διαφορά αποκλίνουν σαφώς επί του σημείου αυτού. Στο άκρο του φάσματος των απόψεων βρίσκεται η Banks,

167 — Απόφαση Δηλιμίτης, σκέψη 54.

168 — Βλ. παραπομπή στην υποσημείωση 112.

κατά την οποία μια απόφαση της Επιτροπής δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα ούτε ως προς το σκεπτικό ούτε ως προς τα πραγματικά περιστατικά έναντι των εθνικών δικαστηρίων. στην άλλη άκρη του φάσματος βρίσκεται η *British Coal*, η οποία θεωρεί ότι τόσο το σκεπτικό, όσο και τα πραγματικά περιστατικά μιας αποφάσεως έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Επιτροπή υιοθέτησαν ενδιάμεσες απόψεις. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει ότι η απόφαση της Επιτροπής έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για τα εθνικά δικαστήρια όσον αφορά τις πραγματικές διαπιστώσεις — όπως, για παράδειγμα, η διαπίστωση ότι ορισμένες πρακτικές ως προς τις τιμές είναι αντίθετες προς το κεφάλαιο V της Συνθήκης ΕΚΑΧ. πάντως, τα εθνικά δικαστήρια δεν δεσμεύονται από την ερμηνεία της Συνθήκης ΕΚΑΧ που ανέπτυξε η Επιτροπή με τις αποφάσεις της, ως στοιχείο της συλλογιστικής της, έστω και αν οι διάδικοι μπορούν να την επικαλεστούν προς στήριξη της θέσεώς τους και το Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη την ερμηνεία αυτή. Τέλος, η Επιτροπή θεωρεί ότι, μολονότι οι αποφάσεις της, από νομική και πραγματική άποψη, στερούνται δεσμευτικού αποτελέσματος έναντι των εθνικών δικαστηρίων, πάντως, αυτά δεν έχουν αρμοδιότητα να αποφαίνονται επί της ακυρότητας μιας τέτοιας αποφάσεως. εξάλλου, για να διασφαλίζεται η ομοιομορφία εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να προσπαθούν να τηρούν τις αποφάσεις της Επιτροπής στον τομέα του ανταγωνισμού και να αποφεύγουν με όλα τα μέσα τον κίνδυνο αντιφατικών αποφάσεων, υποβάλλοντας εν ανάγκη στο Δικαστήριο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

59. Κατά τη γνώμη μου, η απάντηση δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Το σημείο εκκινήσεως συνίσταται στη διάκριση στην οποία προέβη το Δικαστήριο, με την απόφαση Δηλιμίτης (ανωτέρω, σημείο 57) μεταξύ της

αποκλειστικής αρμοδιότητας της Επιτροπής, βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ (στο πλαίσιο της Συνθήκης ΕΚΑΧ, του άρθρου 65, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚΑΧ) να κηρύσσει ανεφάρμοστη την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1 (ή, αντιστοίχως, του άρθρου 65, παράγραφος 1) και της αρμοδιότητας που *κατανέμεται* μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων προς εφαρμογή των άρθρων 85, παράγραφος 1 και 86 (αντιστοίχως των άρθρων 65, παράγραφος 1, και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ). Συγκεκριμένα, αυτό σημαίνει ότι αν, βάσει της αποκλειστικής αρμοδιότητας στην οποία μολיס προηγουμένως αναφέρθηκα, η Επιτροπή κηρύξει ανεφάρμοστη την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ ή του άρθρου 65, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, το εθνικό δικαστήριο δεσμεύεται από αυτή την απόφαση *απαλλαγής*. Μόνον αν η Επιτροπή ανακαλέσει την οικεία απόφαση ή αν η πράξη αυτή ακυρωθεί από το κοινοτικό δικαστήριο το δεσμευτικό αποτέλεσμα της εν λόγω αποφάσεως αίρεται ¹⁶⁹.

60. Δεν συμβαίνει το ίδιο όταν, με διοικητικό έγγραφο ή ακόμη με τυπική απόφαση αρνητικής πιστοποίησης ¹⁷⁰, η Επιτροπή εκφράζει την άποψη ότι δεν συντρέχει λόγος να παρέμβει κατά ορισμένων αποφάσεων βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 1 (ή, αντιστοίχως, του άρθρου 65, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚΑΧ), ή, αντιθέτως,

169 — Βλ. τις προτάσεις του δικαστή Kirschner, ο οποίος ασκούσε καθήκοντα γενικού εισαγγελέα στην υπόθεση T-51/89, Tetra Pak (Συλλογή 1990, σ. II-345 έως II-346, σημείο 104), ο οποίος προσθέτει ορθώς, βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με τον κανονισμό 67/67/ΕΟΚ, ότι τα εθνικά δικαστήρια εξακολουθούν να είναι αρμόδια προς ερμηνεία ενός κανονισμού εξαιρέσεως κατά κατηγορία (που έχει άλλοτε απευθείας εφαρμογή) προκειμένου να εξετάζουν αν μια συμφωνία εμπέπτει στον κανονισμό αυτόν ή όχι: ο κίνδυνος αντιφατικών εκτιμήσεων μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη διαδικασία της προδικαστικής αποφάσεως.

170 — Βλ. συναφώς τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Reischl στην υπόθεση Marty (Jurispr. 1980, σ. 2507) και τις προτάσεις, που παρατέθηκαν στην προηγούμενη υποσημείωση, του δικαστή Kirschner ο οποίος ασκούσε καθήκοντα γενικού εισαγγελέα στην υπόθεση Tetra Pak, όπ. π.

όταν εκδίδει απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου αυτού. Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, με τις υποθέσεις τις σχετικές με τα αρώματα το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι τέτοια διοικητικά έγγραφα

«δεν έχουν ως αποτέλεσμα να εμποδίζουν τα εθνικά δικαστήρια, ενώπιον των οποίων προβάλλεται ότι οι οικείες συμφωνίες είναι ασυμβίβαστες προς το άρθρο 85, να εκφέρουν διαφορετική εκτίμηση για τις οικείες συμφωνίες, ανάλογα με τα στοιχεία που διαθέτουν»¹⁷¹,

προσθέτοντας πάντως:

«Μολοντί δεν δεσμεύει τα εθνικά δικαστήρια, η άποψη που γνωστοποιείται με τέτοιου είδους έγγραφα συνιστά, ωστόσο, ένα πραγματικό στοιχείο το οποίο τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να λάβουν υπόψη όταν εξετάζουν αν οι υπό κρίση συμφωνίες ή συμπεριφορές είναι σύμφωνες με τις διατάξεις του άρθρου 85.»¹⁷²

Η κατάσταση είναι περισσότερο περίπλοκη όχι όμως θεμελιωδώς διαφορετική στη δεύτερη περίπτωση, όταν η Επιτροπή διαπιστώνει με απόφαση παράβαση του αρ-

θρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ (ή του άρθρου 86 της Συνθήκης ΕΟΚ ή των αντίστοιχων διατάξεων της Συνθήκης ΕΚΑΧ). Από αυστηρή άποψη, λόγω της φύσεώς της, μια τέτοια απόφαση δεσμεύει μόνο τους αποδέκτες που ορίζει¹⁷³. Κατά τη γνώμη μου, πάντως, μια τέτοια απόφαση έχει μεγαλύτερη σημασία από αυτή που προσδίδεται στα διοικητικά έγγραφα και τις αρνητικές πιστοποιήσεις που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Αυτό προκύπτει, πρώτον, από τη νομολογία Foto-Frost, κατά την οποία τα εθνικά δικαστήρια δεν έχουν εξουσία να κηρύττουν άκυρες τις πράξεις των κοινοτικών οργάνων, αυτή δε η αρμοδιότητα επιφυλάσσεται αποκλειστικά στο Δικαστήριο, ενδεχομένως στο πλαίσιο προδικαστικού ερωτήματος που υποβάλλει το ενδιαφερόμενο δικαστήριο¹⁷⁴. Εξάλλου, σύμφωνα με την υποχρέωση συνεργασίας που επιβάλλεται στα εθνικά δικαστήρια, αντιστοίχως, από το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΚΑΧ και το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ (υποχρέωση η οποία, σαφώς, αφορά και τις πράξεις των κοινοτικών οργάνων), τα εθνικά δικαστήρια έχουν την υποχρέωση, σχετικά με απόφαση εκδοθείσα από την Επιτροπή και την οποία επικαλούνται ή αμφισβητούν οι διάδικοι ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, να περιορίσει κατά το δυνατόν, προς το συμφέρον της Κοινότητας, τον κίνδυνο συγκρούσεως αποφάσεων με την Επιτροπή. Πράγματι, ως όργανο που μεριμνά για την τήρηση των κανόνων του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού και που διαθέτει προς τούτο ειδικευμένες υπηρεσίες, η Επιτροπή διαθέτει πείρα — καρπός πολλών ετών — ώστε εν πάση περιπτώσει να προσδίδεται στις διαπιστώσεις

171 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1980, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 253/78 και 1/79 έως 3/79, Giry και Guerlain (Jurispr. 1980, σ. 2327, σκέψη 13), απόφαση Marty, παρατεθείσα στην υποσημείωση 79, σκέψη 10, απόφαση Lancôme, 99/79 (Jurispr. 1980, σ. 2511, σκέψη 11), καθώς και απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 1980, 31/80, L'Oréal (Jurispr. 1980, σ. 3775, σκέψη 11).

172 — Οπ. π.

173 — Όσον αφορά τις ατομικές αποφάσεις ΕΚΑΧ, βλ. τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 14 και 15, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Για τις αποφάσεις ΕΟΚ, βλ. το άρθρο 189, τέταρτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ.

174 — Απόφαση Foto-Frost, παρατεθείσα στην υποσημείωση 55. βλ. επίσης απόφαση Bussenit στην ίδια υποσημείωση, σκέψη 14.

της ένα κάποιο κύρος, έστω και μη υποχρεωτικό. Πάντως, είναι αυτονόητο ότι οι τρίτοι ουδόλως εμποδίζονται να αμφισβητήσουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τις διαπιστώσεις στις οποίες κατέληξε η Επιτροπή με μια τέτοια απόφαση¹⁷⁵.

61. Αν, βάσει της επιχειρηματολογίας των διαδίκων, το Δικαστήριο καταλήξει όντως στο συμπέρασμα ότι οι πραγματικές και/ή οι νομικές διαπιστώσεις της Επιτροπής δεν είναι ακριβείς ή δεν είναι επαρκείς ή αν, τουλάχιστον, έχει σοβαρές αμφιβολίες ως προς το θέμα αυτό¹⁷⁶ ενώ, υπό το φως της απόφασης Δηλιμίτης (ανωτέρω, σημείο 57), η στάση που συνιστάται να τηρηθεί είναι η εξής: αν πρόκειται για διαπιστώσεις οι

οποίες δεν είχαν σημαντική σπουδαιότητα για την τελική απόφαση και οι οποίες, επομένως, δεν θεμελιώνουν τη συλλογιστική της Επιτροπής, το εθνικό δικαστήριο είναι ελεύθερο να υιοθετήσει άλλη αντίληψη: η δυνατότητα αντιφατικών αποφάσεων και προβολής της αρχής της ασφαλείας δικαίου που ενδεχομένως θα προκύψει είναι τότε πολύ μικρή¹⁷⁷. Αντιθέτως, αν πρόκειται για εκτιμήσεις οι οποίες επιδρούν στην οριστική απόφαση στην οποία κατέληξε η Επιτροπή, θα πρέπει το εθνικό δικαστήριο, σύμφωνα με τις εφαρμοστέες διατάξεις του εθνικού δικονομικού δικαίου, να αναστείλει τη διαδικασία και να ζητήσει τις αναγκαίες πληροφορίες από την Επιτροπή ή να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προς έκδοση προδικαστικής απόφασης ως προς το κύρος της οικείας απόφασης ή, αντιστοίχως, την ερμηνεία των οικείων κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού.

Συμπέρασμα

62. Προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει τις εξής απαντήσεις:

1) Οι άδειες εξορύξεως άνθρακα και οι ρήτρες των αδειών αυτών σχετικά με τα καταβαλλόμενα δικαιώματα και τις τιμές πώλησεως εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Εν προκειμένω, εφαρμογή έχουν τα άρθρα 4,65, παράγραφος 1, και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ, όχι όμως το άρθρο 60 της Συνθήκης αυτής.

175 — Η παρατήρηση αυτή δεν ισχύει φυσικά για τον αποδέκτη της απόφασης της Επιτροπής ή για τα πρόσωπα τα οποία εν πάση περιπτώσει αποδεδειγμένως η απόφαση αφορά άμεσα και ατομικά: πράγματι, αν θέλουν να προσβάλουν τη νομιμότητα των πραγματικών ή νομικών διαπιστώσεων της απόφασης, έχουν στη διάθεσή τους μόνο τη διαδικασία ακυρώσεως του άρθρου 173 της Συνθήκης ΕΟΚ.

176 — Βλ. την προϋπόθεση την οποία, με την απόφαση Zuckerfabrik, παρατεθείσα στην υποσημείωση 118, το Δικαστήριο προτείνει για να μπορεί το εθνικό δικαστήριο να αναστείλει την εκτέλεση μιας εθνικής διοικητικής πράξεως η οποία εκδόθηκε προς εκτέλεση κοινοτικού κανονισμού: απόφαση Zuckerfabrik, σκέψεις 23 και 33 και σημείο 2 του διατακτικού.

177 — Πρόκειται εξάλλου για εκτιμήσεις οι οποίες, δεδομένου ότι δεν συνιστούν, ως αιτιολογικές σκέψεις, το αναγκαίο έρεισμα του διατακτικού [(κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 190 της Συνθήκης ΕΟΚ: βλ. συναφώς τις προτάσεις μου της 29ης Ιουνίου 1993 στην υπόθεση C-137/92 P, BASF (Συλλογή μη δημοσιευθείσα, σημεία 15 έως 17)], δεν μπορούν να είναι αντικείμενο προσβολής ακυρώσεως: βλ. απόφαση του Πρωτοδικείου της 17ης Σεπτεμβρίου 1992, T-138/89, NVB και NVB (Συλλογή 1992, σ. II-2181, σκέψη 31).

- 2) Τα άρθρα 4,65, παράγραφος 1, και 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ παράγουν άμεσα αποτελέσματα.
- 3) Τα εθνικά δικαστήρια υπέχουν κατ' αρχήν από το κοινοτικό δίκαιο την υποχρέωση να επιδιώκουν αποζημίωση προς αποκατάσταση της ζημίας που έχει προκληθεί από παράβαση διατάξεως της Συνθήκης ΕΚΑΧ που αφορά τον ανταγωνισμό και παράγει άμεσα αποτελέσματα.
- 4) Τα εθνικά δικαστήρια δεν δεσμεύονται από τις αποφάσεις της Επιτροπής με τις οποίες εφαρμόζονται το άρθρο 65, παράγραφος 1, και/ή το άρθρο 66, παράγραφος 7, της Συνθήκης ΕΚΑΧ. Λόγω όμως της υποχρέωσης συνεργασίας που προβλέπει το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΚΑΧ, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να περιορίζουν κατά το δυνατόν τον κίνδυνο εκδόσεως αποφάσεων αντίθετων προς τις αποφάσεις της Επιτροπής. Αν τα εθνικά δικαστήρια καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι εκτιμήσεις της Επιτροπής ως προς τα πραγματικά και/ή τα νομικά περιστατικά, οι οποίες επηρέασαν την τελική απόφασή της, δεν είναι ορθές ή επαρκείς ή αν έχουν συναφώς σοβαρές αμφιβολίες, τα δικαστήρια αυτά θα πρέπει, σύμφωνα με τις εφαρμοστέες διατάξεις του εθνικού δικονομικού δικαίου, να αναβάλουν την έκδοση της αποφάσεώς τους και να ζητήσουν ενδεχομένως τις αναγκαίες πληροφορίες από την Επιτροπή και/ή να υποβάλουν στο Δικαστήριο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ως προς το κύρος της οικείας αποφάσεως της Επιτροπής ή ως προς την ερμηνεία των εφαρμοστέων κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού.